

ეკონომისტი

EKONOMISTI

საერთაშორისო სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი
International Scientific-Analytical Journal

1

2025

ტომი – VOLUME

XXI

UDC33

ე-49

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University
Paata Gugushvili Institute of Economics

ეკონომისტი

EKONOMISTI

*ექვნიება აკადემიკოს ვლადიმერ პაპავას
დაბადებიდან 70 და სამეცნიერო –
პედაგოგიური მოღვაწეობის 50 წელს*

*Dedicated to the 70th Anniversary of the Birth of
Academician Vladimir Papava and the 50th
Anniversary of his Scientific and Pedagogical
Activit*

2025

1

ბოთი-VOLUME

XXI

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი

საერთაშორისო რეცენზირებადი სამეცნიერო-ანალიტიკური ჟურნალი

**Ivane Javakhishvili Tbilisi State University Paata Gugushvili Institute of
Economics
International Reviewed Scientific-Analytical Journal**

ERIH PLUS
EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE
HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

გამოდის 2009 წლის იანვრიდან ორ თვეში ერთხელ,
2016 წლიდან – კვარტალში ერთხელ

**Published since January 2009 once in two months,
Since 2016 - Quarterly**

*რედაქციის მისამართი: თბილისი, 0105, გ. კიკოდის ქ. 14;
ტელ.: 293 34 44; 599 970103.*

**Address: Tbilisi, 0105, Kikodze street,
tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103.**

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭო

ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორები, პროფესორები:

რამაზ აბესაძე (მთავარი რედაქტორი), იური ანანიაშვილი, გივი ბედიანაშვილი, თეიმურაზ ბერიძე, გიორგი ბერულავა, ვახტანგ ბურდული, რევაზ გველესიანი, რევაზ გოგობია, რევაზ კაკულია, თემურ კანდელაკი, მურმან კვარაცხელია, პაატა კოლუაშვილი (ს/მ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი), ელგუჯა მექვაბიშვილი, სოლომონ შავლიაშვილი (აკადემიკოსი), ვლადიმერ შაპავა (აკადემიკოსი), უშანგი სამადაშვილი, ავთანდილ სილაგაძე (აკადემიკოსი), ავთანდილ სულაბერიძე, მირიან ტუხაშვილი, თეიმურაზ შენგელია, მურმან ცარციძე, ნოდარ ჭითანავა (ს/მ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსი), ეთერ ხარაიშვილი, მიხეილ ჯიბუტი (აკადემიკოსი).

სამეცნიერო-სარედაქციო საბჭოს უცხოელი წევრები

ჯეფრი საქსი (კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი, გაეროს სპეციალური მრჩეველი), ფრენკ არაუჰო (პროფესორი, კალიფორნიის უნივერსიტეტი ბერკლი, კალიფორნიის უნივერსიტეტი დევისი), ლარისა ბელინსკაია (პროფესორი, ვილნიუსის უნივერსიტეტი), რუსლან გრინბერგი (რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი), სიმონე გუერჩინი (პროფესორი, ფლორენციის უნივერსიტეტი), ბარნი ერედია (პროფესორი, კალიფორნია, აშშ), ვოლფგანგ ვენგი (პროფესორი, ბერლინის ტექნიკური უნივერსიტეტი), ტომას დ. ვილეტი (პროფესორი, კლერმონტის უნივერსიტეტი), ელდარ ისმაილოვი (პროფესორი, ბაქოს სოციალური მართვისა და პოლიტოლოგიის ინსტიტუტი), გინდრა კასნაუსკიენე (პროფესორი, ვილნიუსის უნივერსიტეტი), სტივენ კოენი (კოლუმბიის უნივერსიტეტის პროფესორი), ვლადიმერ მენშიკოვი (პროფესორი, დაუგავილის უნივერსიტეტი, ლატვია), სლავომირ პარტიცი (იოანე პავლე II-ს სახელობის ლუბლიანას კათოლიკური უნივერსიტეტი), გალინა სავინა (პროფესორი, ხარკოვის ტექნიკური უნივერსიტეტი), დაროლ ჯ. სტიინლი (პროფესორი, პეპერდაინის უნივერსიტეტი), ალექს სტუპნიცი (პროფესორი, ტარას შევჩენკოს სახელობის კიევის ეროვნული უნივერსიტეტი), ადამ ნიუმენ ტიორნერი (პროფესორი, ლესტერის უნივერსიტეტი, ლესტერი, დიდი ბრიტანეთი)

მთავარი რედაქტორის თანაშემწე – ეკონომიკის დოქტორი **მამუკა ხუსკივაძე**

პასუხისმგებელი მდივანი – ეკონომიკის დოქტორი **თეა ლაზარაშვილი**

SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Doctors of economics, Professors:

Ramaz Abesadze (**Editor-in-chief**), Yuri Ananiashvili, Givi Bedianashvili, Teimuraz Beridze, Giorgi Berulava, Vakhtang Burduli, Nodar Chitanava (academician of the Academy of Agricultural Science), Revaz Gogokhia, Revaz Gvelesiani, Mikheil Jibuti (academician), Revaz Kakulia, Eter Kharashvili, Paata Koghuashvili (academician of the Academy of Agricultural Science), Murman Kvaratskhelia, Temur Kandelaki, Elguja Mekvabishvili, Vladimer Papava (academician), Solomon Pavliashvili (academician), Ushangi Samadashvili, Teimuraz Shengelia, Avtandil Silagadze (academician), Avtandil Sulaberidze, Murman Tsartsidze, Mirian Tukhashvili.

FOREIGN MEMBERS OF THE SCIENTIFIC EDITORIAL COUNCIL

Jeffrey D. Sachs (Professor at Columbia University, UN Special Adviser), Frank P. Araujo (Professor, University California at Berkeley, University California at Davis), Larisa Belinskaia (Professor, Vilnius University), Steven Cohen (Professor, Columbia University), Barney Eredia (Professor, President at Educational Consortium Institute at Aptos), Ruslan Grinberg (Corresponding member of RAS), Simone Guercini (Professor, University of Florence), Eldar Ismailov (Professor, Baku Institute of Social Management and Political Science), Gindra Kasnauskiene (Professor, Vilnius University), Vladimir Menshikov (Professor, Daugavpils University, Latvia), Slavomir Partycki (Professor, The John Paul II Catholic University of Lublin), Galina Savina (Professor, Kharkiv Technical University), Darrol J. Stanley (Professor, University of Pepperdine), Oleksiy Stupnitsky (Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv), Adam Newman Turner (Professor of Management at Leicester University), Wolfgang Weng (Professor, Technical University of Berlin), Thomas D. Willett (Professor, Claremont Graduate University).

Assistant Editor-in-chief – Doctors of economics **Mamuka Khuskivadze**

Executive Secretary – Doctors of economics **Tea Iazarashvili**

НАУЧНО-РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Доктора экономических наук, Профессора:

Рамаз Абесадзе (**главный редактор**), Юрий Ананиашвили, Гиви Бедианашвили, Теймураз Беридзе, Георгий Берилава, Вахтанг Бурдули, Реваз Гвелесиани, Реваз Гогохия, Михаил Джибути (академик), Реваз Какулия, Темура Канделаки, Мурман Кварацхелия, Паата Когуашвили (академик Академии сельскохозяйственных наук), Элгуджа Меквабидзе, Владимир Папава (академик), Соломон Павлиашвили (академик), Ушанги Самадашвили, Теймураз Шенгелия, Автандил Силагадзе (академик), Автандил Сулаберидзе, Мириан Тухашвили, Мурман Царцидзе, Этер Хараишвили, Нодар Читанава (академик Академии сельскохозяйственных наук).

ИНОСТРАННЫЕ ЧЛЕНЫ НАУЧНО-РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Джеффри Д. Сакс (профессор, Колумбийский университет, Специальный советник ООН), Франк П. Арауджо (профессор, Калифорнийский университет в Беркли, Калифорнийский университет в Дэвисе), Лариса Белинская (профессор, Вильнюсский университет), Стивен Коэн (профессор, Колумбийский университет, Нью-Йорк, США), Барни Эредиа (профессор, Калифорния, США), Руслан Гринберг (Член-корреспондент РАН), Симоне Гуерчини (профессор, Университета Флоренции), Эльдар Исмаилов (профессор, Бакинский институт социального управления и политологии), Гиндра Каснаускене (профессор, Вильнюсский университет), Владимир Меньшиков (Профессор, Даугавпилсский университет, Латвия), Славомир Партицкий (профессор, Люблинский католический университет Иоанна Павла II), Галина Савина (профессор, Харьковский технический университет), Даррол Дж. Стэнли (профессор, Университет Пеппердайна), Алексей Юстунницкий (профессор, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко), Адам Ньюман Тернер (профессор, Лестерский университет), Вольфганг Венг (профессор, Технический университет Берлина), Томас Д. Виллетт (профессор, Университет Клермонта).

Помощник главного редактора - доктор экономики **Мамука Хускивадзе**

Ответственный секретарь - доктор экономики **Теа Лазарашвили**

ს ა რ ჩ ე მ შ 0 - C O N T E N T S

<i>ვლადიმერ (ლადო) პაპავა – 70</i>	8
საზღვარგარეთის მენეჯმენტის ეკონომიკა – ECONOMY OF FOREIGN COUNTRIES	
<i>Ахундова Айтакин Гасан кызы – Событий туризм как драйвер экономического роста регионов</i>	11
<i>Aytakin Gasan Akhundova – Events Tourism as a Driver of Economic Growth in Regions (Expanded Summary)</i>	16
<i>აიტაკინ გასან ქიზი ახუნდოვა – ღონისძიებების ტურიზმი, როგორც ეკონომიკური ზრდის მამოძრავებელი ძალა რეგიონებში (რეზიუმე)</i>	19
<i>Adalat Baba Azizov – Effective Development Mechanism for Public Catering Services in Azerbaijan (Expanded Summary)</i>	20
<i>ადალათ ბაბა აზიზოვი – აზერბაიჯანში საზოგადოებრივი კვების სერვისების განვითარების ეფექტური მექანიზმი (რეზიუმე)</i>	26
<i>Asif Mirlazim Mustafayev, Tariyel Musallim Qurbanov, Ilkin Ramiz Bayramov – Analysis and Regulation of the Structure of Foreign Trade in Azerbaijan</i>	27
<i>ასიფ მირლაზიმ მუსტაფაევი, ტარიელ მუსალიმ ყურბანოვი, ილკინ რამიზ ბაირამოვი – აზერბაიჯანში საგარეო ვაჭრობის სტრუქტურის ანალიზი და რეგულირება (რეზიუმე)</i>	35

აღრიცხვა და აუდიტი - ACCOUNTING AND AUDIT

<i>Levan Sabauri, Nadezhda Kvatashidze – Financial Reporting and Measurement of Management Performance (IFRS 18)</i>	36
<i>ლევან საბაური, ნადეჟდა კვატაშიძე – ფინანსური ანგარიშგება და მმართველობის ეფექტიანობის შეფასება (ფასს 18)</i>	44
<i>მარინა მაისურაძე – მდგრადი ფინანსური ანგარიშგების მიზანი და გამოწვევები</i>	45
<i>Marina Maisuradze – The Aim and Challenges of the Sustainable Financial Account (Expanded Summary)</i>	54
<i>მერაბ ჯიქია, ლია კოზმანაშვილი – პროდუქციაზე (მომსახურებაზე) ფასდადგენის მეთოდის აქტუალური საკითხები</i>	57
<i>Merab Jikia, Lia Kozmanashvili – Current Issues of Product (service) Pricing Methodology (Expanded Summary)</i>	63

მაკროეკონომიკა – MACROECONOMICS

<i>მარინა ტაბატაძე, ანნა თანდილაშვილი – სახელმწიფო მეწარმეობის ფისკალური თავისებურებები საქართველოში</i>	65

<i>Marina Tabatadze, Anna Tandilashvili</i> – Fiscal Features of State Entrepreneurship in Georgia (Expanded Summary)	73
მწვანე ეკონომიკა – GREEN ECONOMY	
<i>Merab Gejua, Irma Dikhaminjia, Levan Kikilashvili</i> – Development of Georgia's Startup Ecosystem: Growth of Green Innovations, Competitiveness of Business Models, and Implementation and Development of Green Technologies	76
<i>მერაბ გეჯუა, ირმა დიხამინჯია, ლევან კიკილაშვილი</i> – საქართველოს სტარტაპ ეკოსისტემის განვითარება: მწვანე ინოვაციების ზრდა, ბიზნეს მოდელების კონკურენტუნარიანობა და მწვანე ტექნოლოგიების დანერგვა (რეზიუმე)	80
დოქტორანტიზისა და მაგისტრანტიზის სამეცნიერო ნაშრომები PAPERS OF DOCTORAL AND MASTER STUDENTS	
<i>Amin Agagulov Rovshan</i> – Assessment of Business Environment Development Problems in Azerbaijan by key Risk Indicators	82
<i>ამინ აგაგულოვ როვშანი</i> – აზერბაიჯანში ბიზნეს გარემოს განვითარების პრობლემების შეფასება რისკის ძირითადი ინდიკატორებით (რეზიუმე)	91
<i>გიორგი კახაძე</i> – ქართული თამბაქოს წარმოების პოტენციალი: მთავარი შეზღუდვები და განვითარების პერსპექტივები	92
<i>George Kakhadze</i> – Georgian Tobacco Production Potential: Main limitations and Development Prospects (Expanded Summary)	105
<i>თორნიკე ოსაძე</i> – დასაქმებულთა ადგილი „ახალ ღარიბთა“ კატეგორიაში	107
<i>Tornike Osadze</i> – The place of the employed in the "new poor" category (Expanded Summary)	113
<i>ნათია გოჩაშვილი</i> – სამეწარმეო უნივერსიტეტის განვითარება	115
<i>Natia Gochashvili</i> – Development of an entrepreneurial university (Expanded Summary)	122
<i>ნინო მიქელაძე</i> – ფისკალური კონსოლიდაციის პროცესში ხარჯების კომპოზიციის ცვლილების მაკროეკონომიკური ეფექტები საქართველოსთვის	124
<i>Nino Mikeladze</i> – Macroeconomic Effects of the Changes in Spending Decomposition during Fiscal Consolidation in Georgia (Expanded Summary)	131
<i>ნათია გოჩაშვილი</i> – განათლების სისტემის სამეწარმეო მიზანდასახულობის გაძლიერების შესახებ	132
<i>Natia Gochashvili</i> – On Strengthening the Entrepreneurial Purposefulness of the Education System (Expanded Summary)	140
<i>კეთევან გოგნაძე</i> – საერთაშორისო აკრედიტაციის როლი საქართველოს ჰოსპიტალურ სექტორში და მასთან დაკავშირებული სირთულეების მართვა	142
<i>Ketevan Gognadze</i> – The Role of International Accreditation in Georgian Hospital Sector and Managing the Challenges Associated with it (Expanded Summary)	150

ვლადიმერ (ლადო) პაპავა – 70

გამოჩენილ ქართველ მეცნიერს, პედაგოგს, სახელმწიფო და საზოგადო მოღვაწეს, სახელმწიფო პრემიის ლაურეატს, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოს-მდივანს, თსუ პროფესორს, პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის მთავარ მეცნიერ თანამშრომელს, ეკონომიკის მეცნიერებათა დოქტორს, აკადემიკოს ვლადიმერ (ლადო) პაპავას დაბადებიდან 70 და სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის 50 წელი შეუსრულდა.

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი გულმხურვალედ ულოცავს ბატონ ვლადიმერს ამ ღირსშესანიშნავ თარიღს და შემდგომ წარმატებებს უსურვებს!

ვლადიმერ (ლადო) პაპავა დაიბადა 1955 წლის 25 მარტს თბილისში, პედაგოგების ოჯახში.

1972 წელს ოქროს მედალზე დაამთავრა თბილისის მე-15 საშუალო სკოლა.

1972 წელს ჩაირიცხა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ეკონომიკური კიბერნეტიკის სპეციალობით, რომლის სრული კურსიც წარჩინებით დაამთავრა 1977 წელს.

1982 წელს წარმატებით დაიცვა საკანდიდატო დისერტაცია (მოსკოვში, სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის ცენტრალურ ეკონომიკურ-მათემატიკურ ინსტიტუტში), 1989 წელს კი – სადოქტორო დისერტაცია.

ვლადიმერ პაპავა 1991 წლიდან ეწევა დიდ სამეცნიერო, სახელმწიფო და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას. იგი 1991-1996 წლებში იყო საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის დირექტორი; 1994-2000 წლებში - საქართველოს ეკონომიკის მინისტრი, ხოლო 2004-2008 წლებში - საქართველოს პარლამენტის წევრი. 1997 წლიდან არის საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი, 2013 წლიდან აკადემიის ნამდვილი წევრი. იგი არის საქართველოს განათლების სამინისტროს რესპუბლიკური პრემიის (1987), მეცნიერებისა და ტექნიკის დარგში საქართველოს სახელმწიფო პრემიის (2004) და საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის ფილიპე გოგიჩაიშვილის სახელობის პრემიის (2008) ლაურეატი. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის სამეცნიერო და სასწავლო პროცესის

განვითარებაში შეტანილი წვლილისთვის ვლადიმერ პაპავა ივანე ჯავახიშვილის სახელობის მედლით დაჯილდოვდა (2022).

ვლადიმერ პაპავა ეწევა ნაყოფიერ საზოგადოებრივ, სამეცნიერო-კვლევით და პედაგოგიურ მოღვაწეობას.

ვლადიმერ პაპავა არის ავტორი 500-ზე მეტი სამეცნიერო ნაშრომისა, რომლებიც ეძღვნება თეორიული ეკონომიკის, ეკონომიკური განვითარების, ეკონომიკის მათემატიკური მოდელირების, მაკროეკონომიკის, ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის, საქართველოსა და კავკასიის ეკონომიკურ პრობლემებს. მათგან აღსანიშნავია: *პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკური ეკონომია და საქართველოს ეკონომიკა*. თბილისი, „პდპ“, 2002; *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism*. New York, iUniverse, 2005; *The Central Caucasus: Essays on Geopolitical Economy*. Stockholm, CA&CC Press, 2006 (თანაავტორი ელდარ ისმაილოვი); *ცენტრალური კავკასია (გეოპოლიტიკური ნარკვევი)*. თბილისი, „სიახლე“, 2009; *ნეკროეკონომიკის ზომბირება (გლობალური ფინანსურ-ეკონომიკური კრიზისის ზეგავლენა შავი ზღვის რეგიონის ქვეყნებზე)*. თბილისი, „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2010; *Economic Reforms in Post-Communist Georgia: Twenty Years After*. New York, Nova Science Publishers, 2013; *Laffer-Keynesian Synthesis and Macroeconomic Equilibrium*. New York, Nova Science Publishers, 2014 (თანაავტორი იური ანანიაშვილი); *არატრადიციული ეკონომიკის: მეთოდოლოგია და მეთოდიკა*. თბილისი, „ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა“, „პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა“, 2020; *Becoming European: Challenges for Georgia in the Twenty-First Century*. Bloomington, iUniverse, 2020; *From Retroeconomics to Sanctionomics: Essays on Unconventional Economics*. Bloomington, IN, iUniverse, 2024.

აკადემიკოს **ვლადიმერ პაპავას** მეცნიერული სიახლეებიდან შეიძლება აღინიშნოს: დაასაბუთა, რომ სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარი არის წარმოების მეხუთე ფაქტორი, ხოლო ირიბი გადასახადები - შესაბამისი ფაქტორული შემოსავალი. (ქართველი მეცნიერის ეს შედეგი ასახულია "გამოყენებითი ეკონომიკის" ცნობილ ბრიტანულ სახელმძღვანელოში, რითაც აღიარებულია მისი წვლილი ზოგადად ეკონომიკური მეცნიერების თეორიული საფუძვლების განვითარებაში); ჩამოაყალიბა ნეკროეკონომიკის თეორია, როგორც პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის პოლიტიკონომიის საფუძველი, ასევე - რეტროეკონომიკის თეორია, ჩრდილოვანი პოლიტიკონომიის საფუძვლები (ნოდარ ხადურთან ერთად), საბაზრო თანასწორობის დოქტრინა, მილსადენების ჰარმონიზაციის კონცეფცია (მიხეილ თოქმაზიშვილთან ერთად); გამოყო და დაასაბუთა ადამიანის ახალი ტიპების არსებობა ეკონომიკაში - ჰომო ტრანსფორმატიკუსი და ზომბი ეკონომიკუსი (მათგან პირველი პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში მყოფი ეკონომიკის, ხოლო მეორე ზომბი ეკონომიკის მთავარი შემოქმედია), შემოიღო ნაწილობრივ პროდუქტიული მატრიცის ცნება, ინფლაციის გაზომვის არატრადიციული მაჩვენებლები და მისი კომპლექსური თარგმთარების რეჟიმი (ვახტანგ ჭარაიასთან ერთად); განავითარა ეკონომიკის ზომბირების თეორია (ერთმანეთისაგან გამიჯნა ორთოდოქსული და ჰეტეროდოქსული ზომბი ეკონომიკა); შექმნა გადასახადების გარეშე ეკონომიკის მოდელი, საგადასახადო კორუფციის ინდექსები, სანქციონომიკის თეორიის საფუძვლები; ააგო ლაფერის ეფექტის ამსახველი ახალი მრუდები, ეკონომიკური ზრდის მაჩვენებლები მკვეთრი ზრდის ეფექტის ზეგავლენის გამორიცხვის გზით; საფუძ-

ველი ჩაუყარა ლაფერ-კეინზიანურ სინთეზს (შემდგომში განავითარა იური ანანიაშვილთან ერთად); შეიმუშავა (ელდარ ისმაილოვთან ერთად) ცენტრალური კავკასიისა (ცენტრალურ კავკასიას ქმნის აზერბაიჯანი, საქართველო და სომხეთი, ხოლო სამხრეთ კავკასია აერთიანებს თურქეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ და ირანის ჩრდილო-დასავლეთ რეგიონებს, რომელთაგან პირველი ეთნიკური ქართველებით, ხოლო მეორე ეთნიკური აზერბაიჯანელებითაა დასახლებული) და ცენტრალური კავკაზიის (ამ რეგიონს ქმნის ცენტრალური აზიის და ცენტრალური კავკასიის ქვეყნები) გეოპოლიტიკური და გეოეკონომიკური კონცეფციები. მისი ნაშრომები გამოქვეყნებულია ქართულ, ინგლისურ, რუსულ, ფრანგულ, გერმანულ, ჩინურ, არაბულ, აზერბაიჯანულ, ჩეხურ და უკრაინულ ენებზე.

ვლადიმერ პაპავას ხელმძღვანელობით 10 ასპირანტს მიენიჭა ეკონომიკურ მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხი, ხოლო 2 დოქტორანტს - ეკონომიკის დოქტორის ხარისხი.

აკადემიკოს **ვლადიმერ პაპავა** 2013-2016 წლებში იყო ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რექტორი. 2023 წლიდან ის არის საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის აკადემიკოს-მდივანი, ასევე ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის პროფესორი. არის თსუ პაატა გუგუშვილის სახელობის ეკონომიკის ინსტიტუტის მთავარი მეცნიერი თანამშრომელი, რონდელის ფონდის - საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევის ფონდის უფროსი მკვლევარი.

ვლადიმერ პაპავას, როგორც საქართველოს საკონსტიტუციო კომისიის წევრს ხელი აქვს მოწერილი საქართველოს კონსტიტუციაზე, რომელიც 1995 წელს იქნა მიღებული.

აკადემიკოსი **ვლადიმერ პაპავა** ეწევა მრავალმხრივ საზოგადოებრივ საქმიანობას. იგი ყოველთვის ეხმიანება ქვეყანაში არსებულ საჭირბოროტო პრობლემებს, ეკუთვნის უამრავი სატელევიზიო, რადიო თუ საგაზეთო ინტერვიუ, არის საერთაშორისო თუ ეროვნული მაღალრეიტინგული სამეცნიერო ჟურნალებისა და სანეცნიერო კრებულების კოლეგიათა წევრი და ა. შ.

აკადემიკოს **ვლადიმერ პაპავა** საქმიანობის შესახებ გამოცემულია ორი წიგნი: Greer N. P. (ed.). *Vladimer Papava*. Beau Bassin, Patho Publishing, 2012; Russell J., Cohn R. *Vladimer Papava*. Edinburgh, LENNEX Corp, 2012.

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტი კიდევ ერთხელს ულოცავს აკადემიკოს **ვლადიმერ პაპავას** დაბადებიდან 70 და სამეცნიერო-პედაგოგიური მოღვაწეობის 50 წელს და წარმატებებს უსურვებს მის მრავალმხრივ და ნაყოფიერ საქმიანობაში!

Айтакин Гасан кызы Ахундова
доктор философии по экономике,
преподаватель кафедры «Мировая экономика»,
Бакинский Государственный Университет

СОБЫТИЙ ТУРИЗМ КАК ДРАЙВЕР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РОСТА РЕГИОНОВ

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.01](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.01)

Аннотация. Статья посвящена исследованию событийного туризма как динамично развивающегося сегмента туристической индустрии, оказывающего значительное влияние на экономику и культурное развитие регионов. Рассматриваются ключевые тенденции его популярности, а также влияние спортивных, культурных, гастрономических и деловых мероприятий на местные экономики. Автор анализирует экономическое воздействие крупнейших международных событий, таких как карнавал в Рио-де-Жанейро, Гран-при Формулы-1 в Мельбурне и Баку, на туристическую отрасль и национальные экономики стран-организаторов. Особое внимание уделяется росту туристического потока, увеличению доходов гостиничного и транспортного секторов, а также использованию цифровых технологий для продвижения мероприятий. Основными драйверами развития событийного туризма остаются глобальная мобильность, цифровизация индустрии и растущий интерес к специализированным мероприятиям. Подчеркивается его значимость как важного элемента устойчивого экономического роста и инструмента укрепления международных связей. Исследуются факторы, способствующие росту данного сегмента, включая увеличение доступности авиaperевозок, внедрение новых технологий для улучшения пользовательского опыта, популяризацию экологически устойчивых мероприятий и развитие специализированных событийных форматов.

Ключевые слова: событийный туризм, мероприятия, туристический рынок, увеличение доходов, современные технологии, развитие регионов.

Введение

В последние годы событийный туризм уверенно занимает лидирующие позиции в предпочтениях современных путешественников, хотя многие из них пока не до конца осознают все его преимущества. Исследования тенденций туристического рынка подтверждают: интерес к масштабным событиям, будь это в сфере бизнеса или спорта, культурным праздникам и фестивалям неизменно растет. Именно такие поездки позволяют получить незабываемые эмоции и уникальный опыт, который зачастую превосходит впечатления от привычного пляжного отдыха, даже с насыщенной программой экскурсий.

Событийный туризм выходит за рамки традиционного представления о путешествиях, превращая их в осмысленный опыт, наполненный новыми впечатлениями, знакомствами и культурным обменом. Международные фестивали, спортивные чемпионаты, концерты мировых звезд, выставки и деловые форумы привлекают миллионы туристов, способствуя развитию экономики, инфраструктуры и укреплению международных связей.

Эта форма туризма не только привлекает внимание и эмоции туристов, но и становится мощным двигателем экономического роста для стран и регионов. События мирового уровня становятся катализатором для модернизации городов, повышения уровня сервиса и привлечения инвестиций в туристическую отрасль.

Так что же представляет собой событийный туризм? Какие знаковые события по всему миру могут вдохновить туристов и стать ключевыми элементами их будущих маршрутов? Почему этот вид туризма приобрел такую популярность, и что способствует его успеху?

Событийный туризм: определение и значение

В первую очередь, отметим, что событийный туризм определяется как вид туризма, ориентированный на участие в конкретных событиях: культурных, спортивных, гастрономических, деловых или даже экзотических. Эти мероприятия позволяют туристам пережить уникальные впечатления, стать частью значимого события, что выделяет их из обычных поездок. Во время проведения подобных событий усиливается деятельность всех объектов туристической сферы, что способствует росту ресурсного потенциала региона в целом.

По мнению российского ученого Донских С. «событийный туризм – это вид туризма, при котором туристические поездки приурочены к каким-либо определенным событиям или мероприятиям. Поводом для туристических поездок могут быть самые разные события из области спорта, культуры, бизнеса, светской и политической жизни» [1, с. 12].

Событийный туризм предоставляет туристам уникальную возможность не только насладиться развлечениями и культурными мероприятиями, но и погрузиться в атмосферу события и познакомиться с местной культурой и традициями. Особенность этого вида туризма заключается в том, что он неисчерпаем по содержанию, и каждый год пополняется новыми событиями, которые из случайных переходят в разряд регулярных [2, с. 5].

Анализ крупных событий мирового масштаба

Так, карнавал и футбол – неотъемлемые символы Бразилии, вызывающие бурю эмоций у местных жителей. Однако именно карнавал становится главным центром притяжения для туристов со всего мира. Карнавал в Рио-де-Жанейро – это настоящая феерия искусства, традиций и креативности, превращающая бразильскую столицу в центр притяжения карнавального мира. На несколько дней город наполняется живым пульсом самбы, создавая захватывающую атмосферу на фоне красочных шествий, потрясающих костюмов и энергичных танцев.

В 2024 году карнавал проходил с 9 по 17 февраля, даря гостям и жителям города незабываемые эмоции и яркие впечатления. Предполагалось, что карнавал в Бразилии в 2024 году принесет значительный импульс развитию туристической индустрии, принесет впечатляющий доход в размере 9 млрд. реалов (1,84 млрд. долл. США), что на 10% больше, чем в 2023 г. [3]. Это отражает не только рост числа туристов, но и увеличение спроса на товары и услуги, что создает позитивные условия для местной экономики.

По данным Бразильской ассоциации гостиничного бизнеса, в период с 10 по 13 февраля 2024 г. в гостиницах муниципалитетов Рио-де-Жанейро было забронировано в среднем 81,24% номеров. Это свидетельствует о высоком интересе туристов, которые приезжают в город, чтобы стать частью самого яркого события года – карнавала. Высокая степень заполняемости гостиничных номеров указывает на успешную работу местных отелей и других туристических объектов в условиях сезона пикового спроса. Правительство штата стремится привлечь туристов и поднять местную экономику. В рамках этой политики губернатор Рио-де-Жанейро гарантировал самый большой в истории финансовый стимул для проведения карнавала. Организаторы получают в общей сложности 13,35 миллиона реалов (примерно 2,6 млн. долл. США) (табл. 1) [4]. Это крупнейший финансовый стимул за всю историю карнавала, и он направлен не только на укрепление культурного наследия, но и на развитие инфраструктуры и привлечение международных туристов. Подобные вложения в долгосрочной перспективе

способствуют улучшению городской инфраструктуры, а также укреплению имиджа города как главного туристического центра Бразилии.

Таблица 1.

Экономические показатели карнавала в Рио-де-Жанейро за 2024 год.

Описание	Данные за 2024 год
Период проведения карнавала	9-17 февраля 2024 г.
Ожидаемый доход от карнавала	9 млрд. реалов (1,84 млрд. долл. США) – на 10% больше, чем за 2023 год.
Средняя заполняемость гостиниц	81,24% номеров (пиковый туристический сезон)
Финансовая помощь организаторам	13,35 миллиона реалов (примерно 2,6 млн. долл. США) - самый большой стимул в истории карнавала.

Источник: <https://tvbrics.com/news/brazilskiy-karnaval-sposobstvuet-razvitiyu-turizma-i-ekonomiki-vo-vnutrennikh-rayonakh-rio-de-zhaneiru/> - Бразильский карнавал способствует развитию туризма и экономики во внутренних районах Рио-де-Жанейро.

Таким образом, карнавал в Рио-де-Жанейро 2024 года не только является важным культурным событием для города и страны, но и оказывает значительное влияние на экономику региона. Прямые доходы от мероприятия, поддержка со стороны правительства, высокая загрузка гостиниц и мультипликационный эффект свидетельствуют о том, что карнавальная индустрия играет ключевую роль в экономическом развитии города. Рио-де-Жанейро продолжает оставаться привлекательным туристическим центром, и карнавал вносит значительный вклад в создание рабочих мест, будь временных, связанных с проведением мероприятия, так и постоянных – в гостиничном, ресторанном, транспортном и других секторах, рост налоговых поступлений и поддержание культурного наследия, что создает устойчивую основу для дальнейшего роста города и его экономики.

Начиная с 1985 года, в марте в Мельбурне проводится этап чемпионата мира по автогонкам в классе машин «Формула-1». Гонки проходят на трассе Альберт-парка, которая является уличным треком из-за близости к деловым кварталам и прибрежному району мегаполиса. По ходу гоночного уик-энда Альберт-парк из года в год посещают более 300 тысяч зрителей, а доходы местного бизнеса, прямо или косвенно связанного с Гран При, оцениваются в 39 млн. австралийских долларов (на 2023 год это делает 24,5 млн. долл. США) [5].

В 2016 г. город Баку впервые включил свое имя в ряд организаторов гонок «Формулы-1». Это решение дало возможность местным и международным фанатам насладиться интригующими гонками, проходящими по улицам этого великолепного города. Внесение Баку в список городов-хозяев «Формулы-1» подчеркнуло его роль в спортивном мире и укрепило привлекательность как для путешественников, так и для автоспортивных энтузиастов. За исключением 2020 г., когда пандемия COVID-19 повлияла на мировое расписание, бакинская трасса регулярно становится хозяйкой этого спортивного события, привлекая тысячи преданных болельщиков и азартных участников. Новая гоночная трасса стала не только местом соревнований, но и средством для привлечения внимания к богатству и культуре этой уникальной страны [6, с. 17].

Только общий доход Азербайджана от проведения гонок «Формулы-1» в Баку в 2016-2017 годах составил 277,3 млн. долл., из них 164,2 млн. долл. – прибыль. В их проведении участвовали одна тысяча бизнес-структур, 22,7 млн. долл. получено от сферы туризма, услуг отелей и транспорта. По официальным данным операционной компании Vaku City Circuit, за первые четыре года проведения соревнований Гран-при «Формулы-1» принес экономике Азербайджана доходы в размере 500 млн. долларов (рис. 1) [7].

Рисунок 1.

Доходы Азербайджана от проведения гонок «Формулы-1 в Баку».

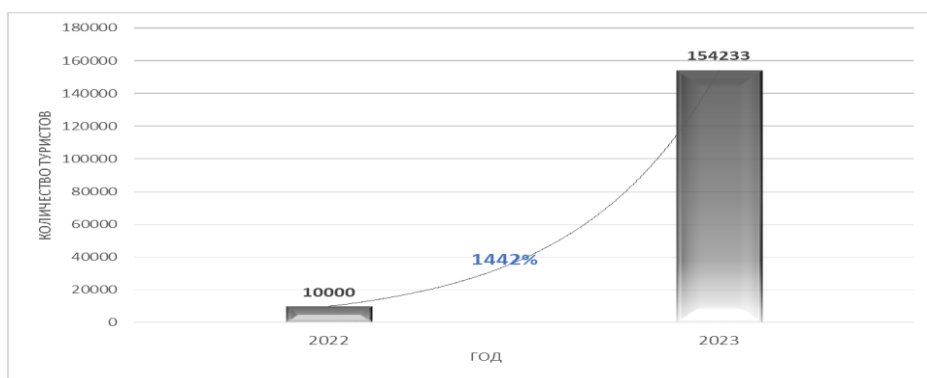
Источник: «Формула-1» - окно в мир для Азербайджана, 8 мая 2023 г. <https://caliber.az/post/163400/>

И, если в 2022 г. во время Гран-при Баку посетили 10 тысяч туристов из 70 стран мира, то, по данным Государственного агентства по туризму, в апреле 2023 г. в рамках Гран-При Азербайджана Формулы-1 впервые нашу страну посетили 154 233 туриста (что на 1442% выше показателя апреля 2022 года) из более чем 100 стран мира (рис. 2) [7].

Это подтверждает значительное влияние этого международного события на развитие туристической отрасли, гостиничного и транспортного секторов, а также других связанных секторов экономики. Формула-1 продолжает быть важным катализатором для экономики Азербайджана, привлекая не только туристов, но и инвесторов, укрепляя имидж страны на мировой арене и способствуя ее экономическому росту. В долгосрочной перспективе такие мероприятия будут играть ключевую роль в устойчивом развитии национальной экономики и укреплении позиций Азербайджана как привлекательного туристического направления.

Рисунок 1.

Количество туристов, посетивших Гран-при Азербайджана Формулы-1.

Источник: «Формула-1» - окно в мир для Азербайджана, 8 мая 2023 г. <https://caliber.az/post/163400/>

Современные технологии в событийном туризме

Современные технологии и маркетинговые стратегии играют ключевую роль в развитии событийного туризма, помогая значительно увеличить охват аудитории событийного туризма. Социальные сети, цифровая реклама и специализированные онлайн-платформы позволяют организаторам эффективно продвигать свои мероприятия и привлекать туристов со всего мира. С развитием социальных сетей, таких как Instagram, Facebook и TikTok, события приобретают еще большую популярность. Например, фестиваль Coachella, – один из крупнейших и самых известных фестивалей музыки и искусства, который проводится уже более 20 лет в Калифорнии, в долине Коачелла, активно использует маркетинг через соцсети, что привлекает тысячи туристов каждый год, увеличивая посещаемость и интерес к мероприятию. Это масштабное событие объединяет исполнителей различных музыкальных направлений – от инди-рока и хип-хопа до электронной и поп-музыки, привлекая зрителей со всего мира.

Кроме того, такие технологии, как виртуальная реальность (VR) и дополненная реальность (AR), уже используются для проведения онлайн-мероприятий или создания уникальных видов контента для привлечения зрителей на реальные события. Эти технологии позволяют пользователям получать уникальный опыт даже без физического присутствия на мероприятии. Например, некоторые музыкальные фестивали предлагают VR-трансляции, позволяя зрителям погружаться в атмосферу события из любой точки мира. Дополненная реальность, в свою очередь, используется для создания интерактивного контента, например, виртуальных экскурсий по фестивалю или навигации по территории мероприятия. К тому же, все большую популярность набирают NFT и блокчейн-технологии, которые находят применение в продаже билетов и создании уникального цифрового контента для участников мероприятий. Например, фестивали и спортивные события выпускают ограниченные коллекции NFT-билетов, которые не только дают доступ к эксклюзивным зонам, но и могут быть перепроданы на специальных платформах.

Другими словами, современные технологии не только трансформируют способы продвижения событийного туризма, но и делают его более доступным, интерактивным и персонализированным. Их развитие продолжит оказывать значительное влияние на индустрию, создавая новые форматы взаимодействия с аудиторией и повышая экономическую эффективность мероприятий.

Заключение

Согласно Tourism Events Market Report, в 2022 году глобальный рынок событийного туризма принес 1,6 трлн. долл., а к 2032-му ожидается, что цифра достигнет 2,5 трлн. долл. при среднегодовом темпе роста в 4,6 %/ [8]. Это подтверждает стабильный рост этого сегмента. В частности, востребованность массовых культурных и спортивных событий, а также растущий интерес к специализированным нишевым событиям, таким как гастрономические фестивали, музыкальные мероприятия и спортивные состязания, будет продолжать стимулировать рынок.

Ключевыми факторами, способствующими росту событийного туризма, остаются следующие:

- увеличение глобальной мобильности и доступности авиаперевозок;
- развитие новых технологий для улучшения пользовательского опыта;
- растущий интерес к экологически чистым и устойчивым мероприятиям;
- повышение интереса к разнообразным специализированным событиям, от спортивных до гастрономических.

Таким образом, событийный туризм является важным драйвером экономического роста, культурного обмена и социальной устойчивости. Он помогает не только развивать инфраструктуру, но и сохранять уникальные культурные традиции, способствуя

появлению новых туристических маршрутов и укреплению международных связей. Ожидается, что в ближайшие годы этот сектор продолжит развиваться, а инновации и новые маркетинговые стратегии будут способствовать привлечению еще большего числа туристов на крупнейшие мировые события.

Использованная литература

1. Донских С. В. Событийный туризм: учеб.-метод. пособие / С. В. Донских. Минск: РИПО, 2014. – 112 с.
2. Адашова Т. А. Особенности организации событийных туров // География ментальной сферы общества: состояние, проблемы и перспективы развития. – 2013. – № 1. – С. 4–8.
3. <https://www.travelandtourworld.ru/news/article/rio-carnival-2024-set-to-draw-millions-to-electrifying-street-festivities-and-dazzling-cultural-showcase-in-brazil/> - Карнавал в Рио-де-Жанейро 2025 года привлечет миллионы людей к электрификации уличных праздников и великолепной культурной выставке в Бразилии.
4. <https://tvbrics.com/news/brazilskiy-karnaval-sposobstvuet-razvitiyu-turizma-i-ekonomiki-vo-vnutrennikh-rayonakh-rio-de-zhaneiro/> - Бразильский карнавал способствует развитию туризма и экономики во внутренних районах Рио-де-Жанейро.
5. Гран При Австралии: Трасса и статистика - <https://www.f1news.ru/Championship/2023/australia/index.shtml>
6. Ахундова А. Г. Влияние ивентов на социально-экономическое развитие дестинации. Журнал. Туризм: право и экономика. №4 (87), 2023. Москва, с. 15-19.
7. «Формула-1» - окно в мир для Азербайджана, 8 мая 2023 г. <https://caliber.az/post/163400/>
8. К 2032 году глобальный рынок событийного туризма достигнет \$2,5 трлн. - <https://buyingbusinessstravel.com.ru/news/mice/k-2032-godu-globalnyy-rynok-sobytiynogo-turizma-dostignet-2-5-trln/>

Aytakin Gasan Akhundova

*Ph. D, lecturer at the department of World Economy
Baku State University*

EVENTS TOURISM AS A DRIVER OF ECONOMIC GROWTH IN REGIONS

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.01](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.01)

Expanded Summary

In recent years, event tourism has firmly taken a leading position in the preferences of modern travelers, although many of them are not yet fully aware of all its benefits. Research on tourism market trends confirms that interest in large-scale events—whether in the fields of business, sports, cultural holidays, or festivals—is steadily growing. It is these trips that allow travelers to experience unforgettable emotions and a unique experience, often surpassing the impressions of a regular beach vacation, even with an extensive excursion program.

This form of tourism not only attracts the attention and emotions of tourists but also becomes a powerful engine for economic growth for countries and regions. World-class events act as catalysts for the modernization of cities, improving service levels, and attracting investment to the tourism industry.

So, what exactly is event tourism? Which significant events around the world can inspire tourists and become key elements in their future travel routes? Why has this form of tourism gained such popularity, and what contributes to its success?

According to Russian scientist S. Donskikh, "event tourism is a type of tourism in which tourist trips are scheduled to coincide with certain events or activities. These events can range across sports, culture, business, and social or political life."

Event tourism provides tourists with a unique opportunity not only to enjoy entertainment and cultural events but also to immerse themselves in the atmosphere of the event and learn about local culture and traditions. The uniqueness of this type of tourism lies in its inexhaustible content, with new events being added every year, turning once-random occurrences into regular events.

Carnival and football are integral symbols of Brazil, stirring a wave of emotions among locals. However, it is the carnival that becomes the main center of attraction for tourists from around the world. The Rio de Janeiro Carnival is a true extravaganza of art, traditions, and creativity, transforming the Brazilian capital into the center of the carnival world. For several days, the city pulses with the vibrant rhythm of samba, creating an exciting atmosphere amidst colorful processions, stunning costumes, and energetic dances.

In 2024, the carnival took place from February 9 to 17, providing visitors and residents with unforgettable emotions and vivid impressions. The Brazilian carnival in 2024 was expected to provide a significant boost to the tourism industry, generating an impressive R\$9 billion (US\$1.84 billion) in revenue, an increase of 10% compared to 2023. According to the Brazilian Hotel Association, between February 10 and 13, 2024, hotels in Rio de Janeiro municipalities had an average of 81.24% of their rooms booked. As part of this initiative, the Governor of Rio de Janeiro guaranteed the largest financial incentive in history for the carnival. Organizers will receive a total of R\$13.35 million (about US\$2.6 million).

Thus, the Rio de Janeiro Carnival 2024 is not only an important cultural event for the city and country but also has a significant impact on the regional economy. Direct revenues from the event, government support, high hotel occupancy, and the multiplier effect show that the carnival industry plays a key role in the city's economic development. Rio de Janeiro remains an attractive tourist hub, and the carnival contributes significantly to job creation—both temporary jobs related to the event and permanent ones in the hotel, restaurant, transportation, and other sectors—while also increasing tax revenues and preserving cultural heritage, providing a solid foundation for the city's and its economy's continued growth.

Since 1985, Melbourne has hosted a round of the Formula One World Championship in March. The races take place at the Albert Park circuit, a street circuit due to its proximity to the city's business districts and waterfront. Over the course of each race weekend, Albert Park attracts over 300,000 spectators every year, and local businesses directly or indirectly linked to the Grand Prix generate an estimated AUD 39 million (US\$24.5 million as of 2023) [5].

In 2016, the city of Baku first joined the ranks of Formula 1 race organizers. With the exception of 2020, when the COVID-19 pandemic affected the global schedule, the Baku circuit has regularly hosted this sporting event, attracting thousands of dedicated fans and enthusiastic participants.

Between 2016 and 2017, Azerbaijan's total income from hosting Formula 1 races in Baku amounted to \$277.3 million, with \$164.2 million being profit. One thousand business entities were involved in the event, generating \$22.7 million from tourism, hotel services, and transportation. According to official data from the Baku City Circuit operating company, in the first four years of hosting the event, the Formula 1 Grand Prix brought \$500 million in revenue to Azerbaijan's economy. And, if in 2022, 10,000 tourists from 70 countries visited Baku during the Grand Prix, then in April 2023, as part of the Formula 1 Azerbaijan Grand Prix, the country was visited for the first time by 154,233 tourists (a 1,442% increase from April 2022), coming from over 100 countries.

This confirms the significant impact of this international event on the development of the tourism industry, hotel and transport sectors, as well as other related sectors of the economy. Formula 1 continues to be a key economic catalyst for Azerbaijan, attracting not only tourists but also investors, strengthening the country's image on the world stage, and contributing to its economic growth. In the long term, such events will play a central role in the sustainable development of the national economy and solidifying Azerbaijan's position as an attractive tourist destination.

Modern technologies and marketing strategies play a key role in the development of event tourism, helping significantly expand the reach of the event tourism audience. Social networks, digital advertising, and specialized online platforms enable organizers to effectively promote their events and attract tourists from all over the world. With the rise of social networks like Instagram, Facebook, and TikTok, events are gaining even more popularity. For example, the Coachella festival—one of the largest and most famous music and arts festivals, held annually for over 20 years in California's Coachella Valley—actively uses social media marketing, attracting thousands of tourists each year, boosting attendance and interest in the event. This large-scale event brings together performers from various musical genres—from indie rock and hip-hop to electronic and pop music—attracting viewers from around the globe.

In addition, technologies such as virtual reality (VR) and augmented reality (AR) are already being used to host online events or create unique content types to attract viewers to in-person events. These technologies provide users with a unique experience even without physically attending the event. Moreover, NFT and blockchain technologies are gaining popularity, being applied in ticket sales and creating unique digital content for event participants. For example, festivals and sports events issue limited-edition NFT tickets, which not only grant access to exclusive areas but can also be resold on specialized platforms.

In other words, modern technologies are not only transforming the way event tourism is promoted but also making it more accessible, interactive, and personalized. Their development will continue to significantly impact the industry, creating new formats of audience interaction and enhancing the economic efficiency of events.

According to the Tourism Events Market Report, the global event tourism market generated \$1.6 trillion in 2022, and by 2032, it is expected to reach \$2.5 trillion with a compound annual growth rate (CAGR) of 4.6% [8]. This confirms the steady growth of this segment. In particular, the demand for large cultural and sporting events, as well as the growing interest in specialized niche events such as gastronomic festivals, music events, and sporting competitions, will continue to stimulate the market.

The key factors driving the growth of event tourism remain the following:

- increased global mobility and accessibility of air travel;
- development of new technologies to enhance the user experience;
- growing interest in environmentally friendly and sustainable events;
- rising interest in a wide variety of specialized events, from sports to gastronomic.

Thus, event tourism is a significant driver of economic growth, cultural exchange, and social sustainability. It helps not only develop infrastructure but also preserve unique cultural traditions, contributing to the creation of new tourist routes and strengthening international ties. The sector is expected to continue expanding in the coming years, with innovations and new marketing strategies helping to attract even more tourists to the world's largest events.

*აიტაკინ გასან ქიზი ახუნდოვა
დოქტორი ეკონომიკაში,
მსოფლიო ეკონომიკის დეპარტამენტის ლექტორი,
ბაქოს სახელმწიფო უნივერსიტეტი*

ღონისძიებების ტურიზმი, როგორც ეკონომიკური ზრდის მამოძრავებელი ძალა რეგიონებში

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.01](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.01)

რეზიუმე

სტატია ეძღვნება ივენთ-ტურიზმის, როგორც ტურისტული ინდუსტრიის დინამიურად განვითარებადი სეგმენტის შესწავლას, რომელიც მნიშვნელოვან გავლენას ახდენს რეგიონების ეკონომიკასა და კულტურულ განვითარებაზე. ტურიზმის ეს ფორმა არა მხოლოდ იზიდავს ტურისტების ყურადღებას და ემოციებს, არამედ ხდება ეკონომიკური ზრდის მძლავრი ძრავა ქვეყნების და რეგიონებისათვის. ივენთ-ტურიზმი ტურისტებს უნიკალურ შესაძლებლობას აძლევს არა მხოლოდ ისიამოვნონ გასართობი და კულტურული ღონისძიებებით, არამედ ჩაეფლონ ღონისძიების ატმოსფეროში და გაეცნონ ადგილობრივ კულტურასა და ტრადიციებს. ამ ტიპის ტურიზმის თავისებურება ისაა, რომ ის შინაარსით ამოუწურავია და ყოველწლიურად ივსება ახალი ღონისძიებებით, რომლებიც შემთხვევითი ან ეპიზოდურია და ხდება რეგულარული. მსოფლიო ღონის ღონისძიებები ხდება ქალაქების მოდერნიზაციის, მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესებისა და ტურიზმის ინდუსტრიაში ინვესტიციების მოზიდვის კატალიზატორი. განხილულია მისი პოპულარობის ძირითადი ტენდენციები, ასევე სპორტული, კულტურული, გასტრონომიული და ბიზნეს ღონისძიებების გავლენა ადგილობრივ ეკონომიკაზე. ავტორი ანალიზებს ისეთი ძირითადი საერთაშორისო ღონისძიებების ეკონომიკურ გავლენას, როგორცაა რიო-დე-ჟანეიროს კარნავალი, ფორმულა 1-ის გრან-პრი მელბურნში და ბაქოში ტურიზმის ინდუსტრიასა და მასპინძელი ქვეყნების ეროვნულ ეკონომიკაზე. განსაკუთრებული ყურადღება ეთმობა ტურისტული ნაკადის გაზრდას, სასტუმროებისა და ტრანსპორტის სექტორიდან შემოსავლების გაზრდას და ღონისძიებების პოპულარიზაციისთვის ციფრული ტექნოლოგიების გამოყენებას. ღონისძიებების ტურიზმის განვითარების მთავარი მამოძრავებელი ძალა რჩება გლობალური მობილურობა, ინდუსტრიის დიგიტალიზაცია და მზარდი ინტერესი სპეციალიზებული ღონისძიებების მიმართ. ხაზგასმულია მისი, როგორც მდგრადი ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი ელემენტი და საერთაშორისო ურთიერთობების განმტკიცების ინსტრუმენტი. შესწავლილია ამ სეგმენტის ზრდის მამოძრავებელი ფაქტორები, მათ შორის საკაერო მოგზაურობის მზარდი ხელმისაწვდომობა, ახალი ტექნოლოგიების დანერგვა მომხმარებლის გამოცდილების გასაუმჯობესებლად, ეკოლოგიურად მდგრადი ღონისძიებების პოპულარიზაცია და სპეციალური ღონისძიებების ფორმატების განვითარება.

Adalat Baba Azizov

*PhD, Institute of Economics, Ministry of Science
and Education of the Republik of Azerbaijan*

Department : Economics of the servise sector, leading researcher.

EFFECTIVE DEVELOPMENT MECHANISM FOR PUBLIC CATERING SERVICES IN AZERBAIJAN

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.03](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.03)

Annotation. *The purpose of the research work is to analyze the current state of public catering services in Azerbaijan. Also, the issue of researching and evaluating the development perspectives of public catering facilities by types was also considered. In the article, directions for improving the mechanism of regulation of public catering services in Azerbaijan were widely analyzed and important proposals for the further development of this field were considered.*

Key words: *Public catering, bar, cafe, restaurant, canteen, fast food, coffee shop, confectionery, pizzerias, snack bars, meatball restaurants.*

JEL – 014, UOT – 338

Introduction

Public catering is a service sector engaged in the production and sale of ready-made food and semi-finished products. Public catering is an entrepreneurial activity related to the organization of the production, processing, sale and consumption of food products. In the post-Soviet years, public catering facilities in Azerbaijan were mainly divided into the following categories:

1) restaurant - a public catering and recreation facility offering consumers a range of comprehensively prepared dishes, including made-to-order and signature dishes, as well as alcoholic beverages, with the mandatory provision of waiter services;

2) cafe - a public catering and recreational establishment offering consumers a range of simple prepared meals, as well as alcoholic beverages, with the mandatory provision of waiter services;

3) bar - a public catering and recreational facility offering snacks, desserts and confectionery, as well as alcoholic beverages to consumers;

4) canteen - a public catering facility that provides independent services to consumers.

The composition of modern public catering is broader, including pizzerias, meatball restaurants, snack bars, coffee shops, confectionery shops, fast food, etc., which has literally turned public catering into a wide service area.

The presentation of menus to visitors in public catering facilities is recognized as an offer (public offer) to conclude a retail purchase and sale contract for the public catering goods specified in the menu.

Many people do not like the word "catering"; for them, it is a relic of the Soviet era. When they mention catering, the image of shabby, faceless interiors of cafes with dirty furniture, chefs in greasy aprons, and slippery waiters with disheveled hair comes to mind before the eyes of older people.

But even though there is no trace of that catering today, the word remains and gradually acquires a neutral, “non-Soviet” meaning. Public catering is a restaurant, a cafe, a pizzeria, a meatball restaurant, fast food... - all of this is public catering. For those who are completely disgusted by the word “catering”, there is a newer concept - “eating out” (eating away from home).

It is difficult to imagine the modern service sector without food establishments. Restaurants, cafes, and eateries open their doors to numerous visitors with hospitality, trying to

attract them with impeccable cuisine, quality service, and affordable prices. Statistics show that the network of public catering facilities and the number of visitors to them are increasing year by year. This industry is extremely interesting for investors and those who want to start their own business. However, despite all its attractiveness, the food industry is a labor-intensive and energy-intensive industry that requires significant financial investment. And only if you competently organize the production process, choose the right technological equipment for public catering, and organize the production of high-quality products that are in constant demand among consumers, you can earn real income.

Organization of an effective catering mechanism

One of the main factors for the effective operation of public catering facilities is that they not only sell food, but also sell a beautiful atmosphere, pleasant entertainment and new experiences. If this factor is taken into account, it will distinguish you from your competitors and demonstrate the advantages that make customers choose you. In general, there are several conditions for the effective operation of the enterprise, which need to be considered:

Unique selling proposition - “We deliver pizza hot” is a unique selling proposition. Regular master classes, tea ceremonies and live concerts can also be organized. You can organize the sale of artisanal wines in the restaurant, offer visitors dishes made from organic products from local farmers - all this will be a unique selling proposition. The main thing is that it works for you. . Make sure you know your target audience. Draw portraits of typical guests of the establishment based on age, gender, social status, place of work, income level, etc. But use only criteria that really influence the choice, because segmenting visitors is for fun. Men and women may not like or dislike your offers to the same extent.

Preferred format – the unique selling proposition and the format of the business should be compatible with each other. If the latter does not meet expectations, change it to a more suitable one. For example, there are already many restaurants that offer sushi. A cheap establishment with meat dishes, fast food, coffee shop, national cuisine or beer restaurant will be more popular with visitors. Based on semi-finished products, you can start a fast food business with minimal investment.

Thoughtful menu – the experience of restaurateurs shows that in mid-priced establishments the menu should not be exaggerated. You can get by with 5-6 hot meat, 5-6 fish and 3-4 poultry dishes. However, even an elite restaurant should not have too diverse a menu so as not to confuse customers and not throw away kilograms of spoiled food.

Standard services – this is one of the dominant success factors in the catering industry. Each establishment must adhere to generally accepted principles and have its own standards to meet the needs of typical customers.

Marketing policy – proper promotion of a restaurant provides the largest share in its success in the market. The main thing is to choose the right marketing tools. Experience shows that social networks are the best practice tool in the catering industry. To figure out which marketing tool will work specifically for your business, you need to test everything and draw conclusions based on the number of customers (don't forget to ask what they're saying about you), the size of the average receipt, etc.

Restaurant staff – it is important to remember that the main employee of a restaurant is the chef. You will not be able to find a great advertising specialist, so build all your connections, contact the best recruitment agencies or promise a higher salary and ideal working conditions to your competitor's chef. You can also invite a foreign chef who will bring status to the restaurant. Another important person in a restaurant is the administrator or manager, who is also the most trusted person of the leader.

Prices – what should be considered when setting the prices of dishes on the menu? In the catering industry, as a rule, the lower limit of prices is the cost price plus a profit margin set

by the restaurateur. The additional value depends on the location and appearance, interior, food and beverage design, additional services, etc.

Product suppliers – don’t relax after signing a contract with two or three suppliers. It is important to remember that anything can happen in this field, they can disappoint you at any time. It is best to contact 5-10 other companies to place orders quickly. These should include both large suppliers and local farmers. Don't rely on a few regular suppliers. Don’t rush the documentation process right away – a trial period with a liability check never hurts anyone. Include a clause that allows you to terminate the contract in the event of serious violations by the supplier.

Cost management – often catering establishments save on products, personnel, advertising and non-core processes (security, cleaning). This approach cannot be called effective. It would be better if you create control over all processes occurring in the restaurant and understand where you are losing money. This may be suboptimal planning and improper storage of products, or long idle time of employees.

Additional profit – in 2020, food delivery was the leader in the restaurant market in terms of growth rates. This trend continues to strengthen in the following years. It is not clear how businesses that do not follow this trend will “survive”. So make sure to add an online ordering form to your website, or better yet, develop your own mobile app. If there are not enough resources for delivery within the city, consider delivering orders to the nearest areas or to several business centers located near the restaurant.

In a market economy, the efficiency of an enterprise's activities largely depends on the turnover of the enterprise, which in turn depends on the demand for products and services. The demand of the population arises from specific needs and requirements. Need is a demand that has taken a specific form depending on the level of culture and the characteristics of a person's personality. Considering the hierarchy of human needs, it can be argued that catering establishments satisfy the basic physiological need for food, as well as various social needs - communication, belonging to a certain group, etc.

Therefore, the main role of public catering is to meet the population's food needs. In our opinion, the implementation of this role is very important, because properly organized nutrition in enterprises leads to increased productivity, which in turn affects the efficiency of the enterprise. Rational and quality nutrition in schools, universities, and other educational institutions affects the formation of public health. Studies conducted on school health have shown that 5 The main reason for this is the poor organization of meals at school.0 percent of them have eating disorders. Properly organized nutrition in hospitals and other medical institutions directly contributes to the recovery of patients. Organizing catering to the population outside of working hours, whether through the sale of ready-made meals in catering facilities or through culinary departments, reduces the time spent on preparing meals and helps to facilitate women's housework.

Directions for improving the mechanism for regulating public catering services in Azerbaijan:

Public catering is one of the most profitable industries of all time. That is why there is so much interest in this field. . Modern public catering is full of innovations. This is natural, there must be healthy competition in order to develop, and innovations are at the root of healthy competition. Currently, the demands of modern customers have also changed, and attractive facilities, quality food, and low prices are among the factors that attract modern customers. If entrepreneurs pay attention to these facts, they will see that public catering is a truly profitable industry in the truest sense of the word. In the catering industry, it is not enough to just have a beautiful facility. . In general, public catering facilities should be provided with the necessary devices and equipment. In this area, special attention should be paid to refrigerators for high-quality storage of products, an ideal ventilation system for regulating temperature and humidity in the service hall, furniture, dishes, tools, etc.

So, why is public catering considered an important sector of the economy?

Public catering is considered an important sector of the economy for several reasons:

- Meeting the population's nutritional needs - properly organized nutrition in enterprises leads to increased productivity, which affects the efficiency of activities.

- Job creation – public catering establishments provide employment for the population by creating stable sources of income.

- Growth of the gross regional product - the development of such a network of enterprises helps to increase the region's contribution to the country's economy.

- Budget replenishment - the activities of food service establishments strengthen regional budgets through tax revenues.

- Improving the standard of living of the population – public catering provides services that help save time, improve leisure time, and strengthen social interaction.

The growing interest in the public catering sector in the Republic of Azerbaijan is reflected in statistical indicators. When looking at the statistical data for 2021, it becomes clear that for that year, the catering turnover in Azerbaijan increased by 9.2 times compared to 2006, reaching 979.1 million manat (see table 1).

Table 1

Key indicators of catering turnover

	2006	2010	2015	2019	2020	2021
Catering turnover, million manats	106,2	417,8	1111,2	1655,2	759,6	979,1
Including state	7,1	10,5	15,2	15,4	5,6	8,6
non-state	99,1	407,3	1096,0	1639,8	754,0	970,5
Physical volume indices of the exchange turnover, in percentage terms compared to the previous year	128,3	16,3	114,0	106,7	45,4	123,2
including state	100,4	85,1	101,2	96,7	35,8	147,3
non-state	130,9	117,4	114,2	106,8	45,5	123,0
Number of business entities engaged in catering activities, units	7590	8697	15645	20878	21483	22783
including state	105	37	12	19	19	12
non-state	7485	8660	15633	20859	21464	22771
Number of seats in catering facilities, thousand seats	242,1	289,5	575,7	906,5	934,6	1025,1
Catering turnover as a percentage of total	100	100	100	100	100	100
including :						
state	6,7	2,5	1,4	0,9	0,7	0,9
non-state	93,3	97,5	98,6	99,1	99,3	99,1

Source: Statistical indicators of Azerbaijan, Baku, 2022, p. 328

When analyzing the data in Table No. 1, it becomes clear that in 2021, 970.5 million manat of the catering turnover falls on the non-state sector, and 8.6 million manat on the state sector. The table also shows that the number of business entities engaged in catering activities

increased 3 times compared to 2006, reaching 22,783 units in 2021. In general, 99.1% of the catering turnover in 2021 fell to the non-state sector, and 0.9% to the state sector.

In 2022, the cost of paid services provided to the population in Azerbaijan increased by 132.2% compared to 2020, reaching 9253.4 million manats. The turnover of public catering increased by 2 times in 2022 compared to the corresponding period, reaching 1586 million manats (see table 2).

Table 2
Main indicators of paid services and public catering provided to the population

	2020	2021	2022
Cost of paid services provided to the population, million manats	6998.4	7758.2	9253.4
of which:			
for legal entities	5257.0	5885.0	7019.8
Paid services index (compared to the previous year, in percent)	72.1	104.8	108.0
of which:			
legal entities	74.8	105.8	108.0
Cost of paid services per capita, manat	701.7	774.4	919.1
Household services, million manat	756.1	819.9	987.
Household services index (compared to the previous year, in percent)	73.2	103.9	107.6
Public catering turnover, million manats	759.6	979.1	1586.0
Public catering turnover index (compared to the previous year, in percent)	45.4	123.2	137.0

Source: Azerbaijan in numbers, Baku, 2023, p.168

Looking at the data in Table 2, it becomes clear that the share of the cost of public catering services in the total paid services is 17.1%, which is 6.3% more than in 2020.

The establishment of a profitable catering system is one of the main factors in the development of tourism. In the development of tourism, the accessibility of prices, high quality and professional service in restaurants must coincide with the wishes of tourists. Therefore, great work is being done in this area in Azerbaijan, as in the whole world. The constant increase in the creation of modern and beautiful catering facilities in the country day by day is a clear example of all this.

Conclusion

In order for a catering company to operate with a stable profit, it is necessary to develop a number of measures to increase the sales volume of its products. After all, as a rule, the potential of the building is complete, the renovation is extraordinary, and the technological equipment installed for public catering is operating at high efficiency. In addition to the dining room, most catering establishments have a banquet hall where ceremonial visits are held for guest groups. In the warm season, summer areas are opened where a certain range of drinks and goods are sold.

It is advisable to sell your products through a culinary store. It is equipped with counters and has the necessary types of refrigeration equipment, including chest freezers, which ensure the display of goods taking into account storage temperatures.

Some restaurant industry experts believe that it is necessary to conduct a precise classification of public catering establishments, because consumers should know in advance what to expect when visiting a particular point of sale. Others believe that true fans of delicious food and excellent drinks appreciate the atmosphere and level of service, not the correspondence of the menu to the official status of the establishment.

In public catering establishments of any type and class, the safety of life and health of consumers and the safety of their property must be ensured, and sanitary and technological norms and rules, as well as sanitary and hygienic requirements for food industry enterprises (milk, meat, fish processing, bread, confectionery, fruit and vegetable, etc.) are based on relevant sanitary regulations and general rules, which have a number of general sanitary requirements for food industry enterprises. In addition to the sanitary regulations established for food products, certain requirements are also imposed on employees of catering establishments. Employees of public catering establishments must undergo mandatory medical examinations to protect public health and prevent the occurrence of diseases. These measures must be observed.

The executive has the right to establish rules of conduct for consumers that do not contradict the legislation (restriction of smoking, handing over outerwear to the wardrobe at the entrance when entering the hall, etc.). Relations arising during the sale of products purchased from outside and the provision of additional services in public catering facilities are regulated by the relevant sales or service rules. There should be a calculation for each product prepared in public catering facilities. The menu and assortment list should be based on calculation sheets drawn up for each dish and product. When settling accounts with consumers in public catering facilities, an invoice confirming the cost of the public catering service provided (the value on the receipt) and indicating the names of the dishes and products included in the service must be presented, along with the cash register receipt. The executive must provide consumers with the necessary information about the name, address, type, category, operating hours, culinary products offered, and services provided of his organization.

Increasing the efficiency of public catering is based on the principles of production intensification common to the entire national economy - the principles of achieving high results with the least expenditure of material and labor resources. It is necessary to improve the forms of division of labor in public catering, to apply the achievements of scientific and technical progress. The social forms of division of labor in public catering include the processes of concentration, specialization and cooperation.

Thus, it can be argued that public catering is an important structural element of social infrastructure, the role of public catering is quite significant and is aimed at fulfilling the main function of social infrastructure - creating a complex of conditions for economic development and ensuring the normal functioning of people's life.

References

1. Regulations of the Ministry of Justice of the Republic of Azerbaijan and the Ministry of Trade of the Republic of Azerbaijan on granting grades to facilities operating in the field of public catering according to the level of service, Baku, May 30, 1998, No. 106; May 10, 1998, No. 34/y.
2. Resolution of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan on approval of the Rules for trade, household and other types of services in the Republic of Azerbaijan, Baku, April 3, 2014, No. 94.
3. Azerbaijan in numbers, Baku, 2023, p.168.
4. Statistical indicators of Azerbaijan, Baku, 2022, p.328.
5. Ooopht.ru/predpriyatye_obshestvennogo_pitaniya/
6. [Restoplase.cc/ bloq/ zavedeniya-horeca](http://Restoplase.cc/bloq/zavedeniya-horeca)

7. Fbuz11.ru/osnovnye-trebovaniya-pred-yavlyaemye-k-organizazni-obchestvennogo-pitaniya.
8. Tourlib.net/books_tourism/radchenko1-1.htm
9. <https://sia.az news social>.
10. Ya.ru/neurum/c/ekonomika-i-finansi/q/pochemu_obschestvennoe_pitanie_schitaetsya_e 3976b25.
11. Natural-sciences.ru/ru/article/view?id=12967

ადალათ ბაბა აზიზოვი

*დოქტორი, ეკონომიკის ინსტიტუტი, მეცნიერებათა სამინისტრო
და აზერბაიჯანის რესპუბლიკის განათლება
დეპარტამენტი: მომსახურების სექტორის ეკონომიკა, წამყვანი მკვლევარი.*

**აზერბაიჯანში საზოგადოებრივი კვების სერვისების განვითარების ეფექტური
მექანიზმი**

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.03](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.03)

რეზიუმე

კვლევითი სამუშაოს მიზანია აზერბაიჯანში საზოგადოებრივი კვების სერვისების არსებული მდგომარეობის ანალიზი. ასევე, განხილული იქნა საზოგადოებრივი კვების ობიექტების განვითარების პერსპექტივების სახეობების მიხედვით კვლევისა და შეფასების საკითხი. სტატიაში ფართოდ იქნა გაანალიზებული აზერბაიჯანში საზოგადოებრივი კვების სერვისების რეგულირების მექანიზმის გაუმჯობესების მიმართულებები და განხილული იქნა მნიშვნელოვანი წინადადებები ამ სფეროს შემდგომი განვითარებისთვის.

საკვანძო სიტყვები: საზოგადოებრივი კვება, ბარი, კაფე, რესტორანი, ხორცპროდუქტების რესტორნები.

Asif Mirlazim Mustafayev,

phd, associate professor,

The Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan

Teacher of Baku Business University. Baku, Azerbaijan;

Tariyel Musallim Qurbanov,

phd, associate professor,

The Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan

Leading researcher at the Institute of Economics. Baku, Azerbaijan;

Ilkin Ramiz Bayramov,

PhD student

The Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan

PhD student at the Institute of Economics. Baku, Azerbaijan

ANALYSIS AND REGULATION OF THE STRUCTURE OF FOREIGN TRADE IN AZERBAIJAN

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.02](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.02)

Annotation. *The presented article analyzes the foreign trade turnover in Azerbaijan over the past 5 years. Basically, the period after the COVID-19 pandemic was analyzed. The main goal here was to assess the regulatory role of the state. Thus, separate statistical figures of both exports and imports were taken and analyzed in the article. Then, in accordance with the analysis, forecasts were made for the next 5 years. The regulatory directions of the state for the realization of forecasts are also mentioned in the article. It is concluded that the regulation of foreign economic activity carried out in Azerbaijan in general has been stable. The main goal was to reduce dependence on imports. Undoubtedly, in this sense, the development of the non-oil sector will remain one of the main goals of the Azerbaijani state in the future.*

Key words: *Azerbaijan, foreign trade, turnover, import, export, non-oil sector, COVID-19, forecast, CIS, regulation, finance, etc.*

Introduction

Undoubtedly, Azerbaijan's foreign trade policy plays an important role in the economic development of the country. In the period leading up to the COVID-19 pandemic, Azerbaijan expanded its foreign trade relations and maintained its economic model based mainly on oil and gas exports. The country's foreign trade balance was positive for many years, which was mainly ensured by revenues from the export of energy resources. In particular, strategic projects such as the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline and the Southern Gas Corridor have made Azerbaijan one of the important players in the International Energy Market.

At the same time, the non-oil sector was gradually developing. Exports of agricultural products, including cotton, hazelnuts, pomegranates and wine, increased. The state provided various subsidies and soft loans to promote the development of the non-oil sector. In particular, the export markets of agricultural and light industry products were diversified, and the shipment of products to Russia, European countries and the Middle East was increased.

When the pandemic began, global trade relations faced serious tests. At the beginning of 2020, the world economy fell into a recession, which also negatively affected Azerbaijan's foreign trade. The price of crude oil fell sharply, and the country's export revenues fell. In addition, quarantine measures and restrictions on logistics led to a decrease in trade turnover. Azerbaijan, like other countries, has taken a number of measures to minimize the negative economic effects of the pandemic.

After the pandemic, Azerbaijan's foreign trade policy had to adapt to new conditions. Although oil prices have recovered, more attention has been paid to the non-oil sector for the sustainable development of the Azerbaijani economy. During the Post-pandemic period, the

state carried out a number of economic reforms to increase the export of non-oil products. In the agricultural and industrial sector, production was strengthened, logistics and trade relations were expanded. In particular, the creation of free trade zones and the development of transport corridors expanded the country's foreign trade opportunities.

Main part

Azerbaijan's transit potential has also gained even more importance in the post-pandemic period. The volume of trade flows through the Baku International Sea Trade Port and the East-West, North-South transport corridors has been increased. Trade relations with China, Central Asia and European countries were expanded. In this context, Azerbaijan's efforts to increase non-oil exports began to yield results.

As a result, before the COVID-19 pandemic, Azerbaijan's foreign trade was mainly based on the export of energy resources. Although the global economic crisis during the pandemic had a negative impact on the country's trade balance, in the post-pandemic period, important steps were taken towards economic diversification and the establishment of new trade relations. The Azerbaijani government has improved its trade policy to develop the non-oil sector and implemented various economic reforms to strengthen the country's position in international markets.

During the COVID-19 pandemic and beyond, the Azerbaijani state has taken a number of important steps to regulate foreign trade. In the early periods of the pandemic, the disruption of global trade relations, restrictions on transport and logistics negatively affected the country's foreign trade turnover. For this reason, the government of Azerbaijan implemented flexible and targeted measures to maintain economic stability and regulate trade flows [5].

First of all, the government optimized the customs system to ensure continuity in import and export operations. The “green corridor” launch system was expanded, which accelerated the import of basic food and medical supplies. At the same time, temporary restrictions were introduced on the export of certain strategic products, which helped to maintain price stability in the domestic market.

During the pandemic, steps were taken to increase domestic production and reduce dependence on imports. Preferential loans and subsidies were allocated by the state to agricultural and industrial enterprises. These measures were aimed at increasing the export potential of the non-oil sector. In particular, special attention was paid to the production of agricultural products in order to ensure food security.

In the Post-pandemic period, the Azerbaijani government has developed new economic strategies to restore and expand foreign trade relations. The promotion of the “Made in Azerbaijan” brand was strengthened and state support for the access of local products to international markets was increased. At the same time, work was accelerated to create free trade zones and increase transit potential.

Diplomatic and economic cooperation was expanded to restore foreign trade relations. In particular, the focus was on strengthening trade relations with neighboring countries, searching for new export markets and expanding trade relations with the countries of Europe, Asia and the Middle East. Azerbaijan also strengthened cooperation with international trade organizations and took steps towards digitalization of trade processes and facilitation of customs procedures.

As a result of all these measures, Azerbaijan was able to adapt to new conditions in the field of foreign trade. Thanks to the flexible regulatory policy of the state, trade turnover was restored, the non-oil sector was developed, and the country's position in international markets was strengthened.

The steps taken by the Azerbaijani government to regulate foreign trade during and after the pandemic have had noticeable effects in various fields [5]. First of all, the simplification of customs procedures and the expansion of the “green corridor” release system accelerated im-

port processes. This prevented delays in the delivery of food, medical equipment and other strategic products during the pandemic and helped meet demand in the domestic market.

As a result of diversification of exports and support of the non-oil sector, development was observed in agriculture and light industry. Subsidies allocated by the state to farmers and industrial enterprises increased the production of agricultural products and expanded access to new markets. In particular, exports of non-oil products to Russia, Europe and the Middle East increased, which strengthened the country's economic stability.

At the same time, the creation of free trade zones and the expansion of transport and logistics opportunities increased the transit potential of Azerbaijan. As a result of the expansion of the capacity of the Baku International Sea Trade Port and the development of the East-West and North-South transport corridors, Azerbaijan has become one of the important transit countries in international trade. This increased the flow of foreign currency into the country and strengthened Azerbaijan's position in the field of international cargo transportation.

In addition, the promotion of the brand “Made in Azerbaijan” had a positive impact on the country's export policy. Thanks to state support, the recognition of domestic products in international markets increased, and the demand for Azerbaijani products in foreign markets increased. At the same time, the restoration of trade relations and the finding of new export markets led to the fact that the country's foreign trade turnover approached the pre-pandemic level.

As a result of all these steps, Azerbaijan not only restored its foreign trade relations after the pandemic, but also made significant progress in diversifying the economy. Thanks to the flexible trade policy of the state and strategic regulatory measures, the country's economy has become more stable and competitive, adapting to new challenges [5].

Analysis and evaluation

Table 1

The structure of exports in foreign trade in the Republic of Azerbaijan, in thousand USD.

	Total	On a relevant period of previous year, %	of which			
			To non-CIS countries	On a relevant period of previous year, %	To CIS countries	On a relevant period of previous year, %
2020	12 588 158	63,4	11 361 019	60,9	1 227 139	99,9
2021	21 692 281	172,3	19 889 469	175,1	1 802 812	146,9
2022	42 206 696	194,6	40 706 447	204,7	1 500 249	83,2
2023	29 202 114	69,2	27 586 297	67,8	1 615 817	107,7
2024	19 265 063	88,3	18 005 602	87,1	1 259 461	110,1
I quarter	6 184 494	72,9	5 853 641	71,7	330 853	102,7
II quarter	6 168 009	92,4	5 698 015	91,8	469 994	101,3
III quarter	6 912 560	103,7	6 453 947	102,3	458 613	128,3

Source: [2]

The table data shows that the total export volume of Azerbaijan has shown significant fluctuations over the years. In 2020, the volume of exports amounted to \$ 12.6 billion, which is a low indicator compared to previous years. This is mainly due to global trade restrictions during the pandemic, falling oil prices and declining demand in international markets. In 2021, there was a significant increase in exports – \$ 21.7 billion (an increase of 172.3%). The opening of economies and the recovery of oil and gas prices after the pandemic have been the main

reasons for this rise. In 2022, export volumes rose to \$ 42.2 billion, an increase of 194.6% compared to the previous year. 2022 was the most successful year for Azerbaijan in terms of exports, and the main reason is the rise in prices for energy resources on the world market. In 2023, exports fell sharply and amounted to \$ 29.2 billion (69.2%). The main reasons for this include a drop in energy prices and a global economic downturn. In the first three quarters of 2024, exports were \$ 19.3 billion, which represents a decline of 2023% compared to 88.3 [2, 4].

Thus, in 2021-2022, a large increase in exports was recorded after the pandemic, but from 2023 there is a decrease.

The main partners in Azerbaijan's exports are non-CIS countries, and the change in exports in this direction has a significant impact on the country's overall trade balance. In 2020, exports to non-CIS countries amounted to \$ 11.4 billion. In 2021, this figure increased to \$ 19.9 billion and recorded an increase of 175.1%. In 2022, exports to non-CIS countries reached a historical maximum of \$ 40.7 billion. The growth was 204.7%, which is mainly due to the sharp increase in the export of energy products to Europe. In 2023, exports to non-CIS countries fell to \$ 27.6 billion and amounted to 67.8%. In the first three quarters of 2024, exports to non-CIS countries amounted to \$ 18 billion, which indicates a decrease of 87.1% [2, 4].

The main reasons for this decline are instability in energy markets, declining energy demand in Europe and the transition to alternative energy sources. Exports with CIS countries are more stable than with non-CIS countries and have shown growth in certain periods. Exports to the CIS countries in 2020 amounted to \$ 1.2 billion. In 2021, this figure increased to \$ 1.8 billion, registering an increase of 146.9%. In 2022, exports to the CIS countries fell to \$ 1.5 billion and amounted to 83.2%. In 2023, exports to the CIS countries amounted to \$ 1.6 billion and recorded an increase of 107.7%. In the first three quarters of 2024, exports to the CIS countries amounted to \$ 1.3 billion, which indicates an increase of 110.1% [3]. These indicators show that exports with CIS countries are more stable than with non-CIS countries and show more growth than decline.

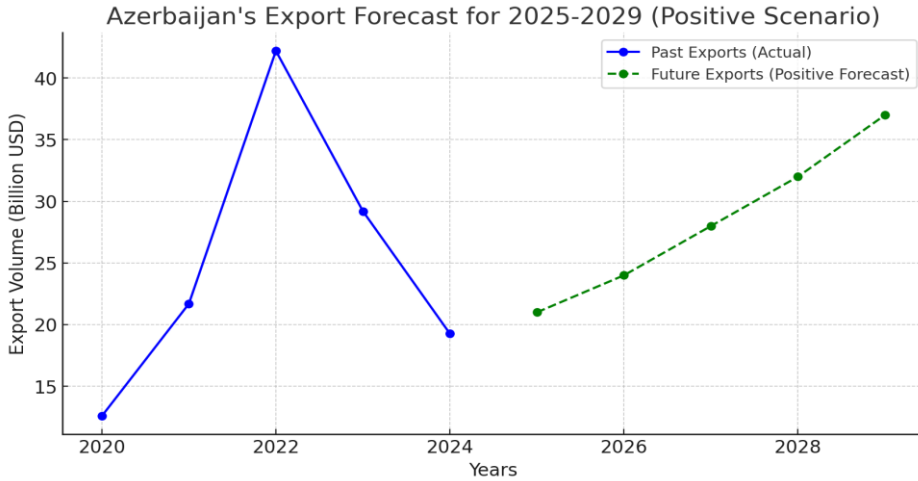
The main trends in the export structure of Azerbaijan are:

- *Sharp post-pandemic export growth in 2021-2022*
- *Decline in exports starting in 2023*
- *Large fluctuations in trade with non-CIS countries*
- *More stable exports with CIS countries*
- *Certain growth trends in the III quarter of 2024*

In the future, Azerbaijan's export strategy should focus on the development of the non-oil sector. Dependence on oil and gas exports should be reduced, agriculture, non-oil industry and exports of high-tech products should be expanded. In the event of continued instability in the energy markets, Azerbaijan's export revenues may again be at risk of declining. Therefore, the country should diversify its export markets and expand cooperation with new trading partners.

The dominant role of oil and gas remains in Azerbaijan's export structure, but the non-oil sector needs to be developed. Exports with the CIS countries are relatively stable, but significant changes are observed in non-CIS markets. The country's trade policy should be aimed at diversifying **exports and exploring new markets**. In the graph presented below is the forecast of exports for the next 5 years (see graph 1)

Graph 1

Source: Compiled by the Author according to Table 1.

The main reasons for the positive forecast on the chart:

1. Development of non-oil sector. The government of Azerbaijan is investing heavily in the development of agriculture, industry and service sectors. The creation of Free Economic Zones (for example, the ALAT Free Economic Zone) can expand export opportunities. The increase in domestic production will create new types of products for export.

2. Acquisition of new trading partners. Azerbaijan is expanding trade relations with Central Asia, Turkey and the European Union. The Middle Corridor Project (a trade route from China to Europe) could boost exports by increasing Azerbaijan's transit role. Strengthening economic cooperation within the Organization of Turkic states.

3. Innovation and new markets in the oil and gas sector. Azerbaijan's gas exports may be more important against the background of the "green energy transition". Expansion of hydrocarbon projects (Shah Deniz, Absheron, etc.) will increase export revenues. Hydrogen energy and renewable energy projects will enable the export of new energy products to Europe.

4. Digital economy and technological modernization. It is expected to develop the ICT sector and expand the export opportunities of startups. Platforms such as Azexport and Digital Trade Hub facilitate export processes. Artificial intelligence and automation will improve the quality of exported products and services.

Looking at the structure of imports, we can identify a number of serious economic changes (see table 2).

Table 2

The structure of imports in foreign trade in the Republic of Azerbaijan, thousand USD

	Imports (FOB)					
	Total	On a relevant period of previous year, %	of which			
			From non-CIS countries	On a relevant period of previous year, %	From CIS countries	On a relevant period of previous year, %
2020	10 076 564	88,9	7 503 564	92,7	2 573 000	79,4
2021	10 418 668	103,4	7 818 125	104,2	2 600 543	101,1

2022	13 509 216	129,7	9 394 522	120,2	4 114 694	158,2
2023	16 396 551	121,4	11 911 319	126,8	4 485 232	109,0
2024	12 261 104	103,5	9 076 841	106,5	3 184 263	95,8
I quarter	3 515 055	93,4	2 613 676	100,3	901 379	78,0
II quarter	4 214 096	107,9	3 021 219	109,1	1 192 877	105,0
III quarter	4 531 953	108,4	3 441 946	109,3	1 090 007	105,6

Source: [2]

Looking at the presented table data, the following conclusions can be drawn:

1. Overall Import Dynamics. From 2020 to 2024, the following main trends in imports are observed: In 2020, imports amounted to \$ 10.08 billion and decreased by 11.1% compared to the previous year. This decline was mainly due to global trade restrictions and weakening of domestic economic activity during the pandemic. In 2021, imports increased by 3.4% to \$ 10.42 billion. The recovery of the global economy has increased import demand. In 2022, imports increased by 129.7% to \$ 13.51 billion. This is mainly explained by the increase in imports of equipment and technologies related to projects in the energy sector and infrastructure development. In 2023, imports reached \$ 16.4 billion. The growth was 21.4 per cent, and there is an impact of development in the non-oil sector. And in 2024, imports fell to \$ 12.26 billion. This is mainly due to the fact that the national currency remains stable and some of the imports are replaced by local production.

2. Distribution Of Imports By Region. Imports are mainly divided into two categories:

a) import from CIS countries In 2020, it was \$ 2.57 billion and accounted for 25.5% of total imports. In 2022, it showed an increase of 4.11%, reaching \$ 158.2 billion. This is mainly due to the import of agricultural products and industrial equipment from Russia. And in 2024, imports from the CIS countries fell to \$ 3.18 billion. This may be due to the development of local alternatives on the Azerbaijani market and the indirect influence of international sanctions against Russia [3].

b) import from non-CIS countries. In 2020, it was \$ 7.50 billion and accounted for 74.5% of total imports. In 2022, it showed an increase of 9.39%, reaching \$ 120.2 billion. And in 2023, it increased to \$ 11.91 billion, indicating that Azerbaijan imports more technology and industrial products, mainly from the markets of Europe, China and Turkey [4]. In 2024, imports from non-CIS countries fell to \$ 9.07 billion. This indicates that Azerbaijan is diversifying imports and reducing dependence on imports in certain areas.

3. Causes and effects of imports. The main factors affecting the change in imports:

a) domestic demand and economic development. As the economic recovery took place in 2022-2023, imports also increased. In 2024, a certain lag is observed, which may be the result of a policy of strengthening domestic production and import substitution.

b) Energy and infrastructure projects. Modernization in the oil and gas sector and the development of transport infrastructure have increased imports. Imports of machinery and equipment for Transport and logistics projects in Azerbaijan have increased.

c) global economic trends and exchange rates. Price changes and inflation in world markets have affected Azerbaijan's import costs. The stability of the Azerbaijani manat has relatively stabilized import processes.

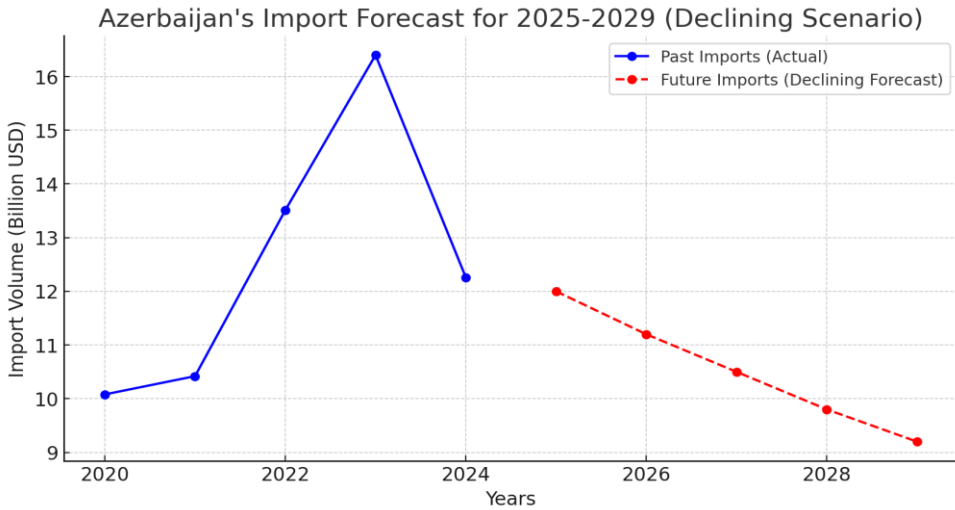
During 2020-2023, there is a general increase in imports, which is due to economic development and increased demand for foreign markets.

In 2024, imports decreased, which is due to the fact that domestic production to some extent replaces imports and balances the balance of foreign trade.

Azerbaijan has reduced imports from CIS countries and increased trade with non-CIS countries, which is an indicator of its diversification strategy. In the future, the main directions of imports will be industrial equipment, technology and agricultural products. These trends show that Azerbaijan's foreign trade policy is aimed at reducing dependence on imports and developing the non-oil sector.

In accordance with the presented import indicators, we believe that dependence on imports may decrease for the next 5 years. for this, certain steps must be taken (see graph 2)

Graph 2

Source: Compiled by the Author according to Table 2.

In order for the import forecast for the next 5 years to be in a positive trend, a number of steps should be taken to regulate foreign trade activities in Azerbaijan:

1. Development of domestic production

✓ Industrial parks and production facilities should be increased – especially in the non-oil sector, production should be expanded.

✓ Technology and innovation must be supported – domestic manufacturers must gain access to modern technologies and increase competitiveness [6].

✓ Agricultural production should be strengthened-in the agricultural sector, subsidies and technical support should be increased to replace imported products with domestic ones.

2. Application of import substitution policies

✓ Import duties may be increased for certain strategic products, which will help protect domestic producers.

✓ Support for export-oriented companies should be increased, thus the country will both reduce dependence on imports and increase sales abroad.

✓ Local brands should be developed and promoted, consumers should be encouraged to give preference to local products.

3. Development of alternative sources of energy and raw materials

✓ Investment in alternative energy sources should take place-the transition to domestic production of imported equipment should take place.

✓ The production of raw materials should be increased – in order to reduce the dependence of the industrial sector on imports, the production of raw materials in the country should be expanded.

4. Strengthening logistics and infrastructure

✓ Internal transport systems should be strengthened – roads, railways and logistics centers should be developed to facilitate the delivery of products from production to the consumer.

✓ Customs and trade procedures should be optimized – effective trade rules should be applied to prevent imports.

5. Financial and credit support

✓ Local companies should be provided with soft loans and investment support so that they can produce alternative products to imported goods.

✓ Tax benefits should be applied to enterprises producing innovative and high-tech products.

The result

Azerbaijan's foreign trade has developed dynamically in recent years and has gone through various stages. In 2020, due to the impact of the pandemic, the volume of foreign trade decreased, but in subsequent years there was a revival. With the increase in oil and gas exports in 2021 and 2022, the country's trade turnover grew rapidly. In 2022, export indicators reached record highs, which became possible mainly due to the high income of the oil and gas sector. And in 2023, exports declined as a result of global economic changes, fluctuations in the energy market and a decrease in the pace of development of the non-oil sector. Although a stable situation was maintained in the foreign trade balance in 2024, certain declines were recorded in the total trade turnover.

The main share of Azerbaijan's exports belongs to the energy sector. The main trading partners of the country are the countries of the European Union, Turkey, Russia and China. Although the non-oil sector is developing, it still does not dominate the country's exports. The growth of non-oil exports requires increasing production capacity and expanding access to new markets. Imports are mainly dominated by industrial equipment, food products and consumer goods. Although import volumes increased slightly in 2023, 2024 saw a certain degree of decline as a result of the development of domestic production and changes in demand.

The Azerbaijani government is implementing a strategy to develop local production in order to reduce dependence on imports. The establishment of industrial parks, the development of Agriculture and the promotion of local brands serve this purpose. In particular, the steps taken in the fields of Agriculture and processing industry are aimed at increasing the export potential of the non-oil sector. As a result of import substitution policies, the amount of some products imported into the country has begun to decline.

Azerbaijan's foreign trade strategy is based more on the principles of sustainable development and diversification. The country seeks to increase the share of the non-oil sector in trade turnover and increase its competitiveness in foreign markets. For this, measures are being taken such as strengthening the logistics infrastructure, opening new transport routes and facilitating export processes. The expansion of Azerbaijan's transit opportunities and its participation in the "Middle Corridor" project may have a positive impact on the development of foreign trade in the future.

The further development of Azerbaijan's foreign trade depends on strengthening the non-oil sector and increasing access to new markets. Attracting foreign investment and stimulating local production will ensure the sustainability of the economy. If the country can successfully implement this strategy, it can strengthen the balance of foreign trade in the long term.

References

1. <https://www.stat.gov.az/source/trade/>
2. <https://www.cbar.az/page-41/macroeconomic-indicators>

3. <https://customs.gov.az/az/faydali/gomruk-statistikasi/xarici-ticaretin-vezivyeti-haqqinda>
4. <https://www.economy.gov.az/az/page/beynelxalq-elaqeler/xarici-ticaret/>
5. <https://e-qanun.az/framework/12499>
6. <https://audit-journal.az/az/articles/10>

*ასივ მირლაზიმ მუსტაფაევი,
დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი,
აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მეცნიერებისა და განათლების სამინისტრო
ბაქოს ბიზნეს უნივერსიტეტის მასწავლებელი. ბაქო, აზერბაიჯანი;*
*ტარიელ მუსალიმ ყურბანოვი,
დოქტორი, ასოცირებული პროფესორი,
აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მეცნიერებისა და განათლების სამინისტრო
ეკონომიკის ინსტიტუტის წამყვანი მეცნიერ-თანამშრომელი. ბაქო, აზერბაიჯანი*
*ილკინ რამიზ ბაირამოვი,
დოქტორანტი
აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მეცნიერებისა და განათლების სამინისტრო
ეკონომიკის ინსტიტუტის დოქტორანტი. ბაქო, აზერბაიჯანი*

აზერბაიჯანში საგარეო ვაჭრობის სტრუქტურის ანალიზი და რეგულირება

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.02](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.02)

რეზიუმე

წარმოდგენილი სტატია აანალიზებს აზერბაიჯანის საგარეო სავაჭრო ბრუნვას ბოლო 5 წლის განმავლობაში. ძირითადად გაანალიზდა COVID-19 პანდემიის შემდგომი პერიოდი. აქ მთავარი მიზანი იყო სახელმწიფოს მარეგულირებელი როლის შეფასება. ამრიგად, სტატიაში აღებულია და გაანალიზებულია როგორც ექსპორტის, ასევე იმპორტის ცალკეული სტატისტიკური მაჩვენებლები. შემდეგ, ანალიზის შესაბამისად, გაკეთდა პროგნოზები მომდევნო 5 წლისთვის. სტატიაში ასევე აღნიშნულია პროგნოზების განხორციელების სახელმწიფოს მარეგულირებელი მიმართულებები. კეთდება დასკვნა, რომ ზოგადად აზერბაიჯანში განხორციელებული საგარეო ეკონომიკური საქმიანობის რეგულირება სტაბილურია. მთავარი მიზანი იმპორტზე დამოკიდებულების შემცირება იყო. ექვგარემეა, ამ თვალსაზრისით, არასანავეთობო სექტორის განვითარება მომავალში აზერბაიჯანის სახელმწიფოს ერთ-ერთ მთავარ მიზანად დარჩება.

საკვანძო სიტყვები: აზერბაიჯანი, საგარეო ვაჭრობა, ბრუნვა, იმპორტი, ექსპორტი, არა ნავთობის სექტორი, COVID-19, პროგნოზი, დსთ, რეგულაცია, ფინანსები და ა.შ.

Levan Sabauri

Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University;

Nadezhda Kvatashidze

Associate Professor, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

**FINANCIAL REPORTING AND MEASUREMENT OF MANAGEMENT PERFORMANCE
(IFRS 18)**

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.04](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.04)

Annotation. Topic: *On 9 April 2024, the International Accounting Standards Board issued a new Standard IFRS 18 Presentation and Disclosure in Financial Statements. This is the result of the Board's Project "Primary financial statements" (), on which work began in response to dissatisfaction with the comparability and transparency of investors' financial reporting information.*

Purpose and objectives: *Familiarization with the requirements of the new Standard (IFRS 18) issued by the IASB, and follow-up the recommendations of the "Big Four" regarding preparation and presentation of useful information to users of financial statements.*

Methodology: *In the course of the research, relevant references, guidance and recommendation materials, scientific articles issued by IASB and "Big Four" are used.*

Outcomes: *The requirements of IFRS 18 will help information users to measure the business management performance and its prospects. The requirements relate to the structure and disclosures notes of profit and loss statements. In the profit and loss statements, information is grouped into five categories by reflecting subtotals. The disclosures notes provide the management performance measures and the explanation of why the data submitted by them reflect the management performance, the technique of their calculation, reconciliation with the subtotals and the usefulness of this information.*

Keywords: *Columnar format for the reconciliation; Management performance measures; Reconciliations of management performance measures; Subtotals.*

I. Introduction

The Objective of IFRS 18 is to improve the information submitted and disclosed in financial statements - to increase the comparability, transparency and usefulness of the information. According to the IASB, the requirements of the new Standard will provide investors with more perceptible and comparable information about financial indicators of entities, which will allow them to make more sound investment decisions.

The Standard defines that the **objective of financial statements** is to provide financial information about a reporting entity's assets, liabilities, equity, income, and expenses that is useful to users of financial statements in assessing the prospects for future net cash inflows to the entity and in assessing management's stewardship of the entity's economic resources (Standards, 2024).

The board requires the submission of additional information, in the form of **disclosures notes**, which will allow investors to understand the content of the elements of primary financial statements, for which essential information must be submitted in the disclosures

notes (Levan Sabauri, Nadezhda Kvatashidze, 2023). Primary financial statements and disclosures notes have different and mutually complementary roles in providing financial information (JAMES MELITSKI and AROON MANOHARAN, 2014).

II. Profit and Loss Statement Structure

Currently there is no clearly defined profit and loss reporting structure. Businesses / companies choose at their discretion which subtotals to reflect in their statements. Often companies reflect in their statements operating profit, but the method of calculating operating profit varies from company to company, which reduces the comparability of this indicator. To address these shortcomings, IFRS 18 introduces a defined profit or loss statement structure, which aims to reduce the diversity of profit or loss reporting, help financial reporting users to understand information and compare better the companies by this indicator. The structure provides for categorization of the profit and loss reporting items and the subtotals (Levan Sabauri, 2024).

✓ Categories

Items of The profit and loss statement are classified into five categories: operating, investing, financing, income tax, and discontinued operations. Of these, the first three are considered “basic” categories. IFRS 18 provides general guidance on how entities should classify items into these categories.

Operating category includes:

- Income and expenses from an entity's main business activities
- Currency differences arising from trade requirements (Tadeu Cendon; Jianqiao Lu; Elena Kostina, 2023);
- Any income and expenses that are not classified in other categories (so called “Residual category” (PricewaterhouseCoopers LLP, 2023));

As a rule, currency change is classified in the same category of profit and loss reporting (operating, financial and investment) as income and expenses from the items that caused the currency difference. For example, currency differences on bank loans are classified into the financing category (Levan Sabauri, 2018). If the classification of currency differences in this way results in undesirable costs or efforts, the entity has the right to classify them in the operating category (IFRS Accounting, 2024);

- Also includes volatile and unusual income and expenses

Investing category includes

Income and expenses from investments made individually and largely independently of the right's main business activities (Levan Sabauri, 2017). These are:

- Results from subsidiaries associates, and joint ventures;
- Rental income and investment property revaluation results;
- Interest income and changes in the fair value of financial assets;
- Interest income from cash and cash equivalents;
- Dividends received and changes in fair values of equity instruments.

Financing Operating category includes:

- All income and Liabilities that arise from transactions that involve only the raising of finance
- Receipt and return of cash or the entity’s equity ;
- Reduction of financial liabilities;
- Bank loans;
- Interest costs from other liabilities and the consequences of changes in interest rates:
- Rental liabilities;
- Defined benefit pension liabilities.

These categories are not the same as what categories are in IAS 7 Statements of Cash Flow, cash flow statements according to although there are some similarities

The grouping of income and expenses from operating activities is based on the basic business activity, thus, different entities define operating activities differently (Yoesoep Edhie Rachmad; Asri Ady Bakri; Sukma Irdiana; Juliana Waromi; Alfry Aristo Jansen Sinlae, 2024). If the basic business activity is investing in assets, then the expenses and income associated with investing in assets belong to the operating category (not investing). If the basic business activity is providing financing to customers, then the expenses and income of the business associated with the providing financing to customers, fall into the operating category (rather than financing).

Required subtotals

IFRS 18 requires entities to submit totals subtotals. Entities submitted these indicators, but determined them differently. IFRS 18 determines the procedure for calculating them (Diem Nhat Phuong Ngo, Cong Van Nguyen , 2024).

On the basis of classifying income and expenses into categories in the profit and loss statement, three new subtotals should be submitted:

- **Operating profit or loss** - Includes all income and expenses of the operating category;
 - **Operating profit or loss before financing and profit tax** - Includes operating profit or loss and all income and expenses of the investment category;
 - **Profit or loss** - Includes all items of profit and loss.

Table 1 provides Illustrative statement of profit or loss for a general corporate where income and expenses are classified into the categories, with reflecting subtotals

Table 1

Illustrative statement of profit or loss for a general corporate
(nonfinancial sector)
operating expenses by function

	Category
Revenue	Operating
Cost of goods sold	
Gross profit	
R & D expenses	
Administrative Expenses	
Research costs	
Operating profit	Subtotal
Profit share in associates and joint ventures (equity meth-	Investing

od)	
Interest income from cash and cash equivalents	
Profit before financing and profit tax	Subtotal
Interest costs for loan and rental liabilities	Financing
Interest costs for other liabilities	
Profit before income taxes	Subtotal
Income tax expense	Income Tax
Profit from continuing operations	
Loss from discontinued operations	Discontinued operations
Annual profit	Total

The improved structure of profit and loss statements and new subtotals will give investors a consistent starting point for analyzing the entity’s performance and facilitate comparison of the entities

Disclosure of expenses by nature

IFRS 18 includes guidance for companies to assess and determine which approach is most appropriate based on facts and circumstances. When costs are presented by function, the company is required to disclose information (Disclosures) for specific costs.

The Board has decided also that when an entity present the statement of profit or loss “by function”, the operating expenses should be present therein (not in the “Notes”), in the context of five categories “by nature”: Depreciation of property, plant and equipment, amortization of intangibles, staff costs, depreciation, write down of inventories). To calculate financial coefficients, it was decided to use a simplified approach to measure the impact of the tax effect.

Thus, IFRS 18 requires companies to analyze their operating costs directly in a profit statement, either by nature, function or using a hybrid (KPMG International Standards Group, 2024) presentation. According to the new Standard, this presentation provides “useful, structured summary” of these costs. So, for example, if any item is presented according to functions (for example, the cost of sales), then the entity provides more detailed information about their nature.

Aggregation and disaggregation of Information

Some companies manipulate with the presentation of the same indicators differently in financial statements in a way that does not violate the requirements of IFRS, since the standards provide only general guidance on the submission and disclosure of reporting data. Sometimes it happens that some entities legitimately do not present sufficiently detailed reporting information in their reports or hide certain information.

In this regard, IFRS 18 establishes recommendations on how to organize the provision of information in primary financial statements and notes. IFRS 18 requires the entities to aggregate or disaggregate information about individual transactions and other events for reflecting it in the primary financial statements and notes. these requirements are based

on the following principles of classification (Aggregation and disaggregation) of the information:

- Items are aggregated by common features and are disaggregated by features that are not common;
- Items are aggregated and a disaggregated so that the primary financial statements and notes meet their purpose;
- Aggregation and disaggregation does not make essential information vague;

Requirements for the disclosure of information about those elements, which are outlined under the name “Other”.

The Board believes that even one different feature of information can be enough to disaggregate it if the information received is essential. Thus, entities are required to disaggregate information every time the information received is essential. If the entity does not insert such information in the primary financial statements, this information must be disclosed in the notes (Hema Diwan & Binilkumar Amarayil Sreeraman , 2023)

Changes are expected to provide more detailed and useful information. IFRS 18 also requires entities to provide greater transparency regarding operating costs, which helps investors find and understand the information they need.

III. Management-defined performance measures

The management may define its own performance measures which sometimes are referred to as APMs - alternative performance measures or non-GAAP measures). Currently, it is quite common to reflect financial ratios in statements (net cash flow, EBITDA, capital profitability, etc.). At the same time, IFRS (IFRS) do not contain clear formulas and requirements for their calculation (which allows manipulating them), and as a result, especially important indicators for investors are not comparable and fairly submitted. In this regard, IFRS 18 introduces the requirement for disclosure of financial activities in the form of “MPMs” (Management performance measures defined by management. (Table 2). Information related to these indicators should be disclosed in the financial statements by reconciliation (IFRS Accounting, 2024). between the most similar subtotals of MPM and IFRSs. This would in fact result in inclusion of some of the non-GAAP measures in the financial statements

Table 2

Performance measures (Standards, 2024)		
Subtotals of income and expenses		Other alternative performance measures (APMs)
MPMs	IFRS	
• Adjusted profit-loss • Adjusted operating profit • Adjusted earnings before interest, profit tax, depreciation and amortization	• Operating profit • Operating profit before depreciation, amortization and impairment of assets under IAS 36	• Adjusted EBITDA • Capital profitability • Net liabilities • Number of customers • Satisfied customers

The entity is required to disclose information on how the effect of profit tax is determined (the use of a simplified calculation method is allowed) (Alfred Wagenhofer, 2023).

IFRS 18 establishes the requirement to disclose the following information:

- Explanation of how MPM reflects management's view and provides fair information;
- Explanation of how MPM is calculated ;
- Reconciliation with the subtotals determined by IFRS; (Table 3);
- Explanation of any changes in MPM.

Table 3

Illustrative example of an MPM reconciliation (extract from the Illustrative Examples on IFRS 18)

	IFRS	Adjusting items			MPM
		Impairment loss	Restructuring costs	Profit from the sale of inventories	
Other operating income				(1,800)	
Research costs		1,600			
Common and administrative Expenses			3,800		
Goodwill depreciation		4,500			
Operating profit/ Adjusted operating profit	57,000	6,100	3,800	(1,800)	65,100
Income tax			(589)	297	(25,192)
Profit from Continuing operations / Adjusted profit from continuing operations	32,100	6,100	3,211	(1,503)	39,908
Profit attributable to non-controlling interest		305	161		

Management-defined performance measures:

Are used in public communications outside of financial reporting;

Are used to inform investors about the vision of the management on the aspects of the financial performance of the entity as a whole; and

Not listed in IFRS 18 nor in any other IFRS.

IV. Conclusion

IFRS 18 introduces **three sets** of new requirements to improve companies' financial performance reporting and give investors better fundamentals to analyze and compare companies.

The standard deals with the submission and disclosure of information in financial statements, with a particular focus on updates to profit and loss reporting information. In this regard, the main new approaches introduced by IFRS 18 relate to:

- Profit and loss reporting structure

- Management-defined performance measures:
- Requirements for the improvement of aggregation and disaggregation of information

The change in the structure in the profit and loss statements provides for the grouping of income and expenses by five categories and the mandatory calculation of two new subtotals. In both financial statements - in the primary financial statements and notes, the requirements for aggregation and disaggregation based on their content and significance were strengthened for the information to be submitted. It is required also to disclose in the notes the management-defined performance measures (MPMs) with their full comments, starting with calculation formulas and ending with an explanation of the reasons for the changes.

These changes will improve the quality of financial statements for investors by:

providing additional useful information about the results of financial activities;

Improving the ability to compare the results of the activities of companies and the reporting periods of the same company; and

Improving transparency to understand how management defines the company's performance measures

The Board expects that these improvements will allow investors to make more reasoned decisions that will lead to a better allocation of capital that will contribute to long-term financial stability (PricewaterhouseCoopers LLP, 2023).

IFRS 18 will be applied from 01 January 2027 and will replace IAS 1 “Presentation of Financial Statements”

The new standard will not affect the recognition or measurement of elements of financial statements, but may change what the company declares to be “operating” profit or loss. The Board did not update/amend the issues of recognition of income and expenses in “Other Gross Income” statement and reclassification in the profit and loss statement.

References

PricewaterhouseCoopers LLP. (2023, April 9).

https://viewpoint.pwc.com/dt/gx/en/pwc/in_briefs/in_briefs_INT/in_briefs_INT/ifrs-18-is-here-redefining-financial-performance-reporting.html#pwc-topic.dita_c6df8709-2419-4baa-8a4c-3a59e36983ae. Retrieved from viewpoint.pwc.com.

Alfred Wagenhofer. (2023). Sustainability Reporting: A Financial Reporting Perspective. *Accounting in Europe*, 1-13.

Diem Nhat Phuong Ngo, Cong Van Nguyen . (2024). Does the CEO's financial and accounting expertise affect the financial reporting quality? Evidence from an emerging economy. *Journal of Financial Reporting and Accounting*.

Hema Diwan & Binilkumar Amarayil Sreeraman . (2023). From financial reporting to ESG reporting: a bibliometric analysis of the evolution in corporate sustainability disclosures. *Environment, Development and Sustainability*, 13769–13805.

- IFRS Accounting. (2024, April 30). <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/project/primary-financial-statements/ifrs-standard/feedbackstatement-ifrs18-april2024.pdf>. Retrieved from ifrs.org.
- IFRS Accounting. (2024, April 30). <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/project/primary-financial-statements/ifrs-standard/projectssummary-ifrs18-april2024.pdf>. Retrieved from ifrs.org.
- JAMES MELITSKI and AROON MANOHARAN. (2014). PERFORMANCE MEASUREMENT, ACCOUNTABILITY, AND TRANSPARENCY OF BUDGETS AND FINANCIAL REPORTS. *Public Administration Quarterly*, 38-70.
- KPMG International Standards Group. (2024, June 30). <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2024/06/isg-first-impressions-presentation-and-disclosure-ifrs-18.pdf>. Retrieved from assets.kpmg.com.
- Levan Sabauri. (2017). Problems Occurring in the Process of Audit by Taking into Consideration their Theoretic Aspects against the Background of Reforms Conducted in a Country: The Example of Georgia. *World Academy of Science, Engineering and Technology, International Journal of Social, Behavioral, Educational, Economic, Business and Industrial Engineering*, 1179-1186.
- Levan Sabauri. (2018). Approval and introduction of the international financial reporting standards (IFRS) in Georgia: challenges and perspectives. *Journal of Accounting & Marketing*.
- Levan Sabauri. (2024). Internal Audit's Role in Supporting Sustainability Reporting. *International Journal of Sustainable Development & Planning*.
- Levan Sabauri, Nadezhda Kvatashidze. (2023). Sustainability reporting issues. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 282-289.
- Standards, I. A. (2024, April 30). <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/publications/amendments/english/2024/effect-analysis-ifrs18-april2024.pdf>. Retrieved from ifrs.org.
- Tadeu Cendon; Jianqiao Lu; Elena Kostina. (2023, October 30). <https://www.ifrs.org/content/dam/ifrs/meetings/2023/october/eeg/ap-1-primary-financial-statements-october-2023-eeg.pdf>. Retrieved from ifrs.org.
- Yoesoep Edhie Rachmad; Asri Ady Bakri; Sukma Irdiana; Juliana Waromi; Alfry Aristo Jansen Sinlae. (2024). Analysis of The Influence of Financial Information Systems, Internal Control Systems, and Information Technology on Quality of Financial Reports. *Jurnal Informasi dan Teknologi*.

ლევან საბაური
ივ.ჯავახიშვილის სახ.თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, პროფესორი;
ნადეჟდა კვატაშიძე
ივ.ჯავახიშვილის სახ.თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ასოცირებული
პროფესორი

**ფინანსური ანგარიშგება და მმართველობის ეფექტიანობის შეფასება
(ფასს 18)**

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.04](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.04)

რეზიუმე

ფინანსური ანგარიშგების საერთაშორისო სტანდარტების საბჭომ (ფასს/IASB) 2024 წლის 9 აპრილს გამოსცა ახალი სტანდარტი ფასს 18 „ინფორმაციის წარდგენა და გამჟღავნება ფინანსურ ანგარიშგებაში“ (IFRS 18 Presentation and Disclosure in Financial Statements). ეს არის საბჭოს პროექტის „პირველადი ფინანსური ანგარიშგების“ (“Primary financial statements”) შედეგი, რომელზეც მუშაობა დაიწყო ინვესტორების ფინანსური ანგარიშგების ინფორმაციის შესადარისობით და გამჭვირვალობით უკმაყოფილების საპასუხოდ.

მოთხოვნები ეხება მოგებისა და ზარალის ანგარიშგების სტრუქტურას და განმარტებებს. მოგებისა და ზარალის ანგარიშგებაში ინფორმაცია ხუთ კატეგორიად ჯგუფდება შუალედური ქვეჯამების ასახვით. განმარტებებში გამჟღავნდება მენეჯმენტის მიერ განსაზღვრული საქმიანობის ეფექტიანობის შეფასების მაჩვენებლები (KPI, MPMs) და განმარტება იმისა, თუ რატომ ასახავენ მათ მიერ წარდგენილი მაჩვენებლები მმართველობის ეფექტიანობას, მათი გამოთვლის ტექნიკა, შეჯერება შუალედურ ჯამურ მაჩვენებლებთან და ამ ინფორმაციის სარგებლიანობა.

ფასს 18 გამოყენებული იქნება 2027 წლის 1 იანვრიდან და ჩაანაცვლებს ბასს 1 „ფინანსური ანგარიშგების წარდგენას“. ფასს 18-ის მოთხოვნები დაეხმარება ინფორმაციის მომხმარებლებს ბიზნესის მმართველობის ეფექტიანობისა და პერსპექტივების შეფასებაში.

მარინა მაისურაძე
ეკონომიკის აკადემიური დოქტორი,
თსუ ასოცირებული პროფესორი

მდგრადი ფინანსური ანგარიშგების მიზანი და გამოწვევები

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.07](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.07)

ანოტაცია. 2021 წლის ნოემბერში, გაეროს კლიმატის ცვლილების კონფერენციაზე (COP26) ფასს ფონდის ნდობით აღჭურვილმა პირებმა განცხადება გააკეთეს ISSB-ის (International Sustainability Standards Board) (სტანდარტების დამდგენი ახალი ორგანიზაცია) დაფუძნების შესახებ. ISSB არის გლობალური ორგანიზაცია, რომელიც მიზნად ისახავს მდგრადობის ანგარიშგების უფრო ფართო მასშტაბის სტანდარტიზაციას, რაც ქმნის გლობალური გაიდლაინების ერთიან კომპლექტს კომპანიებისთვის მთელ მსოფლიოში. იგი ორიენტირებულია მდგრადობის გამყლავნების გლობალური სტანდარტების ჩამოყალიბებაზე, რომელიც ეხება როგორც ფინანსურ მატერიალურობას, ასევე უფრო ფართო მდგრადობის მოსაზრებებს. ISSB მიზნად ისახავს უფრო ფართო, გლობალურ მიდგომას, რათა შეიქმნას სტანდარტიზებული ჩარჩო მდგრადობის გამყლავნებისთვის, რომელიც იქნება გლობალურად თანმიმდევრული და შესადარისია.

ISSB-ის კომპეტენციაში შედის სტანდარტების გამოცემა, რომლებიც კაპიტალის ბაზრებს უზრუნველყოფს მდგრად განვითარებასთან დაკავშირებით გასამყლავნებელი ფინანსური ინფორმაციით, ყოვლისმომცველი საერთაშორისო საფუძვლებით. იგი ბუღალტრული აღრიცხვის საერთაშორისო სტანდარტების საბჭოს პარალელურად იმუშავებს. ორივე საბჭოს ზედამხედველობას გაუწევენ ნდობით აღჭურვილი პირები. ISSB-ის სტანდარტებს დაერქმევა მდგრად განვითარებასთან დაკავშირებით გასამყლავნებელი ინფორმაციის ფას სტანდარტები (IFRS® Sustainability Disclosure Standards).

სტატიის მიზანია შეისწავლოს მდგრადი განვითარების ანგარიშგების ძირითადი ასპექტები, და მისი გავლენა ბიზნესზე და ფართო საზოგადოებაზე.

სანდო და ეფექტური მდგრადობის ჩარჩოს შესაქმნელად ფუნდამენტურია მდგრადი განვითარების ანგარიშგების გამჭვირვალობა და ანგარიშგალდებულება. მდგრადობის მონაცემების მკაფიოდ გამყლავნებით და მათ ქმედებებზე პასუხისმგებლობის დაკისრებით, ორგანიზაციებს შეუძლიათ გააძლიერონ თავიანთი რეპუტაცია, დაამყარონ ნდობა დაინტერესებულ მხარეებთან, შეამცირონ რისკები და ხელი შეუწყონ გრძელვადიან წარმატებას. მიუხედავად იმისა, რომ გამოწვევები რჩება, გლობალური სტანდარტების მიღება და დაინტერესებული მხარეების მოთხოვნა სანდო მდგრადობის შესახებ ინფორმაციაზე აიძულებს ორგანიზაციებს გააძლიერონ თავიანთი ძალისხმევა. საბოლოო ჯამში, მდგრადობის ანგარიშგება არ არის მხოლოდ რეგულაციების დაცვა - ეს არის უკეთესი, უფრო მდგრადი მომავლისადმი ჭეშმარიტი ვალდებულების დემონსტრირება.

მეთოდოლოგია

კვლევის დროს გამოყენებულ იქნა:

მარეგულირებელი ჩარჩოები, როგორცაა გლობალური ანგარიშგების ინიციატივა (GRI), რომელიც ფოკუსირებულია გარემოს, სოციალურ და მმართველობის (ESG) ფაქტორებზე. ინტეგრირებული ანგარიშგება (IR) და კლიმატთან დაკავშირებული ფინანსური ინფორმაციის გამჟღავნების სამუშაო ჯგუფი (TCFD). SASB (მდგრადობის აღრიცხვის სტანდარტების საბჭო) მდგრადობის გამჟღავნების შესაფასებლად.

ISSB-ის პროექტის, საერთაშორისო აუდიტორული კომპანიების სარეკომენდაციო მასალებზე და სხვადასხვა სამეცნიერო მასალებზე დაყრდნობით სტატიაში წარმოდგენილია მდგრად განვითარებასთან დაკავშირებით გასამჟღავნებელი ინფორმაციის ფასს მიზანი და გამოწვევები.

საკვანძო სიტყვები: ISSB-ის პროექტი, ფასს მ₁ და ფასს მ₂ პროექტი, რისკების მართვა

შესავალი

მდგრადი გლობალური ეკონომიკის შესაქმნელად მნიშვნელოვანი ფაქტორია ბიზნესისა და მთავრობებისადმი ნდობის ჩამოყალიბება და შენარჩუნება. ყოველდღიურად, ბიზნესი და მთავრობები იღებენ გადაწყვეტილებებს, რომლებიც პირდაპირ გავლენას ახდენს დაინტერესებულ მხარეებზე. ეს გადაწყვეტილებები იშვიათად ეფუძნება მხოლოდ ფინანსურ ინფორმაციას და ხშირად ითვალისწინებს რისკებსა და შესაძლებლობებს, რომლებიც დაკავშირებულია სხვადასხვა მოკლევადიან და გრძელვადიან ფაქტორებთან.

მდგრადობის ანგარიშგების საშუალებით, კომპანიები აფიქსირებენ თავიანთ საქმიანობასა და გავლენას მდგრადობის საკითხების ფართო სპექტრზე, რომელიც მოიცავს გარემოსდაცვით, სოციალურ და მმართველობით განზომილებებს. ეს საშუალებას აძლევს კომპანიებს იყვნენ უფრო გამჭვირვალე მათ წინაშე მდგარი რისკებისა და შესაძლებლობების მიმართ, რაც დაინტერესებულ მხარეებს უზრუნველყოფს ეფექტურობის შესახებ უფრო მეტი ინფორმაციის მიღებას.

მდგრადობის ანგარიშგება, კორპორატიული სოციალური პასუხისმგებლობა (CSR) და გარემოსდაცვითი, სოციალური და მმართველობის პრინციპები (ESG) ურთიერთდაკავშირებული ცნებებია, მაგრამ თითოეულ მათგანს აქვს საკუთარი მიზანი და გავლენა იმაზე, თუ როგორ მართავენ და ახდენენ კომპანიები თავიანთ ზემოქმედებას.

გარემოსდაცვითი პრინციპები განსაზღვრავს, თუ როგორ იცვლება კლიმატი, რამდენად ზრუნავს კომპანია გარემოზე და როგორ ცდილობს შეამციროს გარემოზე მიყენებული ზიანი. კლიმატის ცვლილება არის გადაუდებელი, გლობალური და სისტემური საკითხი, რომელსაც შეუძლია საფრთხე შეუქმნას ორგანიზაციების, ბაზრებისა და ეკონომიკის მდგრადობას. ის წარმოადგენს როგორც ფიზიკურ რისკებს (მაგ., სულ უფრო მკაცრი ამინდის მოვლენებს), ასევე გარდამავალ რისკებს (მაგ., ის, რაც ასოცირდება დაბალ ნახშირბადის ეკონომიკაზე გადასვლასთან, რამაც შეიძლება გავლენა მოახდინოს აქტივების ღირებულებებზე ან გამოიწვიოს ბიზნესის კეთების უფრო მაღალი ხარჯები) (<https://www.ifac.org/what-we-do/speak-out-global-voice/points-view/climate-action>) <https://www.ifac.org/>

სოციალური პრინციპები ეხება თანამშრომლების სამუშაო და ანაზღაურების პირობებს, აგრეთვე კომპანიის დამოკიდებულებას პერსონალის, მომწოდებლების, პარტნიორებისა და მომხმარებლების მიმართ. ბიზნესებმა უნდა იზრუნონ სამუშაო

პირობების ხარისხზე და ინვესტიციები განახორციელონ საგანმანათლებლო და სოციალურ პროექტებში. კორპორატიული მმართველობის პრინციპები მოითხოვს ბიზნესის კეთილსინდისიერად და მაქსიმალურად გამჭვირვალედ წარმართვას, რაც გავლენას ახდენს კომპანიის მენეჯმენტის ხარისხზე.

კორპორაციული მდგრადობის ანგარიშგების დირექტივა (CSRD)

2022 წელს, ევროკომისიამ (EU), კორპორაციული მდგრადობის ანგარიშგების დირექტივა (CSRD) შეიმუშავა, რომელიც 2023 წლის 5 იანვრიდან შევიდა ძალაში ევროკავშირის წევრი ქვეყნებისთვის. CSRD ცვლის არაფინანსური ანგარიშგების დირექტივას (NFRD), რომელიც შემოღებულ იქნა 2014 წელს. NFRD-ს ჰქონდა შეზღუდული მოქმედების სფერო და გამოიყენებოდა ძირითადად მსხვილი საჯარო ინტერესის მქონე ერთეულებზე. CSRD-ის მიზანია გააფართოვოს სფერო და გააუმჯობესოს მდგრადობის გამჟღავნების ხარისხი.

კორპორატიული მდგრადობის ანგარიშგების დირექტივა (CSRD) არის მარეგულირებელი ჩარჩო, რომელიც მიღებულია ევროკავშირის (EU) მიერ კომპანიების მდგრადობის ანგარიშგების გასაუმჯობესებლად და სტანდარტიზებისთვის. ეს არის წინა არაფინანსური ანგარიშგების დირექტივის (NFRD) გაფართოება და მიზნად ისახავს, რომ ბიზნესებმა უზრუნველყონ ყოვლისმომცველი, გამჭვირვალე და შესაძარბელებელი ინფორმაცია მათი გარემოსდაცვითი, სოციალური და მმართველობის (ESG) ზემოქმედების შესახებ.

კომპანიებს მოეთხოვებათ გაამჟღავნონ მდგრადობასთან დაკავშირებული ინფორმაცია, რომელიც მოიცავს საკითხების ფართო სპექტრს, მათ შორის გარემოზე ზემოქმედებას, სოციალურ პასუხისმგებლობას, მმართველობის პრაქტიკას და სხვა.

ეს ინფორმაცია უნდა იყოს ინტეგრირებული მათ წლიურ ანგარიშგებში ან ცალკეულ მდგრადობის ანგარიშგებში.

კორპორატიული მდგრადობის ანგარიშგების დირექტივა (CSRD) მიზნად ისახავს გლობალური მდგრადობის ანგარიშგების ჩარჩოებს, როგორცაა კლიმატთან დაკავშირებული ფინანსური ინფორმაციის გამჟღავნების სამუშაო ჯგუფი (TCFD) და გლობალური ანგარიშგების ინიციატივა (GRI) სტანდარტები.

ევროპის ფინანსური ანგარიშგების მრჩეველთა ჯგუფს (EFRAG) ევალება CSRD-ის ფარგლებში დეტალური ანგარიშგების სტანდარტების შემუშავება.

CSRD-ის აქცენტი „ორმაგ მატერიალურობაზე“ მოითხოვს ყოვლისმომცველ მიდგომას მდგრადობის ანგარიშგების მიმართ, სადაც ბიზნესმა უნდა აღიაროს და წარადგინოს ანგარიში საზოგადოებასა და გარემოზე მათი ზემოქმედების შესახებ. ეს ცვლილება გამოიწვევს უფრო მეტ გამჭვირვალობას, დაინტერესებულ მხარეებთან ურთიერთობის გაუმჯობესებას და პოტენციურად გაძლიერებულ გრძელვადიან ღირებულების შექმნას.

„ორმაგი მატერიალურობის“ პერსპექტივა ავალდებულებს კომპანიებს გაამჟღავნონ როგორც მათი ზემოქმედება ადამიანებზე და გარემოზე, ასევე იმაზე, თუ როგორ უქმნის კომპანიებს სოციალური და გარემოსდაცვითი საკითხები ფინანსურ რისკებსა და შესაძლებლობებს. (EC)

გამჟღავნების მოთხოვნები, რომლებიც ექვემდებარება მატერიალურობას, არ არის ნებაყოფლობითი. მოცემული ინფორმაცია უნდა გამჟღავნდეს, თუ ის არსებითია და საწარმოს მატერიალურობის შეფასების პროცესი ექვემდებარება გარე გარანტიას ბუღალტრული აღრიცხვის დირექტივის დებულებების შესაბამისად. სტანდარტები ავალდებულებენ კომპანიებს, განახორციელონ მტკიცე მატერიალურობის

შეფასება, რათა უზრუნველყონ, რომ გამჟღავნდეს ყველა ინფორმაცია მდგრადობის შესახებ, რომელიც აუცილებელია ბუღალტრული აღრიცხვის დირექტივის მიზნებისა და მოთხოვნების შესასრულებლად.

თუ კომპანია ასკვნის, რომ კლიმატის ცვლილება არ არის მატერიალური თემა და, შესაბამისად, არ წარადგენს ანგარიშს ამ სტანდარტის შესაბამისად, მან უნდა მიაწოდოს დეტალური ახსნა კლიმატის ცვლილებასთან დაკავშირებით მისი მატერიალურობის შეფასების დასკვნების შესახებ. ეს მოთხოვნა ასახავს იმ ფაქტს, რომ კლიმატის ცვლილებას აქვს ფართო და სისტემური ზემოქმედება ეკონომიკაზე. (EC)

CSRD-ის მიხედვით კომპანიებმა უნდა წარადგინონ დეტალური ინფორმაცია:

- გარემოზე ზემოქმედება: სათბურის გაზების გამონაბოლქვი, ენერჯის მოხმარება, წყლის მოხმარება, ნარჩენები და ზემოქმედება ბიომრავალფეროვნებაზე.
- სოციალური ფაქტორები: შრომითი პრაქტიკა, ადამიანის უფლებები, თანამშრომელთა კეთილდღეობა და საზოგადოების ჩართულობა.
- მმართველობა: კორპორატიული მმართველობის პრაქტიკა, მრავალფეროვნება, ანტიკორუფციული ზომები და ბიზნეს ეთიკა.
- ბიზნეს სტრატეგია და რისკები: როგორ არის ინტეგრირებული მდგრადობის რისკები კომპანიის სტრატეგიასა და მმართველობაში.

მდგრადი განვითარების ანგარიშგების სტანდარტების მიზანი

მდგრადი განვითარების სტანდარტების საბჭო (SDSC) ჩვეულებრივ მიზნად ისახავს ხელი შეუწყოს და დაწეროს სტანდარტები, რომლებიც ხელს უწყობს მდგრადი განვითარების პრაქტიკას სხვადასხვა სექტორში.

ISSB-მა ჩამოაყალიბა ოთხი ძირითადი მიზანი:

- მდგრადობის გამჟღავნების გლობალური საბაზისო სტანდარტების შემუშავება;
- ინვესტორების საინფორმაციო საჭიროებების დაკმაყოფილება;
- მდგრადობის შესახებ ყოვლისმომცველი ინფორმაციის მიწოდება კაპიტალის გლობალურ ბაზრებზე; და
- ხელის შეწყობა ურთიერთთანამშრომლობის გამჟღავნებას, რომელიც არის სპეციფიკური იურისდიქციისთვის და მიმართულია უფრო ფართო დაინტერესებულ მხარეებზე. (ISSB)

მდგრადი განვითარების საერთაშორისო სტანდარტების საბჭომ (ISSB) 2022 წლის მარტში განსახილველად გამოაქვეყნა მდგრად განვითარებასთან დაკავშირებით გასამჟღავნებელი ფინანსური ინფორმაციის ორი სტანდარტი, IFRS S1 და IFRS S2 პროექტი:

IFRS S1 - მდგრადი განვითარების შესახებ ფინანსური ინფორმაციის გამჟღავნების საერთო მოთხოვნები და

IFRS S2 - კლიმატთან დაკავშირებით გასამჟღავნებელი ინფორმაცია.

მდგრადი განვითარების შესახებ ფინანსური ინფორმაციის გამჟღავნების საერთო მოთხოვნები (IFRS S1)

IFRS S1 - მდგრადი განვითარების შესახებ ფინანსური ინფორმაციის გამჟღავნების საერთო მოთხოვნები კომპანიას ავალდებულებს ისეთი ინფორმაციის გამჟღავნებას, რომელიც ინვესტორებს საშუალებას მისცემს, შეაფასონ მდგრად გან-

ვითარებასთან დაკავშირებული მნიშვნელოვანი რისკებისა და შესაძლებლობების გავლენა საწარმოს ღირებულებაზე.

მდგრადობასთან დაკავშირებული ფინანსური ინფორმაცია რომ იყოს **სასარგებლო**, ის უნდა იყოს **შესაბამისი**. ეს არის მდგრადობასთან დაკავშირებული სასარგებლო ფინანსური ინფორმაციის ფუნდამენტური თვისობრივი მახასიათებლები. მდგრადობასთან დაკავშირებული ფინანსური ინფორმაციის სარგებლიანობა გაუმჯობესებულია, თუ ინფორმაცია არის შესაძარისი, შემოწმებადი, დროული და გასაგები. ეს აძლიერებს მდგრადობასთან დაკავშირებული სასარგებლო ფინანსური ინფორმაციის ხარისხობრივ მახასიათებლებს. (IFRS S1:10)

კომპანიებმა უნდა შეაფასონ და გაამყავნონ მდგრადობის მატერიალური რისკები და შესაძლებლობები, რამაც შეიძლება გავლენა მოახდინოს ფინანსურ მდგომარეობაზე.

გამყავნებული ინფორმაცია უნდა იყოს ზუსტი, მხარდაჭერილი მონაცემთა სანდო წყაროებით და ექვემდებარებოდეს შესაბამის გადამოწმების პროცესებს. კომპანიებს უნდა ჰქონდეთ შიდა კონტროლი, რათა უზრუნველყონ მდგრადობის მონაცემების სანდოობა. მათ უნდა განმარტონ ურთიერთობა მდგრადობის ინიციატივებსა და მათ ფინანსურ შედეგებს შორის.

მდგრადი განვითარების შესახებ ფინანსური ინფორმაციის გამყავნების ზოგადი მოთხოვნები ჩვეულებრივ ეხება სახელმძღვანელო მითითებებს და ჩარჩოებს, რომლებიც შექმნილია იმის უზრუნველსაყოფად, რომ კომპანიებმა გამჭვირვალედ გაამყავნონ მდგრადობის ფაქტორები როგორცაა გარემოსდაცვითი, სოციალური და მმართველობის (ESG) საკითხები. მდგრადობასთან დაკავშირებული ფინანსური ინფორმაციის (IFRS S1)- ზოგადი მოთხოვნების გამყავნების მიზანია, მოითხოვოს ერთეულის მიერ მდგრადობასთან დაკავშირებული რისკებისა და შესაძლებლობების შესახებ ინფორმაციის გამყავნება, რაც სასარგებლოა ზოგადი დანიშნულების ფინანსური ანგარიშების ძირითადი მომხმარებლებისთვის, რათა მიიღონ გადაწყვეტილებები რესურსების მიწოდებასთან დაკავშირებით.(IFRS S1)

სტანდარტი (IFRS S1) მოითხოვს, რომ ერთეულმა გაამყავნოს ინფორმაცია მდგრადობასთან დაკავშირებული ყველა რისკისა და შესაძლებლობების შესახებ, რომლებიც გონივრულად მოსალოდნელია, რომ გავლენას იქონიებს ერთეულის ფულადი სახსრების ნაკადებზე, მის ხელმისაწვდომობაზე ფინანსებზე ან კაპიტალის ღირებულებაზე მოკლე, საშუალო ან გრძელვადიან პერიოდში. ამ სტანდარტის მიზნებისათვის, ამ რისკებსა და შესაძლებლობებს ერთობლივად მოიხსენიებენ, როგორც „მდგრადობასთან დაკავშირებულ რისკებს და შესაძლებლობებს, რომლებიც გონივრულად მოსალოდნელია, რომ გავლენას მოახდენს ერთეულის პერსპექტივაზე“. (IFRS S1)

ქვემოთ წარმოდგენილია ძირითადი წყაროები, სადაც მოცემულია მდგრადი განვითარების შესახებ ფინანსური ინფორმაციის გამყავნების ზოგადი მოთხოვნები.

- Global Reporting Initiative (GRI) :

GRI is one of the most widely used frameworks for sustainability reporting. It provides detailed standards for environmental, social, and governance (ESG) disclosures. <https://www.globalreporting.org/>

- Sustainability Accounting Standards Board (SASB):

SASB sets industry-specific standards for sustainability disclosure, focusing on financially material information. They align sustainability metrics with financial performance. <https://www.sasb.org/>

- Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD):

TCFD guidelines provide recommendations on how companies should disclose climate-related financial risks, including governance, strategy, risk management, and metrics. <https://www.fsb-tcf.org/>

- European Union (EU) Non-Financial Reporting Directive (NFRD) & Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD):

The EU has regulations such as the NFRD and the more recent CSRD, which require large companies to report on environmental, social, and governance issues.

These regulations aim to enhance and standardize the sustainability reporting framework.

(EU Non-Financial Reporting)

- International Financial Reporting Standards (IFRS) Foundation:

ეს წყაროები უზრუნველყოფენ ყოვლისმომცველ მიმოხილვას მდგრადი განვითარების ფინანსური ინფორმაციის გამჟღავნების გლობალური მოთხოვნების შესახებ.

გამჭვირვალობა და ანგარიშვალდებულება არის მდგრადობის ანგარიშგების არსებითი ასპექტები, რომლებიც უზრუნველყოფენ, რომ ორგანიზაციებმა არა მხოლოდ გაამჟღავნონ თავიანთი გარემოსდაცვითი, სოციალური და მმართველობითი (ESG) პრაქტიკა, არამედ ეს გააკეთონ ზუსტად, მკაფიოდ და პასუხისმგებლობით.

კომპანიებმა უნდა მიაწოდონ მკაფიო, ზუსტი და გამჭვირვალე ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ როგორ მართავენ მდგრადობის რისკებსა და შესაძლებლობებს. მისი მიზანია უზრუნველყოს, რათა დაინტერესებულმა მხარეებმა შეაფასონ, თუ როგორ არის ინტეგრირებული მდგრადობა ბიზნეს სტრატეგიებსა და ოპერაციებში. ინფორმაცია უნდა მოიცავდეს მიზნებს, სტრატეგიებს და მეტრიკას, რომლებიც გამოიყენება მდგრადობის პროგრესის გასაზომად, როგორცაა ნახშირბადის შემცირების მიზნები, ნარჩენების მართვის პრაქტიკა და შრომის პირობები. მდგრადობის შესრულების შესახებ რეგულარული განახლებები გადამწყვეტია გამჭვირვალობის შესანარჩუნებლად.

ქვემოთ წარმოდგენილია მდგრადი განვითარების შესახებ ფინანსური ინფორმაციის გამჟღავნების ზოგადი მოთხოვნები, რომელიც მოცემულია ძირითადი წყაროებში: Global Reporting Initiative (GRI), Sustainability Accounting Standards Board (SASB), Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD), Sustainability Accounting Standards Board (SASB), International Financial Reporting Standards (IFRS) Foundation's, International Sustainability Standards Board (ISSB)

- გარემოსდაცვითი, სოციალური და მმართველობის (ESG) ფაქტორების მატერიალურობა

კომპანიებს მოეთხოვებათ გაამჟღავნონ მატერიალური მდგრადობის საკითხები, რომლებსაც შესაძლოა მნიშვნელოვანი ფინანსური შედეგები მოჰყვეს. ეს მოიცავს როგორც ფინანსურ მატერიალურობას (როგორ მოქმედებს მდგრადობის საკითხები ფინანსურ შესრულებაზე), ასევე ზემოქმედების მატერიალურობაზე (როგორ მოქმედებს კომპანიის ოპერაციები გარემოსა და საზოგადოებაზე).

- ინტეგრაცია ფინანსურ ანგარიშგებასთან

მდგრადობის გამყლავნება უნდა იყოს ინტეგრირებული ტრადიციულ ფინანსურ ანგარიშებში (მაგ., სრული შემოსავლის ანგარიშგება, ბალანსი). მისი მიზანია წარმოადგინოს მთლიანი ხედვა იმის შესახებ, თუ როგორ მოქმედებს ESG ფაქტორები კომპანიის ფინანსურ სიჯანსაღესა და სამომავლო პერსპექტივაზე. გამყლავნება ასევე უნდა შეიცავდეს რაოდენობრივ ფინანსურ ზემოქმედებას მდგრადობის რისკებიდან და შესაძლებლობებიდან, როგორც კლიმატის ცვლილებასთან დაკავშირებული ხარჯები ან ენერგოეფექტურობის დაზოგვა.

- მმართველობა და ზედამხედველობა

ინფორმაციის გამყლავნება უნდა შეიცავდეს ინფორმაციას იმის შესახებ, თუ როგორ იმართება მდგრადობა კომპანიის უმაღლეს დონეზე, მათ შორის დირექტორთა საბჭოს, უფროსი მენეჯმენტის მიერ, აგრეთვე, მდგრადობის ნებისმიერი კომიტეტის როლი მდგრადობის სტრატეგიის ზედამხედველობაში. კომპანიებმა ასევე უნდა მიაწოდონ ინფორმაცია იმის შესახებ, თუ როგორ ხდება მდგრადობის რისკების მართვა და შერბილება შიდა კონტროლის, რისკების მართვის პროცესებისა და აღმასრულებელი პასუხისმგებლობის მეშვეობით.

- დაინტერესებული მხარეების ჩართულობა

კომპანიებმა უნდა გააჟღავნონ, თუ როგორ ურთიერთობენ ისინი სხვადასხვა დაინტერესებულ მხარეებთან, მათ შორის კლიენტებთან, თანამშრომლებთან, ინვესტორებთან, მარეგულირებლებთან და საზოგადოებებთან, მდგრადობის საკითხებზე.

გამყლავნებამ უნდა აჩვენოს, თუ როგორ არის ინტეგრირებული დაინტერესებული მხარეების გამომხატურება გადაწყვეტილების მიღებაში, მდგრადობის სტრატეგიებში და რისკის მართვის პროცესებში.

- რისკების მართვა და სცენარის ანალიზი

კომპანიებმა უნდა გაამყლავნონ როგორ იდენტიფიცირებენ, აფასებენ და მართავენ მდგრადობასთან დაკავშირებულ რისკებს, მათ შორის კლიმატის ცვლილების რისკებს, ადამიანის უფლებების რისკებს და მიწოდების ჯაჭვის შეფერხებებს. ზოგიერთი ჩარჩო, მაგალითად როგორც TCFD, შესაძლებელია გამოყენებული იქნეს, რათა შეფასდეს, თუ როგორ შეიძლება გავლენა იქონიოს მდგრადობის სხვადასხვა სცენარებმა (მაგ., კლიმატთან დაკავშირებულმა ცვლილებებმა) კომპანიის ბიზნეს ოპერაციებსა და ფინანსურ შედეგებზე.

- პერსპექტიული ინფორმაცია

კომპანიებმა უნდა წარმოადგინონ მომავალზე ორიენტირებული განცხადებები მათი მდგრადობის სტრატეგიებისა და სამომავლო მიზნების შესახებ. ეს მოიცავს მდგრადობის მკაფიო, გაზომვადი მიზნების დასახვას და იმის დემონსტრირებას, თუ როგორ მიიღწევა ისინი.

ინფორმაციის გამყლავნება ასევე უნდა მოიცავდეს იმას, თუ როგორ გეგმავს კომპანია ადაპტირებას მდგრადობის განვითარებად ტენდენციებთან და მარეგულირებელ ცვლილებებთან, რაც უზრუნველყოფს დაინტერესებულ მხარეებს ეს-მით კომპანიის გრძელვადიანი მდგრადობის ტრანსპარენცია.

- ზემოქმედების გაზომვა

კომპანიებმა უნდა გაამყლავნონ, თუ როგორ აფასებენ და აკონტროლებენ მათი მდგრადობის ინიციატივების გავლენას. ეს შეიძლება მოიცავდეს გარემოსდაცვითი შედეგების რაოდენობრივ განსაზღვრას (მაგ., ნახშირბადის ემისიების

შემცირება) და სოციალურ ზემოქმედებას (მაგ. შრომის პირობების გაუმჯობესება ან თემის განვითარება).

ზემოქმედების მეტრიკა უნდა შეესაბამებოდეს ინდუსტრიის სტანდარტებს და მდგრადობის გლობალურ მიზნებს (მაგ., გაეროს მდგრადი განვითარების მიზნებს).

- დამოუკიდებლობის გარანტია

მდგრადობის გამჟღავნების სანდოობის უზრუნველსაყოფად, კომპანიებმა შეიძლება მოითხოვონ მესამე მხარის გადამოწმება ან დარწმუნება მათი მდგრადობის მონაცემებისთვის. დამოუკიდებელ აუდიტს შეუძლია დაადასტუროს, რომ გამჟღავნებული ინფორმაცია არის ზუსტი, სანდო და შეესაბამება გამჟღავნებულ მიზნებსა და სტრატეგიებს.

მდგრადი განვითარების შესახებ ფინანსური ინფორმაციის გამჟღავნების ეს ზოგადი მოთხოვნები მიზნად ისახავს უზრუნველყოფას მკაფიო და ყოვლისმომცველი ხედვა იმის შესახებ, თუ როგორ უმკლავდებიან კომპანიები მდგრადობის რისკებსა და შესაძლებლობებს, ინვესტორების, მარეგულირებლების და სხვა დაინტერესებული მხარეების მიერ ინფორმირებული გადაწყვეტილების მიღების მხარდაჭერის მიზნით. ამ მოთხოვნების დაცვით, კომპანიები აჩვენებენ თავიანთ ერთგულებას გამჭვირვალობის, ანგარიშვალდებულებისა და ESG ფაქტორების პასუხისმგებლობისადმი, რაც საბოლოოდ ხელს უწყობს გრძელვადიანი ღირებულების შექმნას.

მდგრადობის ფინანსური ანგარიშგების გამოწვევები

მდგრადი განვითარების ფინანსური ანგარიშგება გამოწვევების წინაშე დგას, მათ შორის, გამოვეყოფთ მნიშვნელოვანს:

ინტეგრაცია ფინანსურ ანგარიშგებასთან, მდგრადობის ფინანსური ანგარიშგების ტრადიციულ ფინანსურ ანგარიშგებასთან თანხვედრა შეიძლება რთული იყოს, რადგან ბევრი მდგრადი ზემოქმედება გრძელვადიანია და დაუყოვნებლივ არ აისახება ფინანსურ ანგარიშგებაში.

დაინტერესებული მხარეების მოლოდინები, დაინტერესებულ მხარეთა სხვადასხვა ჯგუფს განსხვავებული მოლოდინი აქვს მდგრადობის ანგარიშგების შესახებ, რაც რთულს ხდის ყველა საჭიროების ეფექტურად დაკმაყოფილებას.

სტანდარტიზაციის ნაკლებობა, არ არსებობს საყოველთაოდ მიღებული სტანდარტები მდგრადობის ანგარიშგებისთვის, რაც ართულებს კომპანიების ინფორმაციის შედარებასა და შეფასებას.

მონაცემთა ხელმისაწვდომობა და ხარისხი, ბევრი კორპორაცია ცდილობს შეაგროვოს სანდო მონაცემები გარემოსდაცვითი, სოციალური და მმართველობითი (ESG) ფაქტორების შესახებ, რაც იწვევს ანგარიშგების შეუსაბამობას.

მარეგულირებელი გარემო, სხვადასხვა იურისდიქციას აქვს განსხვავებული რეგულაციები მდგრადობის გამჟღავნებასთან დაკავშირებით, რაც ართულებს შესაბამისობას მრავალეროვნული ორგანიზაციებისთვის.

შეზღუდული რესურსები, მცირე კომპანიებს შეიძლება არ ჰქონდეთ რესურსები ან გამოცდილება, რათა განავითარონ მდგრადობის ანგარიშგების ძლიერი პროცესები.

ეს გამოწვევები ხაზს უსვამს იმ სირთულეებს, რომლებსაც კომპანიები აწყდებიან ეფექტური და სანდო მდგრადობის ფინანსური ანგარიშგების პრაქტიკის დანერგვისას.

დასკვნა

მდგრადი პრაქტიკის გათვალისწინებით და ფინანსური ანგარიშგების ESG მოსაზრებების ინტეგრირებით, კომპანიებს შეუძლიათ დაამყარონ ნდობა დაინტერესებულ მხარეებთან, შეამცირონ რისკები და გაზარდონ გრძელვადიანი ღირებულება. აქედან გამომდინარე მდგრადი განვითარების ფინანსური ანგარიშგება არის სტრატეგიული იმპერატივი და არა მხოლოდ მარეგულირებელი მოთხოვნა. გლობალური ეკონომიკის განვითარებასთან ერთად, ისინი, ვინც პრიორიტეტს ანიჭებენ მდგრადობას თავიანთ ანგარიშგებაში, არა მხოლოდ გააძლიერებენ თავიანთ კონკურენტულ უპირატესობას, არამედ ხელს შეუწყობენ უფრო მდგრად მომავალს ყველასთვის.

მდგრადი განვითარების მიზნები (SDGs), რომელიც გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის მიერ 2015 წელს გამოცხადდა, როგორც მდგრადი განვითარების 2030 დღის დღის წესრიგი, მიზნად ისახავს აღმოფხვრას გლობალური უთანასწორობა და გააძლიეროს ცხოვრების დონე (გაერო, 2017). მიუხედავად იმისა, რომ SDG-ების მიღწევაში მთავარი პასუხისმგებლობა ეკისრება ეროვნულ მთავრობებს, მნიშვნელოვანია, რომ ბიზნესებმა და სხვა ორგანიზაციებმა ასევე შეასრულონ გადამწყვეტი როლი.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Boubaker, S., & Nguyen, D. K. (2021). "Challenges of Sustainability Reporting: Evidence from Emerging Economies." *Journal of Business Research*, 123, 161-172;
2. Corporate Sustainability Reporting Directive (JAN 12, 2024)
3. Deloitte (2024) Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD)
4. European Union (2023). Sustainable Finance Disclosure Regulation (SFDR).
5. European Union Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD): https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/corporate-sustainability-reporting_en18.
6. European Union Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD): https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/banking-and-finance/sustainable-finance/corporate-sustainability-reporting_en
7. Global Reporting Initiative (GRI): <https://www.globalreporting.org>
8. Hamad, S., Lai, F.-W., Shad, M. K., Shah, S. Q. A., Jan, A. A., & Ali, S. E. A. (17 July 2024). A reflection on the voluntary disclosure of sustainable development goals: The role of sustainability committee. *Business Strategy & Development*, 7(3):e398. <https://doi.org/10.1002/bsd2.398>
9. IFRS S2 (june 2023) IFRS® Sustainability Disclosure Standard. Climate-related Disclosures. International Sustainability Standards Board
10. IFAC's Vision for High-Quality Sustainability Assurance
11. IFAC (Feb 15, 2024) Sustainability reporting and assurance
12. IFRS Foundation: <https://www.ifrs.org>
13. ISSB Information: <https://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/>

14. International Financial Reporting Standards (IFRS) Foundation / International Sustainability Standards Board (ISSB):
<https://www.ifrs.org>
15. KPMG (2020). "The Time Has Come: The KPMG Survey of Sustainability Reporting 2020";
16. McKinsey & Company (2020) "Toward a Global Framework for Sustainability Reporting"
17. Questions and Answers on the Adoption of European Sustainability Reporting Standards
18. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_4043
19. Sullivan, R., & Mackenzie, C. (2017). "Sustainable Financial Reporting: A Global Perspective." *The Journal of Applied Corporate Finance*, 29(2), 18-25.
20. Sustainability Accounting Standards Board (SASB). (2023). SASB Standards
21. Sustainability Accounting Standards Board (SASB):
<https://www.sasb.org>
22. Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD):
<https://www.fsb-tcfd.org>
23. Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD). (2023). Final Report: Recommendations of the TCFD.

Marina Maisuradze

Academic doctor of economics TSU associate professor,

THE AIM AND CHALLENGES OF THE SUSTAINABLE FINANCIAL ACCOUNT

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.07](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.07)

Expanded Summary

The Purpose and Challenges of Sustainability Reporting

Sustainability reporting, specifically focused on financial disclosures relating to Environmental, Social, and Governance (ESG) factors, is a growing area of interest and importance. It provides stakeholders with critical information on a company's impact and performance regarding sustainability, beyond just financial metrics. This type of reporting integrates ESG factors into the broader financial narrative, aiming to improve transparency, accountability, and decision-making across various levels of corporate management and investment strategies.

The Purpose of Sustainability Reporting

1. Transparency:

- One of the primary goals of sustainability reporting is to improve **clarity** and **accessibility** of sustainability-related information for key stakeholders such as investors, customers, regulators, and the general public. By providing clear insights into a

company’s environmental, social, and governance efforts, the goal is to make the company’s operations more transparent and reduce information asymmetry. This also allows stakeholders to evaluate a company’s commitment to responsible practices.

- Transparency helps create a more open dialogue between businesses and the public, especially when it comes to how companies are impacting the environment and society. It allows stakeholders to understand not just financial performance but also the broader effects the company has on the world.

2. **Accountability:**

- Sustainability reporting holds companies **accountable** for their sustainability goals and objectives. This is vital because accountability creates trust and confidence among stakeholders. When companies publicly disclose their progress or setbacks in meeting ESG objectives, it reinforces their responsibility toward fulfilling their sustainability promises.
- As businesses face increasing pressure from investors, regulators, and consumers to commit to sustainable practices, accountability in sustainability reporting is key to ensuring that these promises are not only made but also kept.

3. **Decision-Making:**

- Sustainability reporting plays an essential role in **decision-making**. By providing reliable and consistent data on sustainability performance, it helps investors, management, and other decision-makers identify risks and opportunities related to sustainability. This, in turn, informs strategic planning and investment decisions.
- Companies with strong sustainability performance may benefit from better access to capital, lower costs, and enhanced reputations. For investors, data on sustainability risks and opportunities can influence investment decisions, ensuring capital is allocated towards businesses with long-term, sustainable growth potential.

Challenges of Sustainability Reporting

Despite its growing importance, sustainability reporting faces several **challenges** that hinder its effectiveness and universal adoption:

1. **Data Collection Challenges:**

- One of the most significant obstacles to sustainability reporting is the **difficulty in collecting accurate and comprehensive data** related to sustainability metrics. This is often due to the lack of standardized frameworks, systems, or definitions for measuring ESG factors. Without consistent metrics, it becomes difficult for companies to report on these issues, and even more challenging for stakeholders to compare performance across organizations.
- Inconsistent or incomplete data can undermine the credibility of sustainability reporting, reducing its ability to influence decision-making or improve accountability.

2. **Integration with Traditional Financial Reporting:**

- Integrating ESG data with traditional **financial reporting** is another ongoing challenge. ESG factors are often reported separately from financial statements, which can make it difficult to assess the overall performance of a company, especially for investors and analysts used to financial data presented in conventional formats.

- While there has been progress toward harmonizing ESG disclosures with financial data, the integration remains inconsistent across industries and jurisdictions. For example, some industries have clear guidelines on reporting, while others are still struggling to define relevant sustainability metrics.
3. **Balancing Stakeholder Expectations:**
- Different stakeholders often have **varying demands and expectations** regarding sustainability reporting. Investors may prioritize different ESG factors than customers or regulators, creating tension around what to report and how to prioritize it.
 - For instance, investors might be interested in how ESG risks could impact long-term returns, whereas customers may focus more on environmental and social impacts. This disparity in stakeholder expectations can make it difficult for companies to satisfy all parties with a single report.
4. **Limited Resources for Small Companies:**
- Many companies, especially **small businesses**, struggle with the **limited resources** (financial, human, technological) required to implement robust sustainability reporting practices. For small businesses, the costs of collecting and analyzing ESG data, and the technology infrastructure to report on sustainability metrics, can be a significant barrier.
 - This issue is particularly prominent in less regulated regions or industries where sustainability reporting is not yet mandatory. Small businesses may lack the necessary capacity or expertise to meet even basic ESG reporting standards, which can create disparities between large and small companies.

Overall Impact and the Path Forward

While corporate sustainability financial reporting aims to enhance **transparency** and **accountability**, the challenges persist, largely due to **data limitations**, varying **regulatory landscapes**, and the complex task of integrating ESG factors with traditional financial performance metrics.

To address these challenges, there is growing advocacy for the adoption of standardized reporting frameworks like the **Global Reporting Initiative (GRI)**, the **Task Force on Climate-related Financial Disclosures (TCFD)**, and **SASB standards**. These frameworks help establish uniform guidelines for collecting and presenting ESG data. Moreover, technological advancements in data analytics and reporting platforms could simplify the integration process and improve the accuracy and consistency of sustainability reporting.

In conclusion, while sustainability reporting has made significant strides in recent years, there is still much work to be done to ensure it becomes an integrated, transparent, and effective tool for stakeholders across industries. Through better data collection practices, enhanced regulatory frameworks, and improved resource availability, sustainability reporting can become a key driver of responsible and sustainable business practices globally.

მერაბ ჯიქია

თსუ ასოცირებული პროფესორი;

ლია კოზმანაშვილი

თსუ ასისტენტ პროფესორი

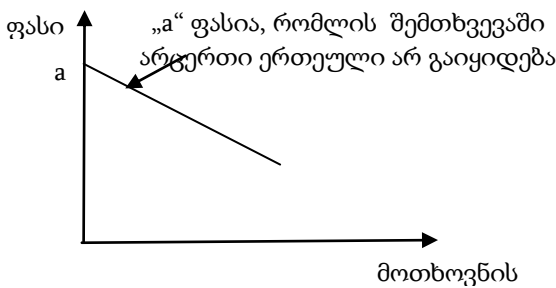
პროდუქციაზე (მომსახურებაზე) ფასდადგენის მეთოდის აქტუალური საკითხები

DOI: [0.52340/ekonomisti.2025.01.05](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.05)

ანოტაცია. ფასი საქონლის ღირებულების ფულადი გამოხატულებაა. პროდუქციაზე (მომსახურებაზე) ფასდადგენა მნიშვნელოვანია, რადგან მას განსაკუთრებული წვლილი შეაქვს მოგების მაქსიმიზაციაში, რაც კომპანიების უმეტესობისთვის არსებით მიზანს წარმოადგენს. როგორც წესი, კომპანიები მოგებას ღებულობენ საქონლისა და მომსახურების რეალიზაციით თვითღირებულებაზე მაღალი ფასით. ფირმების უმრავლესობა აღიარებს, რომ არსებობს ურთიერთკავშირი პროდუქციის ან მომსახურების გასაყიდ ფასსა და მოთხოვნას შორის. ამ ურთიერთკავშირის შესწავლით და ანალიზით, თეორიულად შესაძლებელია ოპტიმალური ანუ ისეთი ფასის დადგენა, რომლის დაწესების შემთხვევაში მიიღწევა მაქსიმალური მოგება. ამასთან, ბევრი კომპანია ფასდადგენისას იყენებს დანახარჯებს პლუს ფასნამატის მიდგომას. ცხადია, თუ დანახარჯები ცნობილია, ფასის განსაზღვრა მარტივია, ამდენად მისი გამოყენება ფართოდ არის შესაძლებელი. ამასთან ამ მეთოდის გამოყენების დროს ფასის ცვლილების გამომწვევი მიზეზები უფრო ობიექტურია. საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ფასდადგენის ამ მიდგომის მეთოდის განხილვა განსაკუთრებით აქტუალურია.

საკვანძო სიტყვები: ფასდადგენა, ზღვრული დანახარჯი, ზღვრული შემოსავალი, ელასტიური მოთხოვნა, არაელასტიური მოთხოვნა, დანახარჯთა ფუნქციები, ნორმატიული დანახარჯები, ფასნამატი, მარჟა, რელევანტური დანახარჯები, ცვლადი დანახარჯები, მუდმივი დანახარჯები.

ეკონომიკურ ლიტერატურაში ხშირად ურთიერთკავშირი პროდუქციის ან მომსახურების გასაყიდ ფასსა და მოთხოვნას შორის აღწერილია, როგორც წრფივი უკუ დამოკიდებულება (გრაფიკი 1). გრაფიკზე „a“ წერტილი შეგვიძლია განვიხილოთ როგორც თეორიულად მაქსიმალური ფასი, რომლის დაწესება შესაძლებელია, სანამ მოთხოვნა ნულამდე დაეცემა.

გრაფიკი 1

ფასსა და მოთხოვნას შორის ურთიერთკავშირის პრობლემის გადაჭრის ორი მეთოდი არსებობს: ალგებრული მიდგომა და ცხრილის შედგენის მიდგომა.

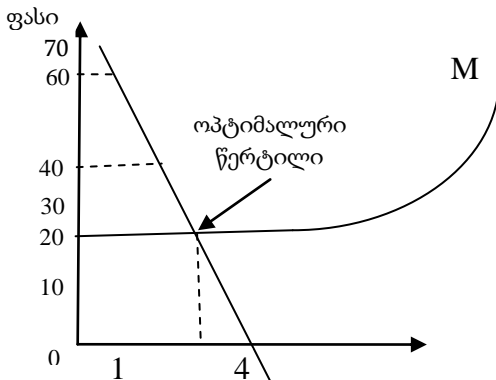
ეკონომიკის თეორია ადგენს, რომ მონოპოლისტი იღებს მაქსიმალურ მოგებას მაშინ, როცა ზღვრული დანახარჯი (MC) = ზღვრულ შემოსავალს (MR). ზღვრული დანა-ხარჯი არის დანახარჯი, რომელიც გაწეული იქნება ერთი დამატებითი ერთეულის წარმოებისას. ჩვეულებრივ ეს არის ცვლადი დანახარჯი. (იხ. ცხრილი N1 და გრაფიკი 2).

ზღვრული შემოსავალი (MR)

ცხრილი 1

რაოდენობა	ფასი (ლარი)	შემოსავალი (ლარი)	ზღვრული შემოსავალი (ლარი)
1	60	60	60
2	50	100	40
3	40	120	20
4	30	120	0
5	20	100	(20)

შენიშვნა: ვთქვათ, რომ ცვლადი (ზღვრული) დანახარჯი MC = 20 ლარს.

გრაფიკი

ჩვენს მიერ მოყვანილი მაგალითის მიხედვით ოპტიმალური ფასია 40 ლარი. ანუ თუ გამოშვებული პროდუქცია სამზე ნაკლებია, დამატებითი ერთეულის წარმოების დანახარჯი ნაკლებია მისი გაყიდვიდან მიღებულ დამატებით შემოსავალზე, ამიტომ ფირმისთვის მომგებიანია მისი გაყიდვა. თუ გამოშვებული პროდუქციის რაოდენობა სამზე მეტია, დამატებითი ერთეულის წარმოების დანახარჯი აღემატება მისი გაყიდვიდან მიღებულ შემოსავალს.

პროდუქციის ფასსა (P) და ამ პროდუქციაზე მოთხოვნის რაოდენობას (Q) შორის წრფივი დამოკიდებულება შეიძლება გამოვსახოთ შემდეგი განტოლებით:

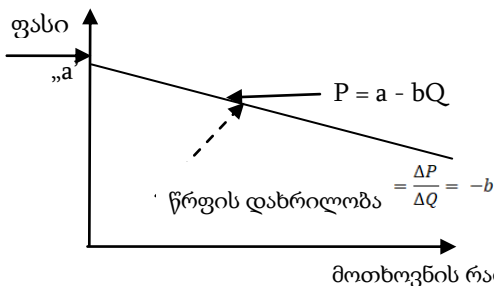
$$P = a - bQ$$

სადაც,

a – არის გადაკვეთის წერტილი – მაქსიმალური თეორიული ფასი, როდესაც მოთხოვნა ნულამდე ეცემა;

b – არის წრფის დახრილობა – გვიჩვენებს, რა ოდენობით უნდა შეიცვალოს ფასი, რომ მოთხოვნა შეიცვალოს ერთი ერთეულით.

როდესაც იზრდება პროდუქციის ფასი, მოთხოვნა ამ პროდუქციაზე მცირდება, ხოლო პროდუქციის ფასის დაცემისას მოთხოვნა ამ პროდუქციაზე იზრდება (იხ. გრაფიკი 3).

გრაფიკი 3

შენიშვნა: b ყოველთვის უარყოფითია, ფასსა და რაოდენობას შორის უკუდამოკიდებულების გამო.

ცალკეულ მაგალითებზე დაყრდნობით, განვიხილოთ პროდუქციაზე ფასდადგენის ის წესები, რომელთა გამოყენებაც შესაძლებელია თითქმის ყველა ამოცანის ამოხსნისას:

I. პროდუქციის ფასსა და ამ პროდუქციაზე არსებულ მოთხოვნას შორის დამოკიდებულება გამოისახება წრფივი განტოლებით: $P = a - bQ$;

II. ზღვრული შემოსავლის დადგენისთვის უნდა გავაორმაგოთ დახრილობა: $MR = a - 2bQ$;

III. უნდა დავადგინოთ ზღვრული დანახარჯი (MC), რომელიც არის ერთეულის ცვლადი დანახარჯი;

IV. მოგების მაქსიმიზაციის მიზნით, ზღვრული დანახარჯი (MC) გავუტოლოთ ზღვრულ შემოსავალს (MR) და Q -ს დასადგენად ამოვხსნათ განტოლება;

V. მიღებული Q -ს მნიშვნელობა უნდა ჩავსვათ ფასის განტოლებაში და გამოვიყვანოთ ოპტიმალური ფასი;

VI. შესაძლოა, აუცილებელი იყოს მაქსიმალური მოგების გამოთვლა.

აღნიშნულ წესებზე დაყრდნობით განვიხილოთ საილუსტრაციო მაგალითი:

ვიპოვოთ წრფივი დამოკიდებულება ფასსა (P) და მოთხოვნის რაოდენობას (Q) შორის ანუ ვიპოვოთ წრფივი მოთხოვნის განტოლება შემდეგ მონაცემებზე დაყრდნობით:

- თუ სარეალიზაციო ფასია 420 ლარი, წლიური მოთხოვნა პროდუქციაზე არის 5000 ერთეული;
- თუ სარეალიზაციო ფასია 440 ლარი, წლიური მოთხოვნა პროდუქციაზე არის 4900 ერთეული;
- წლიური მთლიანი მუდმივი დანახარჯი შეადგენს 32500 ლარს.

ასევე მოგვეთხოვება:

ა) გამოვიყენოთ წრფივი მოთხოვნის ფუნქციის განტოლება და გამოვთვალოთ ოპტიმალური ფასი და მიღებული შედეგი იმ დაშვებით, რომ ერთეულის ცვლადი დანახარჯი არის 320 ლარი;

ბ) გამოვთვალოთ მაქსიმალური მოგება;

გ) წრფივი მოთხოვნის განტოლების გამოყენებით დავადგინოთ წლიური მოთხოვნა პროდუქციაზე, თუ მისი სარეალიზაციო ფასია 500 ლარი.

ამოხსნა:

- $P = a - bQ$;
- b (დახრილობა) $= (420-400)/(4900-5000) = -0,2$
- როგორც ამოცანის პირობიდან ვიცით, 5000 ერთეულის სარეალიზაციო ფასი (P) = 420 ლარს, $b = -0,2$;
- $420 = a - (0,2 \times 5000)$
- $A = 420 + 1000 = 1420$
- ამგვარად, წრფივი დამოკიდებულება (ანუ მოთხოვნის ფუნქციის განტოლება) არის: $P = 1420 - 0,2Q$
- წესის თანახმად, ზღვრული შემოსავლის დადგენისთვის უნდა გავაორმაგოთ დახრილობა:

$$MR = 1420 - 0,4Q$$

$$MC = \text{ცვლადი დანახარჯი} = 320$$

$$MR = MC$$

$$320 = 1420 - 0,4Q$$

$$0,4Q = 1100$$

$$Q = 2750 \text{ ერთეული}$$

$$\text{ჩავსვათ } Q \text{ ფასის ფუნქციაში: } P = 1420 - 0,2 \times 2750 = 870 \text{ ლარი;}$$

$$\text{მთლიანი შემოსავალი} = 870 \times 2750 = 2392500 \text{ ლარი;}$$

$$\text{ზღვრული მოგება ერთეულზე} = 870 - 320 = 550 \text{ ლარი;}$$

$$\text{მთლიანი ზღვრული დანახარჯი} = 320 \times 2750 = 880000 \text{ ლარი;}$$

$$\text{წლიური მთლიანი მუდმივი ხარჯი} = 312500 \text{ ლარი;}$$

$$\text{მაქსიმალური მოგება} = \text{შემოსავალს} - \text{დანახარჯები} = 2392500 - 880000 - 312500$$

=

$$= 1200000 \text{ ლარი.}$$

- წრფივი მოთხოვნის განტოლების გამოყენებით დავადგინოთ წლიური მოთხოვნა პროდუქციაზე, თუ მისი სარეალიზაციო ფასია 500 ლარი.

$$P = 1420 - 0,2Q \quad P = 500$$

$$500 = 1420 - 0,2Q$$

$$0,2Q = 920$$

$$Q = 4600 \text{ ერთეული}$$

როდესაც კომპანია გეგმავს, შეცვალოს საქონლის ან მომსახურების სარეალიზაციო ფასი, უნდა დაისვას არსებითი კითხვა: „რა დონემდე შეიძლება არსებობდეს მოთხოვნა პროდუქციაზე?“

მოთხოვნის ფასის ელასტიურობით ხდება ფასების ცვლილების შედეგად გამოწვეული მომხმარებელთა მოთხოვნის ცვლილების შეფასება. რაც გაიანგარიშება შემდეგი ფორმულით:

$$K = \frac{\text{პროცენტული ცვლილება მოთხოვნაში}}{\text{პროცენტული ცვლილება სარეალიზაციო ფასში}}$$

მოთხოვნის ფასის ელასტიურობის გაანგარიშებისას უარყოფითი ნიშანი უნდა უგულებელვყოთ.

თუ პროცენტული ცვლილება მოთხოვნაში > პროცენტულ ცვლილებაზე ფასში, მაშინ ფასის ელასტიურობა >1.

მოთხოვნა “ელასტიური” ანუ ძალიან მგრძობიარეა ფასის ცვლილების მიმართ.

- მთლიანი შემოსავალი იზრდება, როდესაც ფასები ეცემა.
- მთლიანი შემოსავალი მცირდება, როდესაც ფასები იზრდება.

აქედან გამომდინარე, ასეთ შემთხვევაში რეკომენდებული არ არის ფასების გაზრდა პროდუქციაზე; რეკომენდებულია პროდუქციაზე ფასების შემცირება.

თუ პროცენტული ცვლილება მოთხოვნაში < პროცენტულ ცვლილებაზე ფასში, მაშინ ელასტიურობა < 1.

მოთხოვნა “არაელასტიურია”, ანუ ძალიან მგრძობიარე არ არის ფასის ცვლილების მიმართ.

- მთლიანი შემოსავალი მცირდება, როდესაც ფასები ეცემა.
- მთლიანი შემოსავალი იზრდება, როდესაც ფასები იზრდება.

აქედან გამომდინარე, ასეთ შემთხვევაში რეკომენდებულია ფასების გაზრდა პროდუქციაზე, ხოლო ფასების შემცირება არ არის რეკომენდებული.

ბევრი კომპანია ფასდადგენისას იყენებს დანახარჯებს პლუს ფასნამატის მიდგომას:

- სარეალიზაციო ფასი = ერთეულზე დანახარჯი + ფასნამატი ან მარჟა;
- ფასნამატი არის მოგება, რომელიც გამოსახულია დანახარჯების პროცენტით (დანახარჯები არის 100%);
- მარჟა არის მოგება, რომელიც გამოსახულია სარეალიზაციო ფასის პროცენტით (რეალიზაცია არის 100%).

ფასდადგენისას, დანახარჯებს პლუს ფასნამატის მიდგომის გამოყენების დროს, შესაძლებელია, გამოვიყენოთ ნორმატიული, ფაქტობრივი, ზღვრული ან მთლიანი დანახარჯები.

ნორმატიული დანახარჯების გამოყენების უპირატესობა ის არის, რომ ამ მეთოდის გამოყენებისას, მოცემული პერიოდისათვის შესაძლებელია ფასების წინასწარ განსაზღვრა და დაფიქსირება, რაც ამარტივებს მარკეტინგს და შესაძლებელია, მიმზიდველი იყოს მომხმარებლებისთვის, რადგან მათ ზუსტად ეცოდინებათ, თუ რამდენი აქვთ გადასახდელი. ამ მეთოდის მთავარი ნაკლოვანება ის არის, რომ იმ შემთხვევაში, თუ წარმოიქმნა მნიშვნელოვანი გადახრა, მაშინ შესაძლოა, დადგენილი იყოს ძალიან დაბალი ფასი, რაც ზარალს გამოიწვევს.

ფაქტობრივი დანახარჯების გამოყენების მთავარი უპირატესობა ის არის, რომ მოგება გარანტირებულია, თუმცა, ასეთ შემთხვევაში მიმწოდებელს სტიმული არა აქვს, გააკონტროლოს დანახარჯები, ვინაიდან შეუძლია არაეფექტური საქმიანობით გამოწვეული დანახარჯები გადასცეს მომხმარებელს, მსგავსმა ხელშეკრულებამ შესაძლოა, ზოგ კლიენტს ხელი შეუშალოს ამ ფირმასთან საქმიან ურთიერთობაში.

ზღვრული დანახარჯებით კალკულაციის პრინციპის გამოყენება უფრო ადვილია, ვინაიდან ასეთ შემთხვევაში მუდმივი დანახარჯების შთანთქმა საჭირო არ არის და შეიძლება ითქვას, რომ ეს მიდგომა შეესაბამება ზღვრული მოგების გამოყენებას გადაწყვეტილებების მისაღებად. მთავარი სირთულეა შესაფერისი მარჟის ან ფასნამატის დაწესება, ვინაიდან მან უნდა უზრუნველყოს ფაქტობრივი მუდმივი დანახარჯების დაფარვა. მისი ნაკლოვანება იმაში მდგომარეობს, რომ ხშირად ხდება დაბალი სარეალიზაციო ფასის დაწესება. ამიტომ, ზღვრული დანახარჯების მეთოდის გამოყენება სასარგებლოა ძირითადად მოკლევადიანი გადაწყვეტილებების მიღებისას.

მთლიანი დანახარჯით კალკულაციის პრინციპის გამოყენება უზრუნველყოფს ყველა დანახარჯის გათვალისწინებას ფასდადგენის გადაწყვეტილების მიღებისას, ამიტომ იგი უზრუნველყოფს მოგების მიღებას იმ შემთხვევაში, როცა გარანტირებულია პროდუქციის მიზნობრივი მოცულობის მიღწევა. თუმცა, პროდუქციის ერთეულზე მუდმივი დანახარჯების გამოთვლისას, უნდა გაკეთდეს დაშვება, რომელიც გაითვალისწინებს რეალიზაციის მოცულობას, რაც, თავის მხრივ, დამოკიდებულია პროდუქციის სარეალიზაციო ფასზე, ეს უკანასკნელი კი, თავის მხრივ, დამოკიდებულია პროდუქციის ერთეულზე დანახარჯების სიდიდეზე. ზედნადები ხარჯების შთანთქმის (მიკუთვნების) მეთოდი არის მეტ-ნაკლებად სუბიექტური, ამიტომ მიღებული ფასები შეიძლება არარეალური იყოს იმასთან შედარებით, თუ რისი გადახდა შეუძლია მომხმარებელს.

ფასდადგენის გადაწყვეტილების მისაღებად, დანახარჯებზე დაფუძნებული მიდგომების საილუსტრაციოდ განვიხილოთ კონკრეტული მაგალითები, კერძოდ, დანახარჯებს პლუს ფასნამატი მიდგომისთვის. აღსანიშნავია, რომ ამ მიდგომის გამოყენებისას, ეტაპობრივად უნდა გავიაროთ შემდეგი საფეხურები:

პირველი საფეხური. უნდა დავადგინოთ ერთეულზე გაწეული დანახარჯები. მაგალითად, ვთქვათ, მთლიანი დანახარჯებით კალკულაციის პრინციპის გამოყენების შემთხვევაში მოცემული გვაქვს:

ნედლეული და მასალები - 80 ლარი ერთეულზე;

ცვლადი საწარმოო დანახარჯები - 90 ლარი ერთეულზე;

მუდმივი დანახარჯები დაგეგმილ მოცულობაზე დაყრდნობით - 30 ლარი ერთეულზე;

მთლიანი დანახარჯები - 200 ლარი ერთეულზე.

მე-2 საფეხური. პროდუქციის სარეალიზაციო ფასის მისაღებად დანახარჯებს დავუმატოთ მიზნობრივი მოგება. მაგალითად:

- 20% ფასნამატის შემთხვევაში ერთეულის სარეალიზაციო ფასი იქნება 240 ლარი;
- 20% მოგების მარჟის შემთხვევაში ერთეულის სარეალიზაციო ფასი იქნება 250 ლარი.

მე-3 საფეხური. უნდა განვიხილოთ, რამდენად რეალურია მიზნობრივი მოგება. რამდენადაც, იგი დამოკიდებულია შემდეგ ფაქტორებზე:

- პროდუქციის დანახარჯების სიდიდის ზუსტი განსაზღვრა;
- პროდუქციის სარეალიზაციო ფასის განსაზღვრა, რომელიც უნდა ემთხვეოდეს იმ ფასს, რომლის გადახდაზეც მომხმარებლები თანახმა იქნებიან;
- პროდუქციის დაგეგმილი მოცულობის რეალიზაციის უზრუნველყოფა.

დასკვნა

- კომპანია იღებს მაქსიმალურ მოგებას, მაშინ როცა ზღვრული დანახარჯი (MC) = ზღვრულ შემოსავალს (MR). თუ დამატებითი ერთეულის წარმოების დანახარჯი ნაკლები იქნება მისი გაყიდვიდან მიღებულ დამატებით შემოსავალზე, მაშინ ფირმისთვის მომგებიანი იქნება მისი გაყიდვა;
- თუ პროცენტული ცვლილება მოთხოვნაში > პროცენტულ ცვლილებაზე ფასში, მაშინ ფასის ელასტიურობა > 1. ასეთ შემთხვევაში რეკომენდებული არ არის ფასების გაზრდა პროდუქციაზე; პირიქით, რეკომენდებულია პროდუქციაზე ფასების შემცირება;

- თუ პროცენტული ცვლილება მოთხოვნაში < პროცენტულ ცვლილებაზე ფასში, მაშინ ელასტიურობა < 1. ასეთ შემთხვევაში, რეკომენდებულია ფასების გაზრდა პროდუქციაზე, ხოლო ფასების შემცირება არ არის რეკომენდებული;
- დანახარჯებს პლუს ფასნამატის მეთოდის გამოყენების დროს ფასის დადგენის გამომწვევი მიზეზები უფრო ობიექტურია. ამ მეთოდმა შესაძლოა, ხელი შეუწყოს ფასის სტაბილურობის უზრუნველყოფას - თუ ყველა კონკურენტს დანახარჯების ერთნაირი სტრუქტურა ექნება და გამოიყენებს მსგავს ფასნამატს;
- დანახარჯებს პლუს ფასნამატის მეთოდი არ მიიწრაფის ოპტიმალური ფასის დადგენისაკენ. დანახარჯთა კალკულაციის განსხვავებული პრინციპები წარმოქმნის განსხვავებულ თვითღირებულებებს და, შესაბამისად, განსხვავებულ ფასებს. კომპანიამ თვითონ უნდა გადაწყვიტოს, გამოიყენოს პროდუქციის მთლიანი დანახარჯებით, თუ ზღვრული დანახარჯებით კალკულაციის პრინციპი. დანახარჯებს პლუს ფასნამატის მეთოდი უგულვებელყოფს ეკონომიკურ დამოკიდებულებას პროდუქციის ფასსა და მოთხოვნას შორის.

ლიტერატურა

1. ACCA Management accounting (MA/MFA), kanlan limited, 2018.
2. ACCA paper F5 ,NT, Performance Management, Kanlan Limited, 2018.
3. Jikia M. (2023). Comments on the problems of methodology of calculation by regulatory cost in the ACCA management accounting.
4. Jikia M.(2019), some Aspects of Improving the Methodology of Economic Analysis, Ecoforum Journal 8(1).
5. Jikia M.; Kharabadze E. (2018). Evaluation an Analysis of the rational structure of sources for assets formation. Archives of Business Research 6(7).
6. Kharabadze E.; Jikia M.; Deytermining relevant an alternative costs while decision making. International Journal of Social Science and Economic Research 3 (5).
7. Management and Economics 7 92) 25-28.
8. Jikia M.; Kharabadze E. (2018). Analyzing decisions under inflation. International Journal of Advances in M., Kharabadze E. (2018). Certain aspects of account receivable and payable analysis. Archives of business Research 6 (6).
9. Jikia M. (2017). Reserves of costs reduction of goods in the production of goods in the production of essential oils in Georgia. International Journal of Social Science and Economic Research 2 (8).
10. Jikia M. (2019). Regularities and advantages of the cost calculation method according to the types of activities. Ecoforum Journalp 8 (2).

Merab Jikia
TSU Associate Professor;
Lia Kozmanashvili
TSU Assistant Professor

CURRENT ISSUES OF PRODUCT (SERVICE) PRICING METHODOLOGY

DOI: [0.52340/ekonomisti.2025.01.05](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.05)

Expanded Summary

The article discusses price as a monetary expression of the value of goods. It is noted that pricing products (services) is important because it makes a special contribution to profit

maximization, which is an essential goal for most companies. As a rule, companies make a profit by selling goods and services at a price higher than cost. Most firms recognize that there is a relationship between the selling price of a product or service and demand. By studying and analyzing this relationship, it is theoretically possible to determine the optimal price, that is, the price at which the maximum profit is achieved. In addition, many companies use the cost plus markup approach when setting prices. Obviously, if the costs are known, determining the price is easy, so its use is widespread. In addition, when using this method, the reasons for price changes are more objective. In the conditions of a market economy, the discussion of the methodology of this approach to pricing is especially relevant.

Based on individual examples, the rules for product pricing are discussed, which can be used to solve various problems related to product (service) pricing. These rules are:

I. The relationship between the price of a product and the demand for that product is expressed by a linear equation: $P = a - bQ$;

II. To determine marginal revenue, we must double the slope: $MR = a - 2bQ$;

III. We must determine marginal cost (MC), which is the variable cost per unit;

IV. In order to maximize profit, we must set marginal cost (MC) equal to marginal revenue (MR) and solve the equation to determine Q;

V. We must insert the resulting value of Q into the price equation and derive the optimal price;

VI. It may be necessary to calculate maximum profit.

An illustrative example is discussed in this regard. It is noted that the price elasticity of demand estimates the change in consumer demand caused by a change in price, and the corresponding formula is given.

An illustrative example is discussed in this regard. It is noted that the price elasticity of demand estimates the change in consumer demand caused by a change in prices, and the corresponding formula is given.

It is noted that when using the cost plus markup approach for pricing, it is possible to use normative, actual, marginal or total costs. These costs are discussed separately.

To illustrate cost-based approaches for making pricing decisions, specific examples are discussed, in particular, for the cost plus markup approach. The steps to be taken in applying this approach are given step by step.

The article concludes with a summary that states that a company maximizes its profit when marginal cost (MC) = marginal revenue (MR). If the cost of producing an additional unit is less than the additional revenue it receives from selling it, then the firm will be profitable to sell it;

It also states that the reasons for setting prices using the cost plus markup method are more objective. This method may help ensure price stability if all competitors have the same cost structure and apply a similar markup;

At the end of the article, a summary is made, which notes that the cost plus markup method discussed in the article does not strive to establish optimal pricing. Different cost calculation principles produce different cost values and, consequently, different prices. The company must decide for itself whether to use the principle of calculation at full cost or at marginal cost. The cost plus markup method ignores the economic relationship between the price of the product and demand.

Keywords: pricing, marginal cost, marginal revenue, elastic demand, inelastic demand, cost functions, normative costs, markup, margin, relevant costs, variable costs, fixed costs.

მარინა ტაბატაძე

ასისტენტ-პროფესორი

ივანე ჯავახიშვილის სახ. თსუ, ეკ. და ბიზნესის

ფაკულტეტი, მაკროეკონომიკის კათედრა;

ანა თანდილაშვილი

ასოცირებული პროფესორი

ბიზნესისა და ტექნოლოგიების უნივერსიტეტი

სახელმწიფო მეწარმეობის ფისკალური თავისებურებები საქართველოში

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.06](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.06)

ანოტაცია. ქვეყნის ეკონომიკური განვითარება მისი კონკურენტულობის ამაღლებაზე, სოციალურ-ეკონომიკური მდგრადობის უზრუნველყოფასა და სტრატეგიული გეგმების ეფექტურ რეალიზებაზეა დამოკიდებული. განვითარების სტრატეგიის წარმატებას განსაზღვრავს სახელმწიფოს უნარი, ხელი შეუწყოს განვითარების სტაბილურობას და პროცესების პროგნოზირებადობას, სწორი სტრუქტურული პრიორიტეტების დადგენას და ეკონომიკის სახელმწიფო მხარდაჭერის ეფექტური პოლიტიკის გატარებას.

ეროვნული ეკონომიკის სტაბილიზაციის და ინკლუზიური ზრდის პოლიტიკამ ინოვაციური მეთოდები მოითხოვა. სახელმწიფოს, როგორც მეწარმის ეკონომიკური არსი და სახელმწიფო საწარმოების მართვის თანამედროვე ასპექტები ერთ-ერთი მწვავე და ჯერ კიდევ, საკმაოდ შეუსწავლელი საკითხია ქართულ ეკონომიკურ მეცნიერებაში. ეს თემა ფისკალურ პრობლემატიკასთან ერთად, სახელმწიფოს შიდა ვალის რეგულირების და მისი სკანონმდებლო უზრუნველყოფის საკითხებს უკავშირდება, რაც ამ ეტაპზე საკმაოდ ბუნდოვანი და ცალკეულ შემთხვევაში, ალოგიკურიც არის.

ეს პრობლემა დაუყოვნებლივ მოითხოვს მეცნიერულ შესწავლას, რაც მმართველობის ახალი სამართლებრივი ბაზის შექმნისა და სახელმწიფო საწარმოების ეკონომიკური საქმიანობის თანამედროვე სტანდარტების შემოღების მიმართულებით უნდა წარიმართოს. კვლევის მიზანი, სწორედ, სახელმწიფო საწარმოების მართვის თანამედროვე მიდგომების შესწავლა და მისი ფისკალური ფაქტორის ახლებური ინტერპრეტაციაა. მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს, როგორც მეწარმე-სუბიექტის ეკონომიკური არსის შესწავლა, სახელმწიფო საწარმოს სამართლებრივი სტატუსის განსაზღვრა, ცენტალურ ბიუჯეტთან მისი ანგარიშვალდებულებების სისტემური ანალიზი და ფინანსური ვალდებულებების მართვის თანამედროვე მექანიზმის დადგენა.

წარმოდგენილი საკვლევი თემა ხაზს უსვავს მის კომპლექსურ ხასიათს და ერთობლივი კვლევების აუცილებლობას, რაც უცხოელ მეცნიერებთან თანამშრომლობის და საერთაშორისო კვლევებთან ინტეგრირების სახელმწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთ ძირითად მიმართულებად განიხილება.

საკვანძო სიტყვები: სახელმწიფო საწარმოს მართვის თანამედროვე სტანდარტები, სახელმწიფო საწარმოს ვისკალური ფუნქცია, სახელმწიფო საწარმოს სავალლო ურთიერთობები.

შესავალი

ეკონომიკური სისტემის ფუნქციონირების თანამედროვე პროცესში ამაღლდა ხელისუფლების როლი ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევასა და კეთილდღეობის ზრდაში, გლობალური გადაცემის უწყვეტი ჯაჭვის უზრუნველყოფასა და მმართველობითი სტრუქტურების სახელმწიფოთაშორის კოორდინაციაში. ეკონომიკაზე ხელისუფლების ზეგავლენის დონე განსხვავებულია სხვადასხვა ქვეყნებში და დამოკიდებულია ქვეყნის განვითარებაზე, მის კონსტიტუციურ მოწყობაზე, დეცენტრალიზაციის ხარისხზე, ხელისუფლების სოციალურ-ეკონომიკურ ფუნქციებსა და მისი უფლებამოსილებების დელეგირებაზე. გლობალური ეკონომიკის თანამედროვე განვითარების ტენდენციებმა მნიშვნელოვნად შეცვალა პოსტინდუსტრიული საზოგადოების გრადუალისტური კონცეფციის პრინციპები და მაკროეკონომიკური წონასწორობის დეფორმაციების ფონზე, არსებითად გაააქტიურა სახელმწიფოს ეკონომიკური არსის კეინზიანური მიდგომები (Durcova, 2021).

მსოფლიო ტენდენციებზე დამოკიდებულების პარალელურად, ამაღლდა ქვეყნების ინდივიდუალური ფუნქციონირების მნიშვნელობა, რამაც არსებითად გაზარდა ხელისუფლების ავტონომიური პოლიტიკურ-ეკონომიკური აქტივობის მნიშვნელობა. (Tabatadze, 2020). ეკონომიკური ზრდის ერთ-ერთი ფაქტორი ბიზნეს-გარემოს გაუმჯობესება გახდა, რაც სახელმწიფოს ეკონომიკური ფუნქციის გააქტიურებას და „სახელმწიფო-ბიზნესის“ სისტემის სწორ კოორდინირებას მოითხოვს, აქტუალურია ხელისუფლების მხრიდან ეფექტიანი საინვესტიციო პროექტების მხარდაჭერის და ინვესტორებთან თანამშრომლობის, ფინანსური ბაზრების სტაბილიზაციის და კაპიტალის თავისუფალი მოძრაობის უზრუნველყოფის საკითხები.

იზრდება საჯარო სექტორის ფუნქციური პასუხისმგებლობის საკითხიც, განმსაზღვრელი როლი მიენიჭა ეკონომიკური განვითარების სახელმწიფო მხარდაჭერის პოლიტიკას და „ხელისუფლება-ბიზნესის“ თანამშრომლობის ახალი სტანდარტების დამკვიდრებას საქართველოში. განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს საწარმოო სექტორის მართვის თანამედროვე მექანიზმების გამოყენების და ეკონომიკის რაციონალური სტრუქტურული ტრანსფორმაციის საკითხი, ამ თვალსაზრისით, ევროკავშირის მიერ 2021 წელს გლობალური ეკონომიკური განვითარების ძირითად სტრატეგიად თვითკმარ ეკონომიკაზე გადასვლა იქნა მიჩნეული, პრიორიტეტულ დარგებად კი, **ენერჯო და კლიმატდამზოგავი მიმართულებები, ე.წ. „ჭკვიანი დარგები“ და ციფრული ბაზარი** განისაზღვრა (European Commission, 2020).

ხელისუფლება საზოგადოების წინაშე ანგარიშვალდებული ხდება არა მხოლოდ მისი საკანონმდებლო, აღმასრულებელი და მმართველობითი ფუნქციების წარმატებით შესრულების თვალსაზრისით, არამედ, მისი წმინდა სამეწარმეო ფუნქციითაც, რამდენადაც ეკონომიკისთვის თავისუფალი, კონკურენტული საბაზრო გარემოს შექმნასთან ერთად, სახელმწიფო თავად ასრულებს ეკონომიკური სუბიექტის ფუნქციას და ეროვნული დოვლათის ალოკაციის გარდა, როგორც მეწარმე-სუბიექტი, მონაწილეობას იღებს ამ სიმდიდრის შექმნაში. აღნიშნულის გათვალისწინებით, სამეწარმეო საქმიანობის მმართველობითი სისტემის ტრანს-

ფორმაციის მიმდინარე ეტაპზე, აქტუალიზდება საწარმოთა ფისკალური ფუნქცია და ამ ასპექტთან მიმართებაში, მისი რეგულირების საკითხები.

თანამდეროვე ტენდენციები საქართველოს საბიუჯეტო სისტემაში

საბიუჯეტი მოწყობა ქვეყნის დემოკრატიზაციის ერთ-ერთი ძირითადი მაჩვენებელია, იგი საქართველოში ფედერალური ხასიათისაა და ცალკეული დონის ბიუჯეტის იერარქიულ დამოუკიდებლობაზე მეტყველებს, „მართვის დონეებს შორის თანამშრომლობა მმართველობის დემოკრატიზაციის არსებითი ფაქტორი და განვითარების მნიშვნელოვანი ტენდენციაა“ (ტაბატაძე მ., 2019, გვ.166).

მსოფლიო ბანკის ფისკალური დეცენტრალიზაციის ხარისხის შეფასების შვიდივე კრიტერიუმის მიხედვით, საქართველოს **საშუალო ხარისხის დამოუკიდებელი ბიუჯეტირების სისტემა** აქვს, რაც ადგილობრივი ბიუჯეტის შემოსავლების ნაწილის ტრანსფერებზე და გრანტებზე დამოკიდებულებაზე მიუთითებს. ეს მაჩვენებელი არსებითად გააუმჯობესა საბიუჯეტო რეფორმამ. გათანაბრებითი ტრანსფერის დღგ-ის მიხედვით განსაზღვრის ახალმა მოდელმა შემოსავლების წყარო უფრო მრავალფეროვანი და სტაბილური გახადა, ამ პროცესს „**ევროპული ქარტია**“ ფისკალური დეცენტრალიზაციის მნიშვნელოვან პირობად განიხილავს, ამასთან, **ევროკავშირის „ფისკალურ წესი“** ძირითადად ბიუჯეტის დეფიციტის კონტროლის, ფინანსების ხარჯვის ეფექტიანობის ზრდის, ფისკალური პოლიტიკის ციკლურობის შემცირების და მისი არამდგრადობის პრევენციის პრინციპებს ემყარება.

ფისკალური სტაბილურობის შესაფასებლად სსფ-ი რისკის და სავალო სტრუქტურის ინდექსებს იყენებს, ფისკალური უსაფრთხოების ზოგადი ჩარჩო-პრინციპები და მისი ძირითადი ნორმატივები კი, „**ეკონომიკური თავისუფლების შესახებ**“ ორგანული კანონის შესაბამისად, შემდეგნაირად არის განსაზღვრული:

- **საგადასახადო ტვირთი** - მშპ-ის 30% (საქართველოში 23.0 %)
- **ბიუჯეტის დეფიციტი** - მშპ-ის 3% (საქართველოში 2.5%)
- **სახელმწიფო ვალი** - მშპ-ის 60% (საქართველოში 36.8%)
- **სტაბილური შემოსავლების უზრუნველყოფა**

მთავრობის ვალის და ბიუჯეტის დეფიციტის უსაფრთხოების ნორმების დაცვა ერთ-ერთი პრიორიტეტული მიმართულებაა საქართველოს ხელისუფლებისთვის და, ამასთან, საკმაოდ წარმატებული სეგმენტიც მის საქმიანობაში. 2024 წლის ბიუჯეტის მიხედვით, საქართველოში ფისკალური უსაფრთხოების პარამეტრები მნიშვნელოვნად აჭარბებს ევროსტანდარტებს, რაც ქმნის ფისკალურ ბუფერს, ეს კი, დადებით ეფექტს იძლევა საინვესტიციო გარემოსთან მიმართებაში და ამცირებს ქვეყნის სუვერენულ რისკებს, ამ ეფექტის გასაძლიერებლად არსებითი მნიშვნელობა აქვს სახელმწიფო საწარმოების ფინანსური მართვის სტანდარტების და მათთან მიმართებაში სავალო პრობლემის დარეგულირების საკითხების დაზუსტებას.

საქართველოს ფისკალური სისტემის ძირითადი გამოწვევები

სსფ-ის შეფასებით, საქართველოს ფისკალური სისტემა სტაბილურია და მისი ინდექსები შეესაბამება მდგრადობის ზღვრულ დონეს, ამასთან, მის მიერ ჩვენს ფინანსურ სექტორში იდენტიფიცირებულია ის გამოწვევები, რისი გათვალისწინებაც აუცილებელია ფინანსური სექტორის მდგრადობის უზრუნველსაყოფად, კერძოდ, არსებითი წარმატებების და საუკეთესო პერსპექტივების მიუხედავად, სსფ-მა ყურადღება გამამახვილა **საქართველოს ფისკალურ სისტემაში არსებულ პრობლემებზე**,

რომელთა დარეგულირება მნიშვნელოვანი წინაპირობაა ქვეყნის საბიუჯეტო სისტემაში სტაბილურობის მიღწევისა და ევროკავშირში ინტეგრირების გზაზე. ეს გამოწვევებია:

- **გრძელვადიანი ფისკალური მდგრადობის უზრუნველყოფა**
- სახელმწიფო ბიუჯეტის **სარეზერვო ფონდების** ეფექტური გამოყენება
- **სახელმწიფო საწარმოების** ფინანსური მართვა

1. **გრძელვადიანი ფისკალური მდგრადობის** განსაზღვრასთან დაკავშირებით შემუშავდა ევროკავშირთან სტრატეგიული პარტნიორობის ახალი ჩარჩო-დოკუმენტი, - „**მრავალწლიანი ინდიკატიური პროგრამა-MTP**“, რომელიც ამ თანამშრომლობის უფრო ფართო მასშტაბებს და ახალ პარტნიორულ მიმართულებებს ისახავს მიზნად. (**ევროპარლამენტი, 2020**). საქართველოს ხელისუფლება ყველა სამთავრობო გადაწყვეტილებას დღეს უკვე, გრძელვადიანი პერიოდისათვის განიხილავს და ეს ეკონომიკის სტაბილური განვითარების ფუნდამენტურ პრინციპად მიიჩნევა.

2. **სარეზერვო ფონდების მართვა** „სახელმწიფო ბიუჯეტის შესახებ კანონით“ რეგულირდება (საქართველოს კანონი, „საქართველოს საბიუჯეტო კოდექსში ცვლილებების შეტანის შესახებ“, თბილისი, 2018). მთავრობის სარეზერვო ფონდის თანხები გამიზნულია ბიუჯეტში გაუთვალისწინებელი სახელმწიფო დანახარჯების დასაფინანსებლად. ფისკალურ დატვირთვისთან ერთად, იგი არსებით როლს ასრულებს ქვეყნის მდგრადი განვითარების და სახელმწიფოს ძირითადი სოციალური პრიორიტეტების ფინანსურ უზრუნველყოფის საქმეში.

სსფ-მა არსებით პრობლემად საქართველოში სარეზერვო ფონდების დანახარჯების მიზნობრიობის დასაბუთება და ამ მიზნობრიობის განმსაზღვრელი ერთიანი სტანდარტის არარსებობა მიიჩნია, კერძოდ, სარეზერვო ფონდის მნიშვნელოვანი ნაწილი გაუთვალისწინებელი ხარჯების ნაცვლად, ევროსტანდარტის შესაბამისად, მხოლოდ ფორს-მაჟორული გარემოებების, გადაუდებელი აუცილებლობის და ისეთი ხარჯების დასაფინანსებლად უნდა იყოს განკუთვნილი, რისი წინასწარი პროგნოზირებაც შეუძლებელია. გადაუდებელ შემთხვევად მიიჩნევა ისეთი ვითარება, როდესაც ხელისუფლების მხრიდან არარეაგირებამ შეიძლება მნიშვნელოვანი პრობლემა შეუქმნას სახელმწიფო ინტერესებს და მის ქონებას, ან რეპუტაციული ზიანი მიაყენოს მას. სარეზერვო ფონდის სახსრების გამოყენება დასაშვებია სახელმწიფოს გარანტიით აღებული სესხების გადაუხდელობის დროსაც. ეს მიდგომები უნდა დაედოს საფუძვლად სარეზერვო თანხების განკარგვას.

3. **სახელმწიფო საწარმოს ფინანსურ მართვას** სსფ-მა საქართველოს ბიუჯეტის დეფიციტის შესამცირებლად არსებითი მნიშვნელობა მიანიჭა. დღეისათვის საქართველოში 236 სახელმწიფო საწარმოა, 66 შვილობილი კომპანიით, მათი ვალი ბიუჯეტისადმი 6.5 მლრ. ლარია, რისი დიდი ნაწილი უცხოურ ვალუტაშია დენომინირებული. სსფ-მა უპირატესობა რესტრუქტურისაციის გზით აღნიშნული **საწარმოების საჯარო კორპორაციებად გადაკვალიფიცირებას** მიანიჭა და ამ პროცესის ეფექტურ მენეჯმენტს დიდი როლი მიაკუთვნა ბიუჯეტის შემოსავლების ფორმირებაში.

სახელმწიფო საწარმოების მართვის ძირითადი პრობლემები

გლობალურ გარემოში მნიშვნელოვან კორექტირებას განიცდის ეკონომიკის მართვის საფუძვლები, ტრანსფორმირდება და ცალკეულ შემთხვევაში, სრულიად კარგავს თავის მნიშვნელობას კლასიკური სტანდარტები. ამ პირობებში აქტიურ

როლს იძენს საწარმოო სუბიექტების მართვის დამოუკიდებელი მექანიზმები და შესაძლებლობები ფუნქციონირების ცალკეულ ეტაპზე.

ბიზნესის დაწყების სიმარტივით მსოფლიოში საქართველო ერთ-ერთი მოწინავე პოზიციის მიუხედავად, არცთუ ისე სახარბიელოა ბიზნესის შენარჩუნების და ზრდის ტენდენცია. ამ საკითხთან მიმართებაში, განსაკუთრებით აქტუალურია სახელმწიფოს მხარდაჭერის ეფექტური პოლიტიკის შემუშავება და მისი პრაქტიკული განხორციელება. რეალური სექტორისადმი სახელმწიფო მხარდაჭერის პოლიტიკა საგრანტო და სახელმწიფო სუბსიდირების პროგრამებს ემყარება. ამავე მიზნით სახელმწიფო ტრანსფერების გაცემას, ხელმისაწვდომი საკრედიტო სისტემის დანერგვას, საკრედიტო გარანტიების სახელმწიფო პროგრამების ფართო გამოყენებას, მაკროეკონომიკური წონასწორობისათვის საჭირო ძირითადი შიდა რესურსების მობილიზებას და სხვა მეთოდებს მიმართავს.

საკვლევი საკითხის აქტუალობას ის ფაქტიც ადასტურებს, რომ ბოლო წლებში საქართველომ ბევრი რეფორმა განახორციელა, რომლის მიზანიც არის უცხოური ინვესტიციების მოზიდვის გზით, ბიზნესისთვის ხელსაყრელი გარემოს შექმნა, ბაზრის ლიბერალიზაცია, სახელმწიფო სერვისების გაუმჯობესება, გადასახადების და ადმინისტრაციული ბარიერების შემცირება, კორუფციასთან ბრძოლა და სხვა, რაც საბოლოო ჯამში მკვეთრად გაუმჯობესებულ ინდექსებში და მაღალ საერთაშორისო რეიტინგებში აისახა, თუმცა, სახელმწიფო საწარმოების ეკონომიკურ-სამართლებრივი საფუძვლების შესწავლა ამ ეტაპზე პრაქტიკულად არ ხდება და მნიშვნელოვან სიახლეებს მოითხოვს.

სახელმწიფო საწარმოთა მართვის თანამედროვე სტანდარტების ფორმირებაში მნიშვნელოვანი როლი შეასრულა საქართველოს საკანონმდებლო და აღმასრულებელმა ხელისუფლებამ, მისმა ანგარიშებმა და კვლევებმა. ამ სფეროს რეგულირებას არსებითად შეუწყო ხელი საქართველოს პარლამენტის მიერ მიღებულმა რიგმა საკანონმდებლო აქტებმა, ესენია: „**კანონი მეწარმეობის შესახებ**“, „**კანონი გაკოტრების შესახებ**“, „**კანონი გადახდისუნარიანობის საქმის წარმოების შესახებ**“, „**საქართველოს საბიუჯეტო კოდექსი**“, „**საქართველოს მცირე და საშუალო მეწარმეობის განვითარების სტრატეგია**“ და სხვა. ეს დოკუმენტები განიხილავს სამეწარმეო სუბიექტების კონკურენტუნარიანობის ამღლების სტრატეგიულ მიმართულებებს, სამეწარმეო და საინვესტიციო გარემოს გაუმჯობესების, ინოვაციების და ტექნოლოგიების ხელშეწყობის გზებს, ასევე, ბაზრის ლიბერალიზაციის, კორუფციის დაძლევის, დაუკვირვებადი ეკონომიკის წილის შემცირების მიმართულებით განხორციელებულ რეფორმებს, რაც **DCFTA** - ევროკავშირთან ღრმა და ყოვლისმომცველი თავისუფალი სავაჭრო სივრცის შეთანხმების პრინციპებს ემყარება.

ფინანსებზე და ტექნოლოგიებზე მეწარმეთა ხელმისაწვდომობის არსებითი გაუმჯობესების მიზნით შეიქმნა ორი ახალი ინსტიტუცია: **მეწარმეობის განვითარების და საქართველოს ინოვაციების და ტექნოლოგიების სააგენტოები**. გაუმჯობესდა ბიზნეს-სერვისების მიწოდება, სახელმწიფო სერვისების დისტანციურად მიღების მიზნით დაინერგა ონლაინ პლატფორმები. საჭიროა შემდგომი თვისებრივი კვლევები, იმ მიზნით, რომ გაირკვეს, როგორ გადადიან დამწყები მეწარმეები პროდუქციის შექმნიდან კომერციალიზაციის ეტაპზე (**Gersick et al., 1999; Naumes et al. 2006; Marullo et al., 2018**), რადგან ზრდა არის „მრავალგანზომილებიანი და რთული ფენომენი, მას შეუძლია მიიღოს ძალიან განსხვავებული ფორმები და

დროის ჩარჩოები“ (Witmeur & Fayolle, 2011). ამ არაერთგვაროვან სტრუქტურაში მიმდინარე ეტაპზე უაღრესად რთული და საკმაოდ შეუსწავლელი ფენომენია **სახელმწიფო საწარმო**, თავისი არასტანდარტული ორგანიზაციული ფორმით და მართვის განსხვავებული მექანიზმებით.

ეკონომიკური მდგრადობის უზრუნველსაყოფად განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია **სახელმწიფო ვალის** საკითხის შესწავლა, სახელმწიფო ვალის ზრდაზე მოქმედი საბაზისო რისკების შეფასება და მისი ეფექტიანი მართვის მექანიზმების განსაზღვრა. პრობლემატურია სახელმწიფო საწარმოების ვალის მართვის საკითხი, რამდენადაც, ფინანსთა სამინისტროს სტანდარტის მიხედვით, ხელისუფლება, მას შიდა ვალად არ აღიარებს, თუმცა, საწარმოს გაკოტრების შემთხვევაში, თავად არის იძულებული გაისტუმროს მისი ვალდებულებები. ეს სამართლებრივი კაზუსი აუცილებლად მოითხოვს საკანონმდებლო დაზუსტებას, რაც სახელმწიფო საწარმოების ვალის აღრიცხვის მეთოდოლოგიის კომპლექსურ შესწავლას და სამეცნიერო შეფასებას მოითხოვს. ამ კომპონენტს არსებითი გავლენის მოხდენა შეუძლია ქვეყნის სავალო სტრატეგიაზე, კერძოდ, თუკი ხელისუფლება საწარმოების ვალს (6.5 მლრდ ლარი) ქვეყნის შიდა ვალად აღიარებს, ეს აუცილებლად გააუარესებს მშპ-თან მისი თანაფარდობის მაჩვენებელს და, შესაბამისად, დასწევს ქვეყნის ეკონომიკური უსაფრთხოების დონესაც, რაც უარყოფითად აისახება ქვეყნის საკრედიტო იმიჯზე, კერძოდ, არსებითად შეამცირებს ახალი ვალის აღების შესაძლებლობებს და გააუარესებს ქვეყნის საინვესტიციო გარემოს.

სახელმწიფო საწარმოების ფინანსური მართვის და მათი სავალო პრობლემების დარეგულირების მიზნით, სახელმწიფომ უნდა უზრუნველყოს საერთაშორისო სტანდარტების შესაბამისი საკანონმდებლო ბაზის შექმნა და სუვერენული რისკების შესაძლო ზრდის პრევენცია, ეს კი, ამ ეტაპზე მსოფლიო ტენდენციების და არსებული გამოცდილების შესწავლას მოითხოვს. სსფ-ის რეკომენდაციების შესაბამისად, აუცილებელია სახელმწიფო საწარმოების ორგანიზაციულ-სამართლებრივი სტატუსის დადგენა, პირველ რიგში, შეფასებას მოითხოვს საქართველოში მოქმედი სახელმწიფო საწარმოების საჯარო კორპორაციებად გადაკვალიფიცირების საკითხის მიზანშეწონილება, რამდენადაც, მოქმედი სტანდარტების გათვალისწინებით, ამ ეტაპზე ეკონომიკური თვალსაზრისით უპირატესობა მისთვის არსებული სამართლებრივი სტატუსის შენარჩუნებას შეიძლება მიენიჭოს, შესწავლილი უნდა იყოს სსფ-ის არგუმენტები ამ თვალსაზრისით.

მეტ დასაბუთებას მოითხოვს სახელმწიფო საწარმოების მართვის სისტემის ტრანსფორმაციის აუცილებლობა, რისი წინაპირობაც სახელმწიფო საწარმოების ეკონომიკური პოტენციალის სწორად განსაზღვრა უნდა იყოს. კვლევის შედეგები შესაძლებელს გახდის ცალკეული საწარმოსათვის ინდივიდუალური წინადადებების შეთავაზებას, ამასთან, ის დახმარებას გაუწევს ფისკალური პოლიტიკის გამტარებლებს სახელმწიფო საწარმოების ეფექტიანი მართვისა და არსებული პრობლემების გადაჭრის მექანიზმების შემუშავებაში.

დასკვნა

ეკონომიკის დაბალანსებული განვითარების აუცილებლობამ ქვეყნები ახალი გამოწვევების წინაშე დააყენა. საჭირო გახდა ხელისუფლების ოპტიმალური ფუნქციონირების საკითხის კომპლექსური შესწავლა, ეკონომიკის მართვის უნიფიცირებული სტანდარტების შემუშავება, დამოუკიდებელი ეკონომიკური პოლიტიკის ურ-

თიერთკოორდინირება და ეკონომიკური უსაფრთხოების საერთაშორისო ნორმების დადგვა. მნიშვნელოვანია სახელმწიფოს, როგორც მეწარმე-სუბიექტის ეკონომიკური არსის სამართლებრივი შესწავლა და მართვის სისტემის ახლებური კონცეპტუალური შეფასება, საჭიროა სახელმწიფო საწარმოების სამართლებრივი სტატუსის განსაზღვრა და ეკონომიკური სტრუქტურირების შეფასება, ცენტრალურ ბიუჯეტთან ანგარიშვალდებულების სისტემური ანალიზი და მათი ფინანსური ვალდებულებების მართვის მექანიზმის დადგენა. ყოველივე ეს ქვეყნის საბიუჯეტო ბაზის გაზრდის და სავალო ურთიერთობათა დარეგულირების რეალურ საშუალებას შექმნის.

კვლევის შედეგები მნიშვნელოვანია როგორც ხელისუფლებისთვის, მის მიერ სწორი საბიუჯეტო პოლიტიკის შემუშავების თვალსაზრისით, ასევე სამეცნიერო წრეებისთვის, როგორც ახალი, ორიგინალური სამეცნიერო-კვლევითი თემა. ამ თვალსაზრისით, რეკომენდირებულია:

- სახელმწიფო საწარმოების ფუნქციონირების ეკონომიკური სტანდარტების, მისი ორგანიზაციულ-სამართლებრივი სტატუსის და მისი ოპტიმალური სტრუქტურირების თავისებურებების განსაზღვრა საქართველოში;

- საქართველოს საკანონმდებლო ბაზაში სახელმწიფო საწარმოების მართვის სამთავრობო რეგულაციების გამოკვეთა და ამის საფუძველზე ქვეყნის ფისკალურ სისტემაზე მათი გავლენის შეფასება;

- სახელმწიფო საწარმოების მართვის მეცნიერული საფუძვლების შემუშავება და მისი კონცეპტუალური ბაზის შექმნა;

- შიდა ვალის აღრიცხვის ახალი სტანდარტების დადგენა და ამის საფუძველზე, სახელმწიფო საწარმოების ვალდებულებების ახლებური სტრუქტურირება;

- სახელმწიფო საწარმოების სავალო ვალდებულებათა ტრანსფორმაციის ეკონომიკური ეფექტის განსაზღვრა და ქვეყნის საინვესტიციო გარემოზე მისი გავლენის შეფასება.

წარმოდგენილი რეკომენდაციები შესაძლებელს გახდის სახელმწიფო საწარმოების ეკონომიკურ-სამართლებრივი საფუძვლების დახვეწას და მათი ფისკალური ეფექტის შეფასებას, ეკონომიკური სუბიექტების მიმართ სახელმწიფოს ახლებური დამოკიდებულების და სახელმწიფო საწარმოების მართვის ახალი მიდგომების ფორმირებას.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ტაბატაძე მ. (2024), **გამოგონებიდან გლობალურ ბაზრამდე. სამეწარმეო სტრატეგია**, DOI: საერთაშორისო ჟურნალი „სოციალურ მეცნიერებები“, ტომი 4, N1, სპეციალური გამოცემა. (ინგლისურ ენაზე, თანაავტორი). <https://doi.org/10.55367/ZDKI3774>
2. ტაბატაძე მ. (2024), **სახელმწიფოს პოსტკრიზისული სტრატეგია**, სამეცნიერო მონოგრაფია, თსუ გამომცემლობა. 438გვ,
3. ტაბატაძე მ., თანდილაშვილი ა. (2023), **გამოგონებაზე დაფუძნებული სამეწარმეო სტარტაპის ზრდის კონფიგურაცია** (ინგლისურ ენაზე), CIU საერთ. სამეცნიერო კონფერენცია „ინოვაციების და მეწარმეობის შესახებ“, კავკასიის

- საერთ. უნივერსიტეტი, საერთაშ. კონფერენციის შრ. კრებული, თბილისი, 9-11 თებერვ.
4. **Durcova, J.** (2021) The Impact of Interest Rate Transmission Channel on the Prices Development in the Eurozone Countries, *Montenegrin Journal of Economics*, vol. 17, No. 2, p. 23-36.
 5. **Shatnaw, S. A.** (2021) Effect of Covid-19 in Jordan: Conceptual Analysis of Different Economic Sectors, *Business and Economic Research*, vol. 11, No.2, p. 266-278.
 6. **Tabatadze, M.** (2020) Priorities of Spatial Economy and Fiscal Mechanism of Decentralisation, *Journal of International Economic Research (JIER)*, vol. 6, N. 1, p. 32-41. <https://irissymposium.wixsite.com/jier>
 7. **Tabatadze, M.** (2022) Current priorities of the monetary mechanisms of crisis management, *Economics, Business and Administration*, N. 2 p. 126-137. ISSN 2720-8249. <http://sciencejournals.ge/index.php/bu/article/view/307>
 8. **ბიუჯეტის საერთაშორისო პარტნიორობა (IBP - International Budget Partnership)** (2023). ქვეყნის შედეგები. <https://internationalbudget.org/open-budget-survey/country-results>
 9. **ევროპარლამენტი**, (2020). „მრავალწლიანი ინდიკატიური პროგრამა-MTP“, <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/eu-affairs/20200625STO82007/covid-19-10-things-the-eu-is-doing-for-economic-recovery>
 10. **ეკონომიკური ინფორმაციის აღწერის ცენტრი CIEC** (2021). სამეწარმეო პროდუქციის ინდექსის ზრდა ქვეყნების მიხედვით. <https://www.ceicdata.com/en/indicator/industrial-production-index>
 11. **საერთაშორისო სავალუტო ფონდი** (2022). ფისკალური დეცენტრალიზაცია. <https://data.imf.org/?sk=1c28ebfb-62b3-4b0c-aed3-048eeebb684f>.
 12. **საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო** (2022). საჯარო ფინანსების მართვის რეფორმის სტრატეგიის 2023-2026 წლების პროექტი, <https://www.mof-ge/images/File/strategia/2022/30-12-2022>.
 13. **საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო** (2023). სახელმწიფო ვალი, https://www.mof.ge/saxelmwifo_vali.
 14. **საჯარო დანახარჯების და ფინანსური ანგარიშვალდებულების პროგრამა PEFA** (2018). Public expenditure and financial accountability assessment 2017. Georgia, <https://www.pefa.org/node/276>
 15. **USAID**, ეკონომიკური პოლიტიკის კვლევის ცენტრი EPRC (2021). ეკონომიკური განვითარების სტრატეგიული ხედვა 2022-2025. <https://eprc.ge/wp-content/uploads/2022/06/economstrategy-geo.pdf>
 16. **საქართველოს მთავრობა**, (2023), **დადგენილება** „საჯარო მმართველობის რეფორმის 2023-2026 წლების სტრატეგიისა და საჯარო მმართველობის რეფორმის 2023-2024 წლების სამოქმედო გეგმის დამტკიცების შესახებ“. <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/5723982?publication=0>
 17. **საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური**. www.geostat.ge

18. **European Commission (2020)**. 2021-2027 Long-term EU budget & NextGenerationEU https://ec.europa.eu/info/strategy/eu-budget/long-term-eu-budget/2021-2027_en
19. **International Monetary Fund (2020)**, **Global Outlook and Policy**, <https://www.imf.org/en/Countries/GEO>
20. **International Monetary Fund, (2021)**. "Review of the World Economy - Managing a Diverse Post-Crisis Recovery". <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2021/03/23/world-economic-outlook-april-2021>

Marina Tabatadze

Assistant Professor Ivane Javakhishvili TSU

Faculty of Economics and Business

Department of Macroeconomics;

Anna Tandilashvili

Associate Professor

Business and Technology University

FISCAL FEATURES OF STATE ENTREPRENEURSHIP IN GEORGIA

DOI: [10.52340/ekonomisti.2025.01.06](https://doi.org/10.52340/ekonomisti.2025.01.06)

Expanded Summary

The economic development of a country relies on enhancing its competitiveness, ensuring socio-economic sustainability, and effectively execution of country's strategic plans. The success of a development strategy depends on the state's ability to foster stability, ensure predictability in economic processes, prioritize structural goals appropriately, and implement an effective policy of state support for the economy.

Stabilizing the national economy and fostering inclusive growth require innovative approaches. The role of the state as an entrepreneur and modern strategies for managing state-owned enterprises remain among the most critical and underexplored topics in Georgian economic science. These issues are closely tied to fiscal concerns, particularly the regulation of the state's internal debt and its legislative framework, which is currently ambiguous and, in some cases, inconsistent.

Addressing this challenge demands immediate scientific inquiry to develop a new legal framework for governance and to introduce modern standards for the economic activities of state-owned enterprises. The objective of this research is to explore contemporary approaches to the management of state-owned enterprises and to reinterpret their fiscal role. Key areas of focus include analyzing the economic function of the state as an entrepreneurial entity, defining the legal status of state enterprises, systematically examining their accountability to the central budget, and establishing modern mechanisms for managing financial obligations.

In modern global economic development, the importance of states individualism has been increased considerably. This, on its turn, has intensified the significance of governments' autonomous political and economic activities (Tabatadze, 2020). Intensified state's economic function is revealed in number of reforms and development strategies out of which developing state-owned enterprises has gained significant importance. Thus, coordination of the state-business relation becomes particularly important. This tendency is revealed in the European Commission's strategy to promote self-sufficient economy (European Commission, 2020).

The IMF uses risk and debt stress indices to assess fiscal stability, and the general framework principles of fiscal security and its main norms, in accordance with the Organic Law on Economic Freedom, are defined as follows:

- Tax burden - 30% of GDP (23.0% in Georgia)
- Budget deficit - 3% of GDP (2.5% in Georgia)
- State debt - 60% of GDP (36.8% in Georgia)
- Ensuring stable revenues

According to the evaluation of International Monetary Fund, Georgia's fiscal system is stable and its indices correspond to the threshold level of sustainability. However, the fund has identified some challenges that need to be addressed to ensure the sustainability of the financial sector, the resolution of which is an important prerequisite for achieving stability in the country's budgetary system and its integration into the European Union. These challenges are:

- Ensuring long-term fiscal sustainability
- Effective use of state budget reserve funds
- Financial management of state-owned enterprises

Despite Georgia's leading position in the world in terms of ease of starting a business, the trend for maintaining and growing a business is not very favorable. In this regard, the development of an effective state support policy and its practical implementation are particularly relevant. The state support policy for the real sector is based on grant and state subsidy programs. For the same purpose, the state in Georgia is resorting to issuing transfers, introducing an accessible credit system, widespread use of state credit guarantee programs, mobilizing the main domestic resources necessary for macroeconomic balance, and other methods.

Georgia has implemented a great deal of reforms in this regards in recent years. The goal of these reforms is to create a favorable environment for business by attracting foreign investments, liberalizing the market, improving state services, reducing taxes and administrative barriers, fighting corruption, etc. Which was ultimately reflected in sharply improved indices and high international ratings, however, the study of the economic and legal foundations of state-owned enterprises is practically not being carried out at this stage and requires significant innovations.

The legislative and executive authorities of Georgia, their reports and studies have played an important role in shaping modern standards for the management of state-owned enterprises. The regulation of this area was significantly facilitated by a number of legislative acts adopted by the Parliament of Georgia, including: “Law on Entrepreneurship”, “Law on Bankruptcy”, “Law on Insolvency Proceedings”, “Budget Code of Georgia”, among others. Additionally, two new institutions were created: the Entrepreneurship Develop-

ment Agency and the Georgian Innovation and Technology Agency, in order to significantly improve entrepreneurs' access to finance and technology.

The results of the study are important both for the government, in terms of developing the right budget policy, and for scientific circles, as a new, original scientific-research topic. In this regard, it is recommended:

- Determining the economic standards for the functioning of state-owned enterprises, their organizational and legal status, and the features of their optimal structuring in Georgia;
- Identifying government regulations governing the management of state-owned enterprises in the Georgian legislative framework and, based on this, assessing their impact on the country's fiscal system;
- Development of scientific foundations for the management of state-owned enterprises and creation of its conceptual basis;
- Establishment of new standards for accounting for domestic debt and, on this basis, a new structuring of the liabilities of state-owned enterprises;
- Determining the economic effect of the transformation of debt obligations of state-owned enterprises and assessing its impact on the country's investment environment.

The presented recommendations will make it possible to refine the economic and legal foundations of state-owned enterprises and assess their fiscal impact and it will allow the formation of a new attitude of the state towards economic entities and new approaches to the management of state enterprises.

The government becomes accountable to society not only for the successful performance of its legislative, executive, and governance functions, but also for its purely entrepreneurial function.

Insofar as, along with creating a free, competitive market environment for the economy, the state itself performs the function of an economic entity and, in addition to allocating national wealth, participates in the creation of this wealth as an entrepreneurial entity.

Considering the above, at the current stage of the transformation of the governance system of entrepreneurial activity, the fiscal function of enterprises and, in relation to this aspect, the issues of its regulation are becoming more relevant.

This research topic underscores its multidimensional complexity and highlights the importance of collaborative efforts. Such joint research is considered a key priority of state policy, aiming to foster partnerships with international scientists and integrate with global research initiatives.

Key words: Modern standards of state enterprise management; Fiscal function of state enterprise; Debt relations of state enterprise.

მწვანე ეკონომიკა – GREEN ECONOMY

Merab Gejua

Sokhumi State University, Associate Professor;

Irma Dikhaminjia,

Sokhumi State University, Associate Professor,

Levan Kikilashvili

PhD Student, Management Direction,

Faculty of Business and Social Sciences,

Sokhumi State University

<https://orcid.org/0009-0001-1032-7707>

DEVELOPMENT OF GEORGIA'S STARTUP ECOSYSTEM: GROWTH OF GREEN INNOVATIONS, COMPETITIVENESS OF BUSINESS MODELS, AND IMPLEMENTATION AND DEVELOPMENT OF GREEN TECHNOLOGIES

Introduction

Over the past decade, the world has significantly changed towards the development of startup ecosystems and the pursuit of innovations. This process has garnered particular attention from countries striving to direct their economic growth following the demands of international markets. One such country is Georgia, which, considering its geographical location, resources, and developing economic model, plays a crucial role in the South Caucasus region.

Georgia's startup ecosystem is developing rapidly, yet alignment with the global sustainable development agenda becomes increasingly important in this process. In light of international trends, implementing green innovations and technologies for Georgian startups is a critical factor directly linked to global sustainability goals and the country's economic development. These trends include reliance on renewable energy sources, the optimal use of resources, and reducing environmental impact.

The success of startup development requires the competitiveness of business models, which is associated with innovative approaches, sustainable technologies, and meeting global market demands. Therefore, this article aims to analyze the processes of developing Georgia's startup ecosystem, the significance of green innovation growth, aspects of business model competitiveness, and the challenges and opportunities related to implementing green technologies.

Development and Formation of Georgia's Startup Ecosystem

The development of the startup ecosystem in Georgia is a relatively new phenomenon, yet it already plays a significant role in the country's economic growth. The development of startups is focused on creating innovative products and services, which strengthens the local economy and integrates the country into the global financial network. In this regard, the active involvement of the state and the private sector in supporting the startup ecosystem is of critical importance.

The government of Georgia actively promotes the development of innovation and technology. State support, which includes attracting investments, allocating grants, and providing financial resources for startups, is crucial for startups aiming to enter the market and strengthen competition. The Georgian Innovation and Technology Agency (GITA) is a key force in this direction, providing resources and infrastructure for the country's startups.

The government's support plays a significant role in the development of startups. GITA offers financial support to startups, which includes grants and subsidies for implementing innovative ideas. Green startups are involved in grant programs allocated by GITA in 2023, contributing to strengthening the country's startup ecosystem. These grants financially assist small

and medium-sized enterprises in entering international markets and implementing innovations, as well as forming global scale-up models.

The "scale-up" refers to the process where a small or medium business, especially a startup, expands internationally and reaches global markets. This involves not only selling products or services on an international level but also expanding business operations globally and attracting new market participants. The scale-up model is an important strategy for startups seeking global expansion and increasing competitiveness. Implementing such a model requires:

1. Attracting sufficient financial resources: Expansion to international markets requires investments that allow operations to comply with global standards.
2. Market analysis: Businesses need a thorough analysis of global markets to select regions best suited to their products or services.
3. Integration of innovations and technologies: Global expansion requires innovations and technologies that ensure competitiveness at an international level.

The main challenges of scaling up include:

- Adapting products to new markets.
- Understanding international laws and regulations.
- Properly tailoring marketing strategies.

Georgia is seen as a future-oriented country for startups, forming part of the global ecosystem. Like developed countries worldwide, Georgia seeks to direct its economic model toward an innovation-based economy. With the support of the IDE model, GITA implements the IDE model's integration in Georgia. GITA's programs promote the funding of innovative startups and support the growth potential of technological companies. GITA provides grants, subsidies, and support in areas such as:

- Financial support: small grants and other financial aid packages for innovative startups.
- Training and mentoring: developing the necessary knowledge and skills for startups.
- Infrastructure provision: providing the resources needed for the development of innovative technologies.

One of GITA's goals, with the help of the IDE model, is to ensure that startups can fully realize and commercialize their innovative ideas on both local and global levels. The main directions for the development of startups in the country include energy, agriculture, ecology, and innovative technologies, among others.

Statistical data shows that in 2023, the number of startups in Georgia significantly increased, boosting the growth rate of the startup ecosystem by 15%. This is a very positive factor in strengthening the country's economy. (Geostat.ge, 2023). This trend has made it possible to create innovative products and services in Georgia, which also help to alleviate employment problems through innovative startups.

The Role and Development of Green Innovations in Georgia's Startup Ecosystem

Green innovations represent a transformative direction of the modern global economy. Considering today's environmental crisis, companies strive to develop innovative technologies that reduce environmental impact and use resources efficiently. Green innovations include technologies used in renewable energy, waste management, ecological architecture, and green transportation.

In Georgia, green innovations are actively developing in the energy, agriculture, and tourism sectors. For example, in the energy sector, the use of solar and hydropower is a significant direction that promotes the country's energy independence and reduces environmental impact. Startups play a crucial role in developing new technologies and incorporating them into everyday use (Bocken & Geradts, 2020).

The Role of Innovative Platforms

The implementation of green innovations in Georgia's startup ecosystem occurs through innovative platforms and business models. A very good example is the startup "Memotsignebi," one of the success stories in the Caucasus. It ensures the accumulation of competencies and skills through daily work, ensuring the long-term personal and professional development of each individual. This platform integrates the use of green technologies in various services, such as event planning and service provision.

The main advantage of these platforms is their ability to quickly adapt to market demands and provide innovative services that increase customer loyalty. Additionally, by using green technologies, they reduce environmental impact, which aligns with today's global market demands (Elkington, 2019).

Competitiveness of Business Models for Green Startups and the Development of Sustainable Business Models

Business models for green startups are of particular importance. Global competition in modern markets requires the development of models that not only ensure financial success but also contribute to achieving sustainability goals. This includes factors such as energy efficiency, optimal use of resources, environmental responsibility, and meeting customer needs.

For the sustainability of business models, it is important to implement strategies that ensure companies' competitiveness in global markets. For green startups, this includes integrating innovative technologies, constantly developing products and services, and adapting to market demands. For example, startups in Georgia using solar energy today offer customers environmentally friendly and efficient energy solutions that meet international standards (Geels & Schot, 2020).

Energy and Ecological Innovations

In Georgia, strengthening the use of solar and hydropower in the energy sector increases the country's energy independence. Hydropower startups are attempting to optimize the use of the country's resources, which creates great opportunities for long-term sustainable development. For example, the use of solar panels in the country promotes reliance on renewable energy sources, connecting Georgia to global sustainability goals (World Bank, 2023).

In Georgia, green innovations also encompass the agriculture and tourism sectors, where ecological technologies enhance the development of eco-friendly products and services.

Competitiveness of Business Models for Green Startups

In Georgia, the development of business models is directed not only at the financial success of startups but also at achieving sustainability goals. For green startups, energy efficiency and optimal use of resources are the main principles ensuring the success of business models.

For the sustainability of business models, startups need continuous adaptation to global market demands. This includes factors such as the integration of green technologies, constant development of services, and ensuring ecological responsibility. For example, agricultural startups in Georgia successfully use innovative technologies to ensure environmentally clean production and the maximum optimization of resources (Asian Development Bank).

Conditions of Competition and Market Entry Strategies

One of the main factors in the competitiveness of business models is market entry strategies. For green startups, obtaining appropriate financial support, attracting investments, and involving local and international partners are essential for entering global markets. These processes require strategic planning and optimal resource management.

One of the challenges for green startups in Georgia is market stability and the difficulties of entering global markets. Attracting investments relies heavily on the role of the state and international organizations that support technological innovations and the development of green startups (Markman & Krause, 2019).

Integration of Green Technologies, Challenges, Lack of Technological Resources, and Its Impact

The integration of green technologies in Georgia's startup ecosystem is associated with certain challenges, the main problem being the lack of technological resources. Despite the growing demand for renewable energy sources and ecological technologies in Georgia, innovation development is often hindered by the lack of resources and the imperfection of technological infrastructure.

The Role of the State and Support Mechanisms

The role of the state in integrating green technologies and supporting startups is critical. State programs aimed at promoting green innovation, such as subsidies, grants, and other forms of financial assistance, play a significant role. The involvement of the state in these processes ensures opportunities for technological development for startups and supports their market entry.

International and Regional Context

The development of Georgia's startup ecosystem is directly linked to the country's geographical and strategic location. As a bridge between EU and Asian markets, Georgia actively utilizes this advantage for the development of innovative businesses. The EU's "Horizon" program serves as one of the main financial sources supporting innovative startups. Within the EU programs, Georgian companies receive grants to develop new products and implement green innovations (ITU).

Regional Partnership

International organizations such as the United Nations (UN) and the Asian Development Bank (ADB) actively collaborate with the Georgian government in the process of startup development. ADB research shows that the technological development of startups in Georgia increased by 20% in 2023, a result of international support and the expansion of partnership networks (Asian Development Bank).

Conclusion

The development of Georgia's startup ecosystem in terms of green innovations, technologies, and the competitiveness of business models presents significant opportunities on a global scale. The sustainability of business models, the integration of technological innovations, and the consideration of global market demands are the foundation for the long-term success of Georgian startups.

The development of green startups requires both local and international support, attracting investments, and active involvement of the state. Considering global sustainability trends and using innovative approaches will allow Georgian startups to successfully compete in international markets and contribute to the country's economic growth.

References

1. Kuratko, D. F., 2021. *Entrepreneurship: Theory, Process, and Practice*. 10th ed. Cengage Learning.
2. OECD, 2019. *SMEs and Entrepreneurship Outlook 2019*. OECD Publishing. Available at: <https://www.oecd.org/publications/sme-and-entrepreneurship-outlook-2019-34907e9f-en.htm> [Accessed 5 Sept. 2024].
3. Bocken, N. M. P. and Geradts, T. H., 2020. *Barriers and Drivers to Sustainable Business Model Innovation: Organization Design and Dynamic Capabilities*. Long Range Planning, 53(4), p.101950. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.lrp.2019.101950> [Accessed 5 Sept. 2024].

4. Boons, F. and Lüdeke-Freund, F., 2018. *Sustainable Innovation and Business Models: State-of-the-Art and Research Challenges*. Journal of Cleaner Production, 176, pp.463-472. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.12.091> [Accessed 5 Sept. 2024].
5. Elkington, J., 2019. *Green Swans: The Coming Boom in Regenerative Capitalism*. 1st ed. Fast Company Press.
6. Freeman, R. E. and Dmytriiev, S., 2017. *Corporate Social Responsibility and Stakeholder Theory: Learning from Each Other*. Symphony. Emerging Issues in Management, (2), pp.7-15. Available at: <https://doi.org/10.4468/2017.2.02freeman.dmytriiev> [Accessed 5 Sept. 2024].
7. Geels, F. W. and Schot, J., 2020. *The Dynamics of Transitions: A Socio-Technical Perspective*. Research Policy, 39(4), pp.399-416. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.01.022> [Accessed 5 Sept. 2024].
8. Hall, J., Daneke, G. A. and Lenox, M. J., 2018. *Sustainable Development and Entrepreneurship: Past Contributions and Future Directions*. Journal of Business Venturing, 25(5), pp.439-448. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2009.09.003> [Accessed 5 Sept. 2024].
9. Schaltegger, S. and Wagner, M., 2017. *Managing the Business Case for Sustainability: The Integration of Social, Environmental, and Economic Performance*. Journal of Corporate Social Responsibility, 36(3), pp.39-55. Available at: <https://doi.org/10.1002/bse.1921> [Accessed 5 Sept. 2024].
10. Markman, G. D. and Krause, D., 2019. *Green Innovation, Competitive Advantage, and Sustainable Development: Exploring Emerging Trends*. Journal of Management Studies, 56(1), pp.1-14. Available at: <https://doi.org/10.1111/joms.12408> [Accessed 5 Sept. 2024].
11. National Statistics Office of Georgia (Geostat). 2023. "Economic Growth and Startup Statistics". Available at: <https://www.geostat.ge> [Accessed 5 Sept. 2024].
12. World Bank. 2023. "Sustainable Development in Georgia". Available at: <https://www.worldbank.org> [Accessed 5 Sept. 2024].
13. Asian Development Bank (ADB). 2023. "Georgia's Emerging Ecosystem for Technology Startups". Available at: <https://www.adb.org> [Accessed 5 Sept. 2024].

მერაბ გეჯუა

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი;

ირმა დიხამინჯია

სოხუმის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ასოცირებული პროფესორი;

ლევან კიკილაშვილი

სოხუმის უნივერსიტეტის დოქტორანტი

საქართველოს სტარტაპ ეკოსისტემის განვითარება: მწვანე ინოვაციების ზრდა, ბიზნეს მოდელების კონკურენტუნარიანობა და მწვანე ტექნოლოგიების დანერგვა რეზიუმე

ბოლო ათწლეულში საქართველოს სტარტაპ ეკოსისტემა აქტიურად ვითარდება, რაც ქვეყნის გლობალურ ეკონომიკაში ინტეგრაციას უწყობს ხელს. ინოვაციებზე დაფუძნებული ეკონომიკისკენ სვლა მოითხოვს მწვანე ინოვაციების და ტექნოლოგიების დანერგვას, რაც საერთაშორისო მდგრადი განვითარების მიზნებთანაა დაკავშირებული. სახელმწიფოს მხარდაჭერა, როგორცაა გრანტები და სუბსიდიები, სტარტაპებისთვის კონკურენტუნარიანობის გასაზრდელად კრიტიკულ ფაქტორს წარმოადგენს. საქართველოს ინოვაციების და ტექნოლოგიების სააგენტო

(GITA) და საერთაშორისო ორგანიზაციები მხარს უჭერენ ინოვაციური სტარტაპების განვითარებას, რაც ტექნოლოგიური პროგრესისა და გლობალური „სკეილაფის“ (scale-up) შესაძლებლობებს ზრდის.

მწვანე ტექნოლოგიების ინტეგრაცია, როგორცაა განახლებადი ენერჯის წყაროების გამოყენება, ნარჩენების მართვა და ეკო-მეგობრული ბიზნეს მოდელების განვითარება, საქართველოს სტარტაპ ეკოსისტემაში მნიშვნელოვანი მიმართულებაა. თუმცა, ტექნოლოგიური რესურსების ნაკლებობა და ბაზარზე შესვლის სირთულეები სტარტაპებისთვის გამოწვევებს წარმოადგენს. მდგრადი ბიზნეს მოდელები მოითხოვს ინოვაციური მიდგომების დანერგვას, საერთაშორისო ბაზრებზე გაფართოებას და ფინანსური რესურსების მოზიდვას.

საქართველოს სტარტაპები სულ უფრო მეტად იყენებენ ინოვაციურ ბიზნეს მოდელებს, რომლებიც ბაზარზე კონკურენტუნარიანობას და გლობალურ მასშტაბებზე გაფართოებას უზრუნველყოფენ. საერთაშორისო გამოცდილება აჩვენებს, რომ მწვანე ტექნოლოგიების დანერგვა არა მხოლოდ გარემოზე ზემოქმედების შემცირებას, არამედ ეკონომიკურ სარგებელსაც იძლევა. საქართველოსთვის კრიტიკულად მნიშვნელოვანია სტარტაპების მასშტაბირება და საერთაშორისო ბაზრებზე გასვლა, რაც მოითხოვს ეფექტიან ფინანსურ და ტექნოლოგიურ მხარდაჭერას.

ევროკავშირის „ჰორიზონტი“ და აზიის განვითარების ბანკის (ADB) პროგრამები მნიშვნელოვან მხარდაჭერას უწევენ საქართველოს ინოვაციურ ეკოსისტემას. ამასთან, მწვანე სტარტაპებისთვის მთავარი გამოწვევაა გლობალურ ბაზრებზე კონკურენცია, საერთაშორისო რეგულაციებთან შესაბამისობა და ახალი ტექნოლოგიების ადაპტაცია. კვლევები აჩვენებს, რომ საქართველოს სტარტაპ ეკოსისტემის მდგრადი განვითარება დამოკიდებულია ინოვაციების მხარდაჭერაზე, სახელმწიფო პოლიტიკაზე და ბიზნეს მოდელების მუდმივ გაუმჯობესებაზე, რაც ქვეყნის გრძელვადიანი ეკონომიკური ზრდის მნიშვნელოვანი ფაქტორია.

დოქტორანტიებისა და მაგისტრანტიების სამეცნიერო ნაშრომები
PAPERS OF DOCTORAL AND MASTER STUDENTS

Amin Agagulov Rovshan

*PhD student, The Ministry of Science and Education of the Republic of Azerbaijan
Leading researcher at the Institute of Economics
Baku, Azerbaijan*

**ASSESSMENT OF BUSINESS ENVIRONMENT DEVELOPMENT PROBLEMS
IN AZERBAIJAN BY KEY RISK INDICATORS**

Annotation. *The presented article examines the current state of the business environment in Azerbaijan and the problems arising in its development. In particular, attention is paid to the risk factor. It is known that the development of the business environment in Azerbaijan is of great importance in terms of ensuring sustainable economic development and increasing social welfare. This necessity is based on a number of key factors that require the implementation of reforms and strategic initiatives aimed at improving the local business environment. In particular, the article notes that the economy of Azerbaijan largely depends on the oil and gas sector. This sector accounts for most of GDP and exports. But the volatility of oil prices on world markets clearly shows the risks of such a dependence. Diversification of the economy can be made possible by promoting development in non-oil sectors such as agriculture, tourism and technology. According to the latest statistics, in 2023, the non-oil sector accounted for only 10% of the country's exports, which once again emphasizes the need for diversification [1].*

Key words: *business, risk, investment, small and medium-sized enterprises, innovation, analysis, problem, assessment, finance, tax, institutional, etc.*

Introduction

A well-developed business environment is essential for attracting foreign direct investment (XBI). XBI makes a significant contribution to economic growth by bringing capital, technology and experience. However, problems such as bureaucracy, corruption and lack of transparency alienate potential investors. For example, in 2023, Azerbaijan ranked 180th among 126 countries in the international transparency organization's Corruption Perception Index. Solving these problems can make the country more attractive to international investors [2].

Small and medium-sized businesses (SMEs) play an important role in economic development by creating jobs and promoting innovation. SMEs in Azerbaijan face a number of challenges, including limited access to finance and a high tax burden. The survey showed that 45% of entrepreneurs noted the difficulty of access to financial resources [3] as the main obstacle. Improving access to loans and reducing administrative barriers can enable SMEs to develop.

A healthy business environment is directly related to an increase in employment opportunities. Supporting entrepreneurship and business expansion can solve the problem of unemployment in Azerbaijan, especially among young people. In 2024, youth unemployment in the country was at about 15%. Startups and developing policies that promote innovation can significantly reduce this figure.

Innovation is the main driving force of competitiveness in the global economy. Investment in the field of research and development (TI) in Azerbaijan currently accounts for only 0.2% of GDP. The establishment of innovation centers and incentives for technology-based businesses can strengthen Azerbaijan's position as an innovation leader in the region.

Complex and contradictory regulatory frameworks complicate business activities in Azerbaijan. Simplifying business registration, licensing and tax compliance procedures is essential to creating a more business-friendly environment. For example, business at the moment

the fact that the average time required to start was eight days would encourage more entrepreneurs to enter the market.

Its location at the crossroads of Europe and Asia creates great potential for Azerbaijan's regional trade opportunities. The development of infrastructure such as ports, railways and logistics centers can facilitate trade and turn Azerbaijan into a major transit hub. In 2023, the country's trade turnover amounted to \$ 38 billion, most of which came from energy exports. Expanding trade outside the energy sector could further strengthen economic resilience.

Main part

Analysis of risk assessment models for business activities in Azerbaijan is of great importance. These models are aimed at identifying potential hazards, increasing the effectiveness of business decisions, and minimizing financial losses. Business risks in Azerbaijan can be mainly divided into the following categories: economic risks: oil price volatility, inflation and devaluation threats. Legal risks: changes in legislation, non-protection of property rights. Market risks: increased competition and decreased demand. Financial risks: high interest rates on loans and difficulties with access to financial resources. Operational risks: problems in logistics and supply chain. Looking at international practice, we see that several general approach models are used for risk assessment:

1. SWOT analysis. SWOT analysis is used to evaluate strengths (Strengths), weaknesses (Weaknesses), opportunities (Opportunities) and threats (Threats) of the business environment. In Azerbaijan, this model is widely used to identify opportunities for economic diversification and the impact of oil dependence.

Strengths

- Geographical location: Azerbaijan is located in the center of the Caucasus region, at the intersection of Europe and Asia, which creates favorable conditions for international trade and transit.

- Natural resources: the country has rich oil and gas reserves, which is a major economic pillar.

- Government initiatives: there are government programs to improve infrastructure, develop the digital economy and promote the non-oil sector.

- Energy infrastructure: international projects such as the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline and TANAP strengthen the position in the energy sector.

- Patience and security: despite Regional conflicts, the country maintains internal stability, which creates a favorable environment for business.

Weaknesses

- Economic dependence: the oil and gas sector accounts for most of the GDP, the economy is non-diversified.

- Transparency problem: corruption and informal payments have a negative impact on the business environment.

- Access to finance: there are difficulties of access to financial resources for small and medium-sized businesses (SMEs).

- Bureaucracy: multi-stage procedures in business registration and other operations.

- Lack of innovation and technology: the lack of investment in research and development limits the development of innovative businesses.

Opportunities

- Economic diversification: potential for the development of agriculture, tourism, ICT and alternative energy.

- International trade: opportunities for Azerbaijan to become a logistics hub between Europe and China.

- Technology and digitalization: developing the startup ecosystem and introducing digital technologies.

- Regional cooperation: strengthening regional integration with projects such as the Middle Corridor.
- Tourism sector: rich cultural heritage, natural beauty and hospitality contribute to the development of Tourism.

Threats

- Oil price volatility: the fall in oil prices in the global market can have a serious impact on the economy.
- Regional conflicts: delays in the recovery process after the Karabakh conflict and other security problems.
- International competition: strong competition in international markets for non-oil products.
- Climate change: environmental complications can negatively affect agriculture and Water Resources.
- Demographic problems: the difficulty of maintaining a balance between population growth and job growth.

2. PESTLE analysis. This model analyzes political (Political), Economic (Economic), Social (Social), technological (Technological), legal (Legal) and environmental (Environmental) factors. For example, the PESTLE model evaluates the main factors affecting the business environment in Azerbaijan, including changes in tax legislation and technological innovations.

Political Factors

- Government stability: Azerbaijan's political stability and strong executive power ensure security in the business environment.
- Legislation and regulation: recent changes in tax legislation and the creation of free economic zones create opportunities for business. However, in some areas, the complexity of the arrangements raises additional difficulties.
- International Cooperation: Azerbaijan cooperates with various international economic organizations, including the World Trade Organization. Regional projects, such as the Middle Corridor and the Southern Gas Corridor, increase the country's strategic importance.
- Corruption: problems related to transparency, especially in cooperation with the public sector, can create obstacles for business.

Economic Factors

- Dependence on oil: most of the country's economy depends on the oil and gas sector, which limits the development of non-oil sectors.
- Stabilization of the manat: although the stability of the exchange rate creates some stability in the business environment, the risks of devaluation remain.
- Tax burdens: although tax exemptions and benefits encourage small and medium-sized businesses, in some areas the tax burden is high.
- Infrastructure development: infrastructure projects such as roads, railways and airports enable business expansion.

Social Factors

- Demographic structure: the young population of Azerbaijan provides potential growth in the labor market, but the demand for qualified workers in the labor market is not fully met.
- Education and skills: although there are innovations in the education system, vocational training and the development of digital skills are not developing rapidly enough to adapt to the business environment.
- Social stability: a stable social environment has a positive impact on the development of the business environment.
- Consumer behaviors: in the country, consumer behaviors are still characterized by traditional approaches, which increases the demand for digitalization.

Technological Factors

- Digital infrastructure: the quality and coverage of Internet services is increasing, but digital opportunities are limited in the regions.
- Startup ecosystem: in recent years, government programs have been introduced to promote innovation and startups.
- Research and development: the lack of investment in research and technology slows down the development of innovative businesses.
- E-Government: initiatives such as "ASAN xidmət" are an important step to reduce bureaucratic barriers.

Legal Factors

- Legal framework: although the laws governing the business environment are mostly modern, there are application problems in some areas.
- Intellectual property: deficiencies in the protection of intellectual property rights hinder the development of innovations.
- Tax and judicial systems: improvements are required in the field of tax regulations and enforcement of court decisions.
- Labor Code: the protection of labor rights affects the transparency and development of the labor market.

Environmental Factors (Environmental)

- Exploitation of Natural Resources: intensive exploitation of oil and gas resources causes environmental problems.
- Alternative energy: there are government initiatives for the development of solar and wind energy.
- Environmental legislation: although legislation is applied to prevent pollution, control mechanisms are insufficient.
- Climate change: climate change has a negative impact on agriculture and Water Resources.

3. Monte Carlo Simulation. Statistical modeling is used to determine the likelihood and potential effects of risks. This approach is especially applicable in the financial sector, for example, to predict the effect of changes in exchange rates.

Monte Carlo simulation (MKS) is one of the widely used methods for analyzing uncertainties in decision making and predicting possible outcomes. Analysis of the business environment in Azerbaijan with this approach can provide important data for risk assessment and management in various sectors.

The application of Monte Carlo simulation can be analyzed in the following main directions for Azerbaijani realities:

Assessment of economic risks

The dependence of the Azerbaijani economy on oil is one of the main risk factors. The Monte Carlo simulation can be used to assess the impact of fluctuations in oil prices. The simulation allows you to predict the impact of a decrease or increase in oil prices on government revenues, GDP and foreign exchange reserves, taking into account various scenarios. This analysis helps the government and the business sector to develop more sustainable strategies against economic shocks.

MKS is an effective tool for assessing the profitability and risks of various investment projects. The financial indicators of infrastructure projects, investments in the non-oil sector and startups in Azerbaijan can be analyzed using Monte Carlo simulation and income-profit ratios can be determined. For example, the impact of investments in agriculture on climate change can be analyzed on various probabilities.

Monte Carlo simulation can be used to assess the impact of changes in tax policy on businesses. By conducting simulations with different tax rates and benefit scenarios, it can be determined how they will affect the development of small and medium-sized businesses. This approach allows the government to develop an optimal tax policy.

Monte Carlo simulation can also be used to determine the scale of losses caused by corruption and transparency problems in economic development. Based on various assumptions, the positive impact of reducing the level of corruption on GDP and the business environment can be assessed.

Problems of labour market instability and unemployment in Azerbaijan can be analyzed using Monte Carlo simulation. Simulation helps to predict changes in the level of unemployment in various economic scenarios and to study the impact of these changes on social problems.

The impact of climate change in the agricultural and tourism sector can be analyzed through the Monte Carlo simulation. For example, how the differences between rainy and dry years can affect productivity and income, it is possible to predict this with different probabilities.

Monte Carlo simulation is of strategic importance for the management of uncertainties in the Azerbaijani business environment. This approach provides forecasting of results and optimizing risks in various scenarios. For example, small business owners can simulate various financial scenarios to protect themselves from fluctuations in exchange rates.

Difficulties of applying Monte Carlo simulation

The following problems exist for the wide application of MKS in Azerbaijan:

* Lack of high-quality and accurate statistical data.

* Poor IT infrastructure in some regions.

* Insufficient knowledge of this approach by business leaders and decision-makers.

4. ISO 31000 framework. ISO 31000 is an international standard that organizations use to improve risk management and make healthier decisions. An analysis of the business environment in Azerbaijan under the ISO 31000 framework helps to understand how this framework is applied to properly assess and manage risks. The ISO 31000 framework mainly offers guidelines related to the identification, assessment and management of risks. This framework allows to analyze the risks on any activity of the organization and to be prepared against future threats.

The implementation of this framework in the business environment in Azerbaijan is aimed at economic development, business sustainability and strengthening international trade relations. Some key factors in the business environment in Azerbaijan should be considered in accordance with the ISO 31000 framework:

* Orientation towards Risk culture: the business environment in Azerbaijan may still have conservative approaches to risks in some areas. The ISO 31000 framework can help implement more strategic and informed risk management methods by changing this culture.

* Legal and regulatory risks: the legislative and regulatory environment in Azerbaijan, especially issues of compliance with international standards, increase risks. ISO 31000 helps to avoid such regulatory difficulties and manage adaptation processes.

* Infrastructure and technology risks: uncertainties in infrastructure and technology are also related to business risks. The ISO 31000 framework offers a systematic approach to assessing the impact of technological development and infrastructure problems on risks and managing them.

* Monetary risks: factors such as inflation, exchange rate changes and economic crises pose significant risks to business in Azerbaijan. ISO 31000 provides methods to analyze such economic risks and to be prepared for them.

* Human resources risk: the volatility of the workforce market in the Azerbaijani market, the risks associated with labor legislation and employee rights are also a key part of the ISO 31000 framework. This framework helps to make human resource management more efficient and risk-free.

* Ecology and environmental risks: environmental factors in the Azerbaijani economy, including environmental threats, resource shortages and other ecosystem risk issues, are im-

portant risk areas within ISO 31000. This framework offers structures to effectively manage environmental risks and make socially responsible decisions.

Applying the ISO 31000 framework to the business environment in Azerbaijan can help strengthen the decision-making processes of organizations and give them long-term sustainability by systematically assessing these risks. This approach is of great importance, especially for domestic companies competing in global markets.

Problems of risk assessment of business environment in Azerbaijan

The development of the business environment in Azerbaijan is very important in terms of economic sustainability and social well-being of the country. However, the development of the business environment faces some difficulties throughout the country. Let's look at these problems and their digital analysis below:

1. Regulation on the tax system

Entrepreneurs in Azerbaijan sometimes face very high tax burdens and difficult administrative procedures. This complicates the development of small and medium-sized businesses (SMEs). According to statistics for 2024, the share of the informal economy in Azerbaijan is about 20% of the gross domestic product (GDP). This narrows the tax base and reduces state revenues [4].

To assess the impact of tax policy on the business environment in Azerbaijan in figures, consider some key indicators. These figures can help assess the power of tax policy in general and the development in the business environment:

- * Corporate tax rate: the corporate tax rate in Azerbaijan in 2025 is 20%. This is a relatively low indicator compared to other countries. For example, in the countries of the European Union, this rate ranges from 25% to 30%. This makes Azerbaijan more attractive to investors [5].

- * VAT (Value Added Tax): the VAT rate is 18% in Azerbaijan. This is a moderate rate compared to Europe and other countries, but it can be a burden for small and medium-sized enterprises. However, discounts are available for some products and services.

- * Tax exemptions and exemptions: tax exemptions and exemptions are applied in certain areas in Azerbaijan. For example, certain tax benefits are provided to agricultural, technological industries and exporting enterprises. These concessions stimulate an increase in investment and the creation of new jobs.

- * Tax revenues: in 2024, about 70% of the total revenues of the state budget of Azerbaijan consisted of tax collections. This shows how important the role of the tax system in the financial system of the state is [6].

- * Investment climate: in 2024, Foreign Direct Investment (FDI) in Azerbaijan amounted to US \$ 2 billion. It is recognized that tax policy plays an important role in attracting these investments, since low tax rates and tax incentives stimulate investors to invest in the country [6].

- * Ease of doing Business: according to the World Bank report on the 2020 World Economic Forum, Azerbaijan ranked 190th out of 34 countries [7]. The simplification of Tax Policy and the introduction of electronic tax systems contributed to the improvement of this indicator.

- * Tax Control and transparency: increasing tax control in Azerbaijan, especially measures related to electronic systems, allows to make the behavior of taxpayers more transparent. In 2024, more than 90% of taxpayers submitted their tax returns electronically [8], which increases the effectiveness of tax collection.

These figures show the impact of Azerbaijan's tax policy on the business environment, as well as the potential for economic development and investment attraction. In general, the existing structure of Azerbaijan's tax policy is attractive to local and foreign investors, but in some areas there is a need to simplify and increase transparency.

2. Accessibility to financial resources

According to a business development survey, 45% of entrepreneurs report difficult access to financial resources. In particular, small and medium-sized businesses are experiencing difficulties in obtaining loans. In an environment where average annual interest rates exceed 16%, entrepreneurs without Personal Capital face serious obstacles to realizing their business ideas [9].

Access to financial resources is an important factor in the development of the business environment in Azerbaijan, especially for small and medium-sized businesses (SMEs). Assessment of the situation in this area, understanding the availability of various financial resources, their cost and accessibility helps. Below I present an assessment of the situation of Azerbaijan in this regard with figures:

* Access to loans: as of the beginning of 2024, the total amount of loans from commercial banks in Azerbaijan at the end of 2023 amounted to more than 22 billion Manats. About 40% of this amount are loans to small and medium-sized businesses (SMEs). This indicates an increase in the accessibility of SMEs to financial resources, but there are still difficulties for numerous enterprises [9].

* Information and support services of banks: commercial banks in Azerbaijan, especially state banks such as "Azerbaijan Industrial Bank" and "Aqrarkredit", offer special financial support to entrepreneurs. In 2023, loans to SMEs by state banks amounted to more than 7 billion Manats. Also, small businesses are provided with various programs and consulting services by the State [9].

* Financial support programs: there are several government financial support programs in Azerbaijan to support entrepreneurs. For example, financial support programs offered by the "Fund for support to exporters" and "small and Medium Business Development Agency" allocate millions of Manats annually. In 2023, within the framework of these programs, more than 150 million Manats were provided to entrepreneurs [9].

* Credit risks of business entities: at the end of 2023, indicators of credit risks of business entities in Azerbaijan have significantly improved. The repayment rate on loans is around 88%, which indicates a high level of accessibility to financial resources. However, loan rates may still remain high for some small and medium-sized businesses [8].

* Micro-lending: the micro-lending sector is also developing in Azerbaijan. In 2023, more than 100 million micro-loans were issued. This increases access to financial resources, especially for small businesses operating in the agricultural and non-oil sectors [8].

* Investment market: according to 2023, the volume of Azerbaijan's investment market is more than 10 billion Manats. However, the entry of entrepreneurs, especially small businesses, into the capital market is still limited. Although certain incentive measures and tax incentives are proposed by the state, there is a need for further improvement in this area [6].

* Investment programs and investment attraction: the volume of domestic and foreign investments in Azerbaijan in 2023 amounted to about US \$ 2 billion. These investments are especially focused on the oil and gas sector and infrastructure projects, but the access of small and medium-sized enterprises to financial resources accounts for a small part of this amount [6].

* Interest rates: loan rates of commercial banks in Azerbaijan in 2023 ranged from about 12% to 18%. These interest rates can be relatively high for small and medium-sized businesses. However, with certain benefits and investment support provided by the state, these interest rates are reduced from time to time [6].

* Government incentives and subsidies: there are various government programs and subsidies to support the development of the business environment in Azerbaijan. In 2023, the funds allocated from the state budget to support entrepreneurship amounted to 1.2 billion Manats. This is an important indicator for creating more favorable financial conditions for businesses [6].

3. Corruption and institutional problems

Corruption and institutional problems in the business environment in Azerbaijan seriously affect the economic development of the country and the interest of foreign investors in the country. Transparency International's 2023 Corruption Perception Index (CPI), in which Azerbaijan ranks 180th out of 126 countries [10], shows the level of corruption in the country and the functional shortcomings of institutions. This situation shows that transparency and trust in the legal system in the business sphere are weak. Corruption is one of the biggest problems in the economy of Azerbaijan, especially in the public sector. This is also one of the most important factors affecting businesses, as businesses are sometimes forced to operate in accordance with opaque rules and procedures imposed by government and local authorities.

4. Foreign trade barriers

Barriers to foreign trade in Azerbaijan seriously affect the development of the economy and access to international markets. For a more specific assessment of these obstacles, I present a digital assessment taking into account the following factors:

- Customs duties and additional costs (6/10): customs duties in Azerbaijan's foreign trade are high, which complicates trade operations. High taxes and fees create additional costs in bringing products to the market. This assessment can be given as 6/10, since although there are certain developments in this area with the introduction of digital technologies, the problem still remains.

- Bureaucratic obstacles and paperwork (7/10): bureaucratic blockages and complex documentation requirements in the trade process are still a hindrance to foreign trade. For this reason, it is necessary to speed up the procedures for local and foreign businesses. This indicator can be estimated at 7/10, since the effectiveness is still low, even if some steps have been taken.

- Trade policy opacity (5/10): trade policy uncertainty, and sometimes lack of transparency, is a concern, especially for foreign investors. This indicator can be estimated at 5/10, since changes in policies and uncertainties pose risks in business planning.

- Currency risks and Exchange courses (6/10): volatility and exchange rate risks in the foreign exchange market of Azerbaijan cause additional difficulties for companies operating in international trade. An assessment of 6/10 can be given in this area, because although certain steps have been taken to regulate the economy, there is still volatility.

- Transportation and logistics costs (7/10): Azerbaijan's geographical location and infrastructure improvements create additional transportation and logistics costs for international trade operations. Although some projects have been implemented to solve this issue, the 7/10 assessment is applied because development is still necessary in this area.

In general, the Azerbaijani business environment can be estimated at 6/10 due to obstacles to foreign trade. This indicates the need for more work on Economic Policy and structural reforms in the country.

5. Limitations of Personnel Training and innovation opportunities

The lack of qualified personnel in the business sector hinders the country's development prospects. According to statistics for 2024, the number of people receiving higher education in technical specialties in Azerbaijan is about 15%. In addition, research and development (R&D) spending is just 0.2% of the country's GDP [11].

The innovation factor plays an important role in the development of the business environment in Azerbaijan. In recent years, a number of measures have been taken to increase innovative activity in the country. In 2022, 2.6% of Azerbaijan's Gross Domestic Product (GDP) was allocated to research and development spending, which indicates that innovation occupies a more important place in the economy. Also, according to the data of the State Statistics Committee of Azerbaijan in 2022, the number of industrial enterprises for innovation activities increased. In 2019, only 7.5% of industrial enterprises across the country were engaged in innovation activities, but in 2022 this rate increased to 12% [11].

At the same time, there is an increase in the number of startups and small enterprises operating in innovative areas in Azerbaijan. If in 2021 there were more than 80 startups operating in the country, then by the beginning of 2023 this figure exceeded 150. Government initiatives such as the "innovation and Technology Park" create favorable conditions, especially for young entrepreneurs and startups. This has led Azerbaijan to make certain progress in the international innovation ranking.

However, there are still certain obstacles to the further development of the innovation environment. The lack of funds spent by Azerbaijan on research activities is one of the main factors slowing the development of this area. In 2020, the country's budget for research activities was only 0.2%. This indicator, in comparison with developed countries, is very low and indicates that additional investments are necessary for the implementation of innovative activity on a larger scale [11].

And the potential of domestic enterprises to create innovative products and services is not yet fully ready to compete at the international level. In 2022, the share of innovative products produced in the country in total industrial production was 4.3%, which emphasizes the need for the country to carry out additional work to produce more high-tech products. Nevertheless, the greater cooperation of the state and private sectors in the field of innovation, as well as the greater application of international practices, will contribute to the strengthening of the innovation factor in the business environment of Azerbaijan [11].

The result

The need to develop the business environment in Azerbaijan is indisputable. By implementing targeted reforms and promoting a culture of transparency with innovation, Azerbaijan can ensure sustainable economic development, reduce its dependence on hydrocarbons and increase its global competitiveness, thus having a stronger economy.

SWOT analysis of the business environment in Azerbaijan shows that in addition to strengths and opportunities, there are serious weaknesses and threats in the country's economy:

- * Increase investment in non-oil sectors for economic diversification;
- * Increasing transparency and strengthening the fight against corruption;
- * Promotion of innovation and development of infrastructures in the field of technology;
- * Facilitate access to finance, develop special credit programs especially for SMEs;
- * Increasing Regional cooperation and optimizing transit opportunities.

The implementation of these recommendations will make Azerbaijan's business environment more competitive and sustainable.

PESTEL's analysis of the business environment in Azerbaijan shows that there are both opportunities and a number of problems in the country. Promoting economic diversification, supporting innovation and improving the legal framework can make the business environment more sustainable and competitive.

Monte Carlo simulation is a powerful tool for analyzing risks and opportunities in the business environment in Azerbaijan. This approach to diversifying the economy, improving investment strategies and solving socio-economic problems can provide valuable information to the government and the private sector. But for this it is important to expand the database and remove obstacles to the application of analysis methods.

In general, access to financial resources in Azerbaijan has improved in recent years. But small and medium-sized businesses still face some difficulties, especially due to high interest rates and bureaucratic obstacles. State support and the expansion of financial services of banks have the potential to further improve this situation.

The application and development of business risk assessment models in Azerbaijan is of great importance for increasing the sustainability of the economic environment. Accurate assessment and effective management strategies can contribute to protecting business entities from risks and achieving long-term success.

References

1. https://www.stat.gov.az/source/system_nat_accounts/
2. Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023. Retrieved from <https://www.transparency.org>
3. <https://vergilir.az/news/economy/91.html>
4. [https://www.imf.org/en/Search#q=azerbaijan&sort=relevancy&f:type=\[PUBS,COU NTRYREPS\]/file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/1AZEEA2024001.pdf](https://www.imf.org/en/Search#q=azerbaijan&sort=relevancy&f:type=[PUBS,COU NTRYREPS]/file:///C:/Users/Lenovo/Downloads/1AZEEA2024001.pdf)
5. <https://www.caspianlegalcenter.az/az/news/more/tax-code-azerbaijan-2025>
6. <https://www.stat.gov.az/source/finance/>
7. https://www.worldbank.org/Doing_Business_2020_Report.
8. <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship/>
9. <https://www.smb.gov.az/az/nav/hesabatlar>
10. Transparency International. (2023). Corruption Perceptions Index 2023. Retrieved from <https://www.transparency.org/en/cpi/2023>
11. <https://www.stat.gov.az/source/education/>

ამინ აგაგულოვ როვშანი

დოქტორანტი

*აზერბაიჯანის რესპუბლიკის მეცნიერებისა და განათლების სამინისტრო
ეკონომიკის ინსტიტუტის წამყვანი მეცნიერ-თანამშრომელი*

**აზერბაიჯანში ბიზნეს გარემოს განვითარების პრობლემების შეფასება რისკის
ძირითადი ინდიკატორებით**

რეზიუმე

წარმოდგენილი სტატია განიხილავს აზერბაიჯანში ბიზნესგარემოს არსებულ მდგომარეობას და მის განვითარებაში წარმოქმნილ პრობლემებს. კერძოდ, ყურადღება ეთმობა რისკის ფაქტორს. ცნობილია, რომ აზერბაიჯანში ბიზნესგარემოს განვითარებას დიდი მნიშვნელობა აქვს მდგრადი ეკონომიკური განვითარებისა და სოციალური კეთილდღეობის გაზრდის თვალსაზრისით. ეს აუცილებლობა ეფუძნება უამრავ ძირითად ფაქტორს, რომელიც მოითხოვს რეფორმებისა და სტრატეგიული ინიციატივების განხორციელებას, რომლებიც მიმართულია ადგილობრივი ბიზნეს გარემოს გაუმჯობესებაზე. კერძოდ, სტატიაში აღნიშნულია, რომ აზერბაიჯანის ეკონომიკა დიდწილად დამოკიდებულია ნავთობისა და გაზის სექტორზე. ამ სექტორზე მოდის მთლიანი შიდა პროდუქტის და ექსპორტის უმეტესი ნაწილი. მაგრამ მსოფლიო ბაზრებზე ნავთობის ფასების ცვალებადობა აშკარად აჩვენებს ასეთი დამოკიდებულების რისკებს. ეკონომიკის დივერსიფიკაცია შეიძლება შესაძლებელი გახდეს არა ნავთობის სექტორების განვითარების ხელშეწყობით, როგორცაა სოფლის მეურნეობა, ტურიზმი და ტექნოლოგიები. უახლესი სტატისტიკის მიხედვით, 2023 წელს არა ნავთობის სექტორი ქვეყნის ექსპორტის მხოლოდ 10%-ს შეადგენდა, რაც კიდევ ერთხელ ხაზს უსვამს დივერსიფიკაციის აუცილებლობას [1].

საკვანძო სიტყვები: ბიზნესი, რისკი, ინვესტიცია, მცირე და საშუალო საწარმოები, ინოვაცია, ანალიზი, პრობლემა, შეფასება, ფინანსები, საგადასახადო, ინსტიტუციონალური და ა.შ.

გიორგი კახაძე

თსუ დოქტორანტი

ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ქართული თამბაქოს წარმოების პოტენციალი: მთავარი შეზღუდვები და განვითარების პერსპექტივები

ანოტაცია. სტატიაში გაანალიზებულია ქართული თამბაქოს წარმოებაზე მოქმედი ფაქტორები. შეფასებულია ქართული თამბაქოს დარგის წინაშე არსებული გამოწვევები, მთავარი შეზღუდვები და დარგის განვითარების პერსპექტივები. დასაბუთებულია ქართული თამბაქოს წარმოების მნიშვნელობა საქართველოს ეკონომიკის განვითარებაში. შესწავლილია მეზობელ და პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში თამბაქოს დარგის როლი ეკონომიკასა და მოსახლეობის კეთილდღეობის ამაღლებაში.

თანამედროვე ქართული თამბაქოს წარმოება საკმაოდ რთულ და სავალალო მდგომარეობაშია. თამბაქოს მოყვანა, ისევე როგორც წარმოება, ეტაპობრივად იკლებს და განვითარების ნაცვლად დეგრადაციას განიცდის. შესაბამისად სტატიაში არგუმენტირებულია თამბაქოს დარგში რეფორმების განხორციელების აუცილებლობა.

გამოვლენილია ქართული თამბაქოს წარმოების წინაშე არსებული ძირითადი გამოწვევები და მთავარი შეზღუდვები, პოსტსაბჭოთა და საქართველოს მეზობელ ქვეყნებს შორის იდენტიფიცირებულია ქვეყნები, სადაც თამბაქოს დარგი ხელს უწყობს ეკონომიკურ ზრდას, განვითარების სტიმულირებას და ქვეყანაში ისეთ მაჩვენებელთა მატებას როგორცაა დასაქმების დონე, სიღარიბის მაჩვენებელი, მშპ, ექსპორტის მაჩვენებლები და სხვა. ასევე, შეფასებულია ქართული თამბაქოს წარმოებაში მოქმედ სუბიექტთა პოზიციები და როლი ეკონომიკური და საჯარო პოლიტიკის განხორციელებაში. გაკეთებულია დასკვნა, რომ თამბაქოს წარმოება და თამბაქოს დარგი, შესაბამისი განვითარების პირობებში, წარმოადგენს არ მხოლოდ ეროვნული ეკონომიკის მნიშვნელოვან შემადგენელ ნაწილს, არამედ რიგ შემთხვევაში თამბაქოს მწარმოებლებს აქვთ პოტენციალი გახდნენ მსოფლიოს ეკონომიკური სტრუქტურის მნიშვნელოვანი ნაწილი.

არსებული შეზღუდვებისა და გამოწვევების გამოვლენის და გადაჭრის გზების ძიების მიზნით გაანალიზებულია თამბაქოს დარგში მონაწილე სუბიექტთა საქმიანობის ძირითადი მაჩვენებლები, ჩატარებულია ინტერვიუები დარგის მონაწილე ყველა მიმართულების სუბიექტთან. მაჩვენებლებისა და ინტერვიუების ანალიზზე დაყრდნობით გამოკვეთილია რამდენიმე მთავარი პრობლემა: თამბაქოს ფერმერები დაბალი ფინანსური რესურსებიდან გამომდინარე საკმაოდ მოძველებულ ხელსაწყოებსა და ტექნიკას იყენებენ; თამბაქოს ფერმერებში ნედლეულის მოყვანის თანამედროვე ტექნოლოგიებისა და მიდგომების გამოყენების შესახებ ცოდნის ნაკლებობა; თამბაქოს მწარმოებლები ნედლეულის გადამამუშავებისა და წარმოებისთვის მოძველებულ საწარმოო საშუალებებს იყენებენ; თამბაქოს მწარმოებლები შეზღუდული არიან ფინანსებზე წვდომაში; მკაცრია კანონმდებლობა თამბაქოს პროდუქტის რეკლამირების, განთავსებისა და რეალიზაციის შესახებ; საკმაოდ მკაცრია საგადასახადო პოლიტიკა თამბაქოს მწარმოებლების მიმართ, რომელიც არ მოიცავს

რაიმე დიფერენცირებას ადგილობრივი მეწარმეებისთვის; ქართული თამბაქოს წარმოება არ განიხილება როგორც სოფლის მეურნეობისა და ეკონომიკის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი და მაღალშემოსავლიანი სექტორი; მკაცრდება ადგილობრივი თამბაქოს მწარმოებლების მიმართ მოთხოვნები და ჩნდება ახალი ბარიერები და შეზღუდვები და სხვა.

გამოვლენილი პრობლემების მიხედვით ქართული თამბაქოს წარმოების პრიორიტეტული მიმართულებების შესახებ შემუშავებულია რეკომენდაციები.

საკვანძო სიტყვები: ქართული თამბაქო, თამბაქოს წარმოება, შეზღუდვები, გამოწვევები, განვითარების პერსპექტივა.

შესავალი

თანამედროვე მსოფლიოში მიმდინარე პერიოდი გამოირჩევა უპრეცედენტო არასტაბილურობითა და დამაბულობით. 2020 წელს გლობალურმა პანდემიამ, შემდგომ რიგმა შეიარაღებულმა კონფლიქტებმა, განსაკუთრებით კი ბოლო დროინდელმა რუსეთ-უკრაინის ომმა და პალესტინა-ისრაელს შორის დაპირისპირებებმა საკმაოდ შეცვალა მსოფლიო დღის წესრიგი, ეკონომიკური მდგომარეობა და პოლიტიკა. განსაკუთრებით უკრაინის საომარ მდგომარეობაში ყოფნამ და რუსეთის ფედერაციის დასაწყობებამ უკვე შექმნა გარკვეული კრიზისი ან კრიზისის წინაპირობა სოფლის მეურნეობის და სხვა მიმართულებით. ცვლილებები შეეხო თამბაქოს დარგსაც, ბევრ საერთაშორისო თამბაქოს კომპანიას მოუწია კონფლიქტის ზონაში არსებული საწარმოებისა და ნედლეულის გამოთიშვა თავიანთი წარმოების ჯაჭვიდან. დამაბულობა და არასტაბილური გარემო დღითი დღე მატულობს მსოფლიოს სხვადასხვა რეგიონში, რაც სასურსათო და სხვა მოხმარების პროდუქტებზე დეფიციტის და კრიზისის ზრდას მოასწავებს.

მსოფლიოს მოსახლეობა აგრძელებს ზრდას, გაერთიანებული ერების (UN) მიერ პროგნოზირებულია, რომ 2050 წლისთვის მსოფლიო მოსახლეობის რაოდენობა 10 მილიარდს მიაღწევს. მოსახლეობის ეს ზრდა ქმნის უფრო მეტ მოთხოვნას საკვებზე და სოფლის მეურნეობის პროდუქციაზე. შესაბამისად, როგორც სხვა ბაზრებზე, თამბაქოს ბაზარზე მოქმედი სუბიექტები, პროგნოზირებენ მოთხოვნის ზრდას მათ პროდუქტზე. მსოფლიოს მოსახლეობის რიცხოვნობის ზრდის და სხვა ისეთი ფაქტორების გათვალისწინებით როგორცაა : მომხმარებელთა ჩვევები და დამოკიდებულება, თამბაქოს ინდუსტრიის დომინირება, კულტურული და სოციალური ტრადიციები, ეფექტიანი მარკეტინგული და ბრენდინგის სტრატეგიები და სხვა, პროგნოზირებულია თამბაქოს ბაზრის მოცულობის ზრდა. მეორე მხრივ კი, გლობალურმა პანდემიამ, რეგიონალურმა კონფლიქტებმა და ფართომასშტაბიანმა ომებმა, გლობალურმა დათბობამ და კლიმატის ცვლილებებმა და სხვა ფაქტორებმა განაპირობა გლობალური თამბაქოს ინდუსტრიის უპრეცედენტო დეფიციტის მოლოდინი, მსოფლიოში თამბაქოს ხელმისაწვდომობის მკვეთრი შემცირებით. ეს ეხება არა მხოლოდ კონფლიქტის ზონაში მყოფ ქვეყნებს, არამედ თამბაქოს მწარმოებელ იმ ძირითად ქვეყნებს, როგორცაა ბრაზილია, ინდოეთი, ტანზანია, ზამბია და ჩინეთი.

დღეს ქართული თამბაქოს დარგი საკმაოდ ცუდ და სავალალო მდგომარეობაშია. იგი ძირითადად გამოირჩევა: მოძველებული მანქანა-დანადგარებითა და მოყვანა-გადამუშავების არაეფექტიანი ტექნოლოგიებით; კვლევითი და გადამზადების ცენტრების არ არსებობით; დარგში ხელისუფლების მხოლოდ მარეგული-

რებელ და მაკონტროლებელ დონეზე ჩართულობითა და ახალ-ახალი შემზღუდავი ბარიერებით; მოსახლეობისა და ბიზნესის მხრიდან დარგის მიმართ ინტერესისა და ჩართულობის ნაკლებობით. ქართული თამბაქოს წარმოების პოტენციალისა და განვითარების პერსპექტივის გაანსაზღვრისთვის საჭიროა იმ გამოწვევებისა და შეზღუდვების გამოვლენა, რომლის წინაშეც დგას დარგი.

კვლევის მიზანი

კვლევის მიზანია ქართული თამბაქოს წარმოების პოტენციალისა და მთავარი შეზღუდვების ანალიზის საფუძველზე დარგის განვითარების პერსპექტიულ მიმართულებებზე რეკომენდაციების შემუშავება.

კვლევის მეთოდოლოგია

ნაშრომზე მუშაობისას გამოყენებულია ბიბლიოგრაფიული კვლევა, კერძოდ, შეფასებულია თამბაქოს წარმოებასა და დარგის წინაშე არსებული მთავარი შეზღუდვების და გამოწვევები შესახებ გამოქვეყნებული ლიტერატურა, სამეცნიერო სტატიები და სხვადასხვა ორგანიზაციის ანგარიშები. კვლევის პროცესში, ასევე, გამოყენებულია შედარების, ანალიზის და სხვა მეთოდები. გაანალიზებულია ეროვნული და საერთაშორისო ორგანიზაციების შესაბამისი ვებ-გვერდის მასალები, მონაცემთა ბაზები, შეფასებულია საქართველოს ეკონომიკური პროფილის სამინისტროების, სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები.

თამბაქოს წარმოება მსოფლიოსა და საქართველოში

ასეული წელია, რაც თამბაქო ითესება, იკრიფება, მუშავდება და მისგან სასიგარე, შესახვევი, სიგარეტის, საყნოსი, საღებავი თუ სხვა თამბაქო მზადდება. თამბაქოს სამშობლოდ ჩრდილოეთ და სამხრეთ ამერიკის კონტინენტი მოიაზრება. მიუხედავად იმისა, რომ თამბაქოს მოხმარება და მისით ვაჭრობა ევროპელებმა XVI საუკუნის შუა ხანებიდან დაიწყეს, ამერიკის კონტინენტის მცხოვრებლები მას გაცილებით ადრე მოიხმარდნენ, მათ შორის როგორც სარიტუალო და სამკურნალო საშუალებას.

თავად სახელწოდება „თამბაქო“ კუნძულ Tabago-დან მოდის. სხვაგვარად აღნიშნულ კუნძულს Tobago - საც უწოდებდნენ საიდანაც წარმოსდგა სპეციალური ტერმინი „Tabak“, „Tabac“, „Tobacco“. თამბაქოს ჯერ კიდევ კოლუმბი ხვდება თავისი პირველი მოგზაურობის დროს 1492 წელს. ერთი წლის შემდეგ კი მოგზაურ Romane Pane ასეთივე სახის მცენარეს სახელწოდებით Tobago პოულობს სანკტდომინგოში მოგზაურობის დროს. მალე ეს მცენარე ევროპელების ყურადღებასაც იპყრობს. ევროპის კულტურული ქვეყნები დაინტერესებულნი არიან აღნიშნული კულტურის გავრცელებით. პირველად ევროპაში თამბაქო გადმოტანილი იქნა ესპანელი მოგზაურის გონზალო ჰერანდოდე ორვიედის მიერ, რომელმაც 1519 წელს ესპანიაში ჩამოიტანა თამბაქოს თესლი [1].

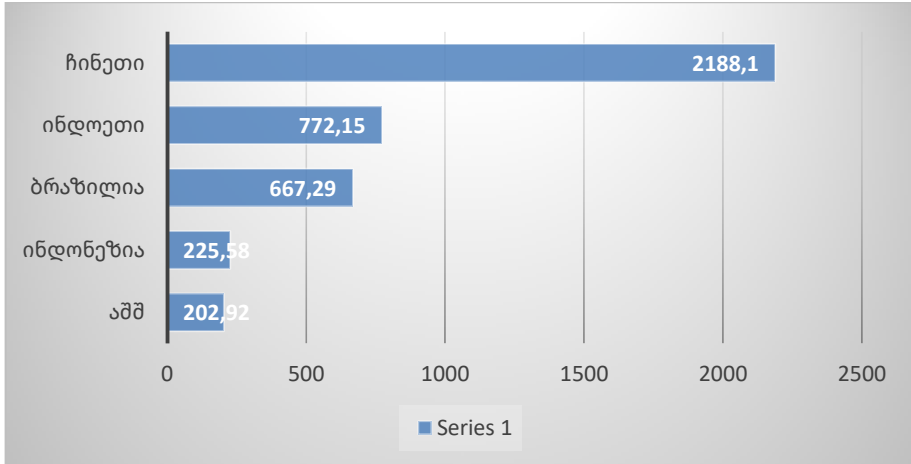
საინტერესო ფაქტია, რომ დასავლეთ აზიასა და ევროპა-აზიის კონტინენტების გასაყარზე თამბაქოს წვევის ჩვეულება, ისევე როგორც თამბაქოს კულტურა, შევიდა არა დასავლეთიდან, არამედ აღმოსავლეთიდან. როგორც ბოლო გამოკვლევები გვიჩვენებს, აზიაში შედარებით იმაზე უფრო ადრე იცოდნენ თამბაქოს მოყვანა და მისი მოხმარება, ვიდრე კოლუმბი ამერიკას აღმოაჩენდა. აღმოსავლეთ აზიის ეს ქვეყნები გახლდათ: ჩინეთი, იაპონია, ინდოეთი, სპარსეთი და სხვა.

დღეს თამბაქოს წარმოება და მისი ბაზარი მსოფლიო ეკონომიკის შემადგენელი ერთ-ერთი უმსხვილესი ნაწილია. გაეროს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის მონაცემებით, მხოლოდ 2022 წელს მსოფლიოში წარმოებული

იყო 6 მილიონ ტონამდე თამბაქო, რომლის თითქმის მესამედი წარმოებული იყო ჩინეთში. სხვა მსხვილი მწარმოებელი ქვეყნებია: ინდოეთი; ბრაზილია; ინდონეზია; აშშ. (იხ. გრაფიკი 1)

გრაფიკი 1

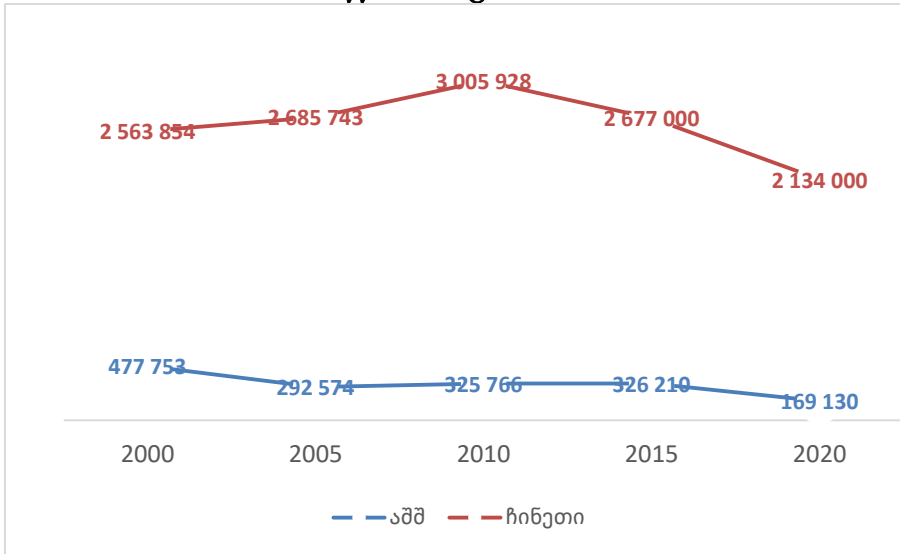
წამყვანი თამბაქოს მწარმოებელი ქვეყნები მსოფლიოში 2022 წელს, ათასი ტონა

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ გაეროს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO) მონაცემებზე დაყრდნობით

თამბაქოს პროდუქციის ბაზრის ზომა ბოლო წლებში სტაბილურად იზრდება. იზრდება მოთხოვნა თამბაქოს პროდუქციაზე და შესაბამისად ნედლეულზე. მსოფლიოს მოსახლეობა აგრძელებს ზრდას და პროგნოზირებულია, რომ 2050 წლისთვის 10 მილიარდს მიაღწევს. მოსახლეობის ეს ზრდა ქმნის უფრო მეტ მოთხოვნას საკვებზე და სოფლის მეურნეობის სხვადასხვა პროდუქტზე. მეორეხრივ კი, გლობალურმა პანდემიამ, რეგიონალურმა კომფლიქტებმა და ფართომასშტაბიანმა ომებმა, გლობალურმა დათბობამ და კლიმატის ცვლილებებმა და სხვა განაპირობა გლობალური თამბაქოს ინდუსტრიის უპრეცედენტო დეფიციტის მოლოდინი, მსოფლიოში თამბაქოს ხელმისაწვდომობის მკვეთრი შემცირებით. ეს ეხება არა მხოლოდ კონფლიქტის ზონაში მყოფ ქვეყნებს, არამედ წამყვან თამბაქოს მწარმოებელ ქვეყნებსაც. მაგალითისთვის მსოფლიოს ჯანდაცვის ორგანიზაციის (WHO) სტატისტიკური მონაცემების მიხედვით, მსოფლიოს წამყვან თამბაქოს მწარმოებელ ქვეყნების ხუთეულში შემავალი ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკისა და ამერიკის შეერთებული შტატების ბოლო სტატისტიკურ მონაცემების მიხედვით ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში 2000 წლიდან 2020 წლამდე თამბაქოს პლანტაციების ფართობი შემცირდა 29.67 %-ით და 2020 წელს ქვეყნის მთლიანი სასოფლო-სამეურნეო მიწის 0.19% შეადგინა, აშშ- ში იგივე დროის შუალედში ეს მაჩვენებელი 59.29%- ით შემცირდა და 2020 წელს სასოფლო-სამეურნეო მიწის 0.02 % შეადგინა.

გრაფიკი 2
თამბაქოს ფოთლის წარმოება ჩინეთის სახალხო რესპუბლიკაში და აშშ-ში 2000-2020 წწ., ათასი ტონა

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის (WHO) სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით

საქართველოში თამბაქოს წარმოების, ქართული ნედლეულის რაოდენობის, პლანტაციების ფართობების, მოსავლიანობისა თუ სხვა თანამედროვე სტატისტიკური ინფორმაცია სამწუხაროდ ქართულ შესაბამის უწყებებში მწირი რაოდენობით არის ან საერთოდ არ მოიპოვება. სტატისტიკური ინფორმაცია შემოიფარგლება მხოლოდ იმპორტ-ექსპორტის და საქართველოში წარმოებული თამბაქოს პროდუქციის მაჩვენებლებით, თუმცა, აქაც უნდა აღინიშნოს, რომ საქართველოში წარმოებული თამბაქოს პროდუქციის უდიდეს ნაწილში გამოიყენება იმპორტირებული ნედლეული, რისი ცალ ცალკე აღრიცხვაც სამწუხაროდ სტატისტიკურ მონაცემებში არ ხდება. ეს ყოველივე კიდევ უფრო ნათელყოფს საქართველოში თამბაქოს დარგის სავალალო მდგომარეობას.

2000 წლიდან 2020 წლამდე საქართველოში თამბაქოს პლანტაციების ფართობი 13.1 %-ით შემცირდა და 2020 წელს სასოფლო-სამეურნეო ფართობის მხოლოდ 0.07 % შეადგინა. ბოლო წლებში, ასევე ეტაპობრივად მცირდებოდა საქართველოში წარმოებული თამბაქოს ფოთლის რაოდენობაც, 2020 წელს მისი მოცულობა 2000 წელთან შედარებით შემცირებულია 85.3%-ით. ასევე, შედარებით მცირე რაოდენობით მაგრამ წლების განმავლობაში მცირდება საქართველოში წარმოებული სიგარეტის ღერების რაოდენობა, თუმცა აქ უნდა აღინიშნოს რომ მწარმოებლების მიერ სიგარეტის წარმოებისთვის გამოყენებული თამბაქოს ნედლეული თითქმის მთლიანად იმპორტირებულია სხვადასხვა ქვეყნიდან.

ცხრილი 1

თამბაქოს წარმოება საქართველოში 2000-2020 წწ.

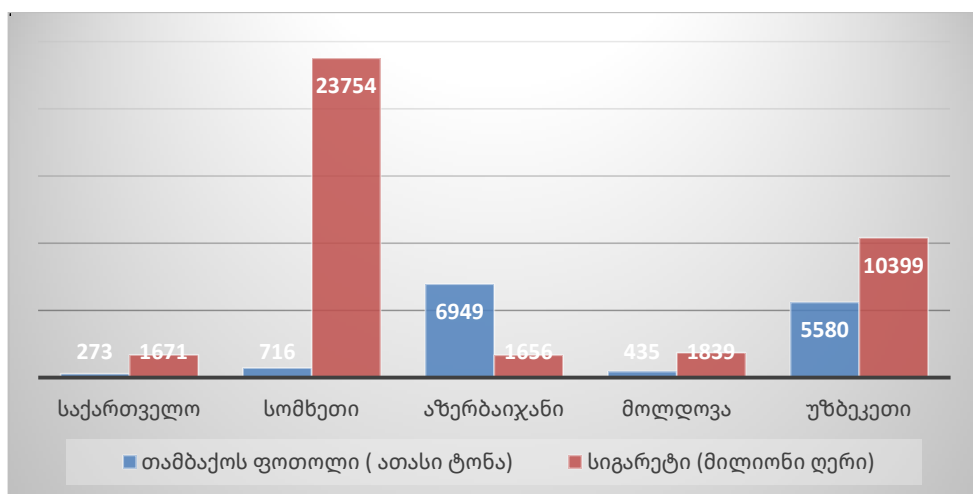
ერთეული	2000	2005	2010	2015	2020
სასოფლო-სამეურნეო მიწა	3 000 000	2 539 000	2 468 500	2 418 100	2 377 900
თამბაქოს პლანტაცია	1 801	500	700	836	1565
თამბაქოს პლანტაციის წილი	0.06	0.02	0.03	0.03	0.07
თამბაქოს ფოთლის წარმოება	1 855	1 094	89	262	273
სიგარეტის წარმოება	296	1 820	5 002	1 888	1 671

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის (WHO) და გაეროს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO) სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით

შედარებისა და მეტი თვალსაჩინოებისთვის შევადაროთ 2020 წელს საქართველოში წარმოებული თამბაქოს ნედლეულისა და სიგარეტის მაჩვენებლები მეზობელ, პოსტსაბჭოთა, გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნების ანალოგიურ მონაცემებს (იხ. გრაფიკი 3).

გრაფიკი 3

თამბაქოს ფოთლის და სიგარეტის წარმოების 2020 წლის მაჩვენებლები

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის (WHO) და გაეროს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO) სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით

სიგარეტისა და თამბაქოს ნედლეულის წარმოების მაჩვენებლების მიხედვით მეზობელ და პოსტსაბჭოთა შერჩეულ ქვეყნებს შორის თამბაქოს ნედლეული წარმოების მხრივ ლიდერობს აზერბაიჯანი, რომელსაც საბჭოთა კავშირის დროსაც საკამოდ განვითარებული ქონდა თამბაქოს წარმოების დარგი, თუმცა, ასევე საკამოდ განვითარებული იყო იგი საქართველოში. თუმცა, დღეს არასახარბიელო მდგომარეობაშია. წარმოებული სიგარეტის ღირებულების მიხედვით ლიდერობას სომხეთი, რომელსაც თამბაქოს პროდუქციის წარმოება საკამოდ მაღალ დონეზე ყავს აყვანილი, კლიმატური პირობებიდან და ტერიტორიის სიმიცირიდან გამომდინარე შედარებით ჩამორჩება თამბაქოს ნედლეულის წარმოებაში სხვა ქვეყნებს თუმცა საქართველოზე დაახლოებით 2-ჯერ მეტს აწარმოებს.

2020 წელს საქართველოში თამბაქოს ფოთლის ექსპორტმა ქვეყნის მთლიანი ექსპორტის 0 % შეადგინა, ხოლო თამბაქოს ფოთლის იმპორტმა მთლიანი იმპორტის 0.03%. სიგარეტის ექსპორტი კი მთლიანი ექსპორტის 0.86% გახლდათ, ხოლო სიგარეტის იმპორტმა მთლიანი იმპორტის 1.1 % შეადგინა.

ცხრილი 2

თამბაქოს ვაჭრობა საქართველოში 2000-2020 წწ., ათასი დოლარი

	2000	2005	2010	2015	2020
მთლიანი ექსპორტი	322 749	865 454	1 677 299	2 204 676	3 344 474
თამბაქოს ფოთლის ექსპორტი	7 777	-	-	16	41
სიგარეტის ექსპორტი	1 259	330	180	7 150	28 682
მთლიანი იმპორტი	709 376	2 489 952	5 235 753	7 281 258	8 053 824
თამბაქოს ფოთლის იმპორტი	4 225	653	3 466	2 552	2 418
სიგარეტის იმპორტი	29 388	14 580	78 740	103 196	88 459

წყარო: შედგენილია ავტორის მიერ მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის (WHO) და გაეროს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO) სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით

ექსპორტის მონაცემების მიედვით 2000 წელთან შედარებით 2020 წელს თამბაქოს ფოთლის ექსპორტი შეიძლება ითქვას მინიმუმამდეა დაყვანილი. 2020 წელს მოყვანილი 273 000 ტონა თამბაქოდან მხოლოდ 41 000 აშშ დოლარის ღირებულების ფოთლის ექსპორტი განხორციელდა. მეტიც ამავე წელს იმპორტირებულია 2 418 000 აშშ. დოლარის ღირებულების თამბაქოს ფოთლი.

ქართული თამბაქოს დარგის მთავარი შეზღუდვები

ქართული თამბაქოს დარგის მთავარი შეზღუდვების განსაზღვრის მიზნით, 2024 წლის ოქტომბერ-ნოემბრის თვეებში ჩატარდა ინტერვიუები და სხვადასხვა სახის გამოკითხვა დარგის სუბიექტებთან. გამოიკითხა 47 თამბაქოს ფერმერი და 3 თამბაქოს ფოთლის დაჭრის პუნქტის მფლობელი საქართველოს შემდეგ რეგიონებ-

ში: აჭარა, სამეგრელო, იმერეთი, ქვემო ქართლი, კახეთი. ჩატარდა ინტერვიუები საქართველოში არსებული თამბაქოს მწარმოებელი სამი კომპანიიდან ორის წარმომადგენელთან. მიღებული მონაცემებისა და სხვადასხვა სტატისტიკური მონაცემების ანალიზის შედეგად ქართული თამბაქოს წარმოების წინაშე არსებული შეზღუდვები შეგვიძლია დავყოთ შემდეგ ჯგუფებად.

საწარმოო შეზღუდვები. საქართველოში თამბაქოს მომყვან ფერმერთა გამოკითხვისა და ინტერვიუების შეფასების შედეგად გამოიყო რამდენიმე მნიშვნელოვანი პრობლემა. თამბაქოს პლანტაციების დასამუშავებისა და მოსავლის შესაბამისი ნორმების მიხედვით შენახვისთვის საჭირო თანამედროვე ტექნიკა და ინსტრუმენტები ქართველ ფერმერებს ფაქტიურად არ გააჩნიათ, მთლიანი პროცესი პრიმიტიული ხელსაწყოებით ან სრულიად ხელით მიმდინარეობს. უფრო მეტიც, დაბალი ფინანსური რესურსებიდან გამომდინარე, ქართველი ფერმერები ხშირად თავს იკავებენ სასუქებსა და სხვა მოწყობილობა-დანადგარების გამოყენებაში საჭირო ინვესტიციების ჩადებისგან.

დღეს საქართველოში თამბაქოს მოყვანის და მოვლის კულტურისადმი სოფლად მცხოვრები შრომისუნარიანი მოსახლეობის, განსაკუთრებით კი ახალგაზრდების ინტერესი საკმაოდ დაბალია. თამბაქოს მოყვანაში ძირითადად უფროსი ასაკის ფერმერები არიან ჩართულნი, რომელთა რიცხვიც კლებადია. სამწუხაროდ შეინიშნება თამბაქოს მოყვანისა და მოვლის უნარის თაობათაშორისი გადაცემის არარსებობა, რაც, უპირველეს ყოვლისა თამბაქოს წარმოებასი გძელვადიანმა წყვეტამ განაპირობა. ასევე, თამბაქოს დარგის მიმართულებით სასწავლო პროგრამების არარსებობა, პარალელურად ისეთი „მოზიდვის ფაქტორები“, როგორცაა დასაქმების შესაძლებლობა საზღვარგარეთ და ურბანული მიგრაცია, სოფლად მცხოვრებ ახალგაზრდებს უკარგავს სოფელში დარჩენისა და თამბაქოს პლანტაციებში მუშაობის სტიმულს.

სხვადასხვა კვლევითი ინსტიტუტისა თუ ცოდნის ცენტრების არ არსებობა ასევე აფერხებს თამბაქოს წარმოებასა და საწარმოების მოცულობის ზრდას. ქართველი ფერმერების ცოდნა თამბაქოს პლანტაციების მოვლასთან დაკავშირებით მოძველებულია. მათთვის თანამედროვე ინფორმაცია და კვლევები, ხელმიუწვდომელია. თანამედროვე მსოფლიოს როგორც კლიმატური, ასევე ტექნოლოგიური სწრაფი ცვლილებების ფონზე, შესაბამისი კვლევების არსებობა სასიცოცხლოდ საჭიროა თამბაქოს დარგის განვითარებისათვის. თუნდაც ბოლო პერიოდში მომრავლებულ პარაზიტებსა თუ სხვადასხვა დაავადებებს ქართველი ფერმერები მოუმზადებლები შეხვდნენ და ძირითადად საკუთარი, პრიმიტიული, საშუალებებით ცდილობენ მასთან გამკლავებას. ეს ფაქტი საკმაოდ ართულებს ქართული თამბაქოს წარმოების განვითარებას. ადამიანს, რომელსაც სურს საქმიანობის დაწყება თამბაქოს დარგში, საჭირო ინფორმაციის მოძიება უწევს ძველ საბჭოთა დროინდელ სახელმძღვანელოებში, რომლებიც საკმაოდ ძველია და ვერ შეესაბამება თანამედროვე მოთხოვნებს.

გადამუშავების შეზღუდვები. საქართველოში თამბაქოს პროდუქციის მწარმოებლებთან ჩატარებული ინტერვიუების შედეგად გამოიკვეთა, რომ თამბაქოს გადამამუშავებისა და წარმოების ეტაპზე მთავარი შეზღუდვა ახალი მანქანა-დანადგარებისა და შესაფერისი მოქმედი საწარმოო საშუალებების ნაკლებობაა, რომელთა გამოყენებაც აუცილებელია მაღალი ხარისხის თამბაქოს გადასამუშავებლად და საწარმოებლად. წარმოების განახლება და ტექნიკის შესყიდვა, როგორც წესი,

საკმაოდ დიდ თანხებთანაა დაკავშირებული. ლიკვიდურობასა და ფინანსებზე წვდომასთან დაკავშირებული შეზღუდვები (მალიან მაღალი გირავნობის მოთხოვნებისა და საპროცენტო განაკვეთის გამო) ხელს უშლის ფერმერებსა და მწარმოებლებს, განავითარონ მაღალი ხარისხის თამბაქოს გადამამუშავებისა და წარმოების ხაზები. ფინანსებზე წვდომას ასევე ზღუდავს თითქმის ყველა სახელმწიფო პროგრამაში თამბაქოს დარგის უგულვებელყოფა და მისი ქვეყნისთვის არაპრიორიტეტულად გამოცხადება. ასევე, მაგალითისთვის თუ განვიხილავთ სოფლის მეურნეობისა და წარმოების სექტორის პრობლემების გადაჭრის მიზნით მთავრობის მიერ შექმნილ ფონდებს (სოფლის მეურნეობის განვითარების ფონდი, თანაპარტნიორობის ფონდი) საინტერესოა შემდეგი საკითხები: 1. არც ერთი ფონდი არ აფინანსებს „სტარტაპს“ (დამწყებ ბიზნესს); 2. იმ შემთხვევაში თუ პიროვნებას ან კომპანიას სჭირდება არსებული ბიზნესისთვის 800 000\$ მან იპოთეკაში უნდა ჩადოს 1მლნ.-ად შეფასებული ქონება ბანკში გარანტად და დამატებით უნდა წარმოადგინოს დოკუმენტაცია, რომ მას აქვს 25 000\$ წმინდა შემოსავალი.

ფერმერთა და მწარმოებელთა უნარი, ყურადღება გაამახვილონ მაღალი ხარისხის თამბაქოს წარმოებაზე, კიდევ უფრო იზღუდება თამბაქოს გადამამუშავებელი და საწარმოო, თანამედროვე, ტექნოლოგიების შესახებ ცოდნის ნაკლებობით. ეს ხელს უშლის ფერმერებს აწარმოონ სხვადასხვა სახისა და ჯიშის თამბაქოს პროდუქტი, რაც მნიშვნელოვნად გაზრდიდა მათ მარკეტინგულ პოტენციალს, რადგან შემოღებდნენ საკუთარი პროდუქცია უფრო მიმზიდველი და აღქმადი გაეხადათ მომხმარებლებისთვის.

მარკეტინგული შეზღუდვები. საქართველოში, დღევანდელი კანონმდებლობისა და უკვე ძალაში შესული საკანონმდებლო ცვლილებების შესაბამისად, სრულიად აკრძალულია თამბაქოს ნაწარმის არა მხოლოდ რეკლამირება, ნებისმიერი ფორმით, არამედ აკრძალულია თამბაქოს პროდუქციის მაღაზიებსა და დახლებზე გამოჩენაც კი. აღნიშნული რეგულაციები სრულიად გამორიცხავს მარკეტინგულ აქტივობებს ლეგალური გზებით. აღნიშნული განსაკუთრებით ზღუდავს მსოფლიოში წლების განმავლობაში ცნობილ თამბაქოს მწარმოებელ ბრენდებისგან განსხვავებით ახალი, ქართული, თამბაქოს მწარმოებელი კომპანიის წარმოების პოტენციურ წინსვლას ადგილობრივ ბაზარზე.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ქართულ თამბაქოს მწარმოებლებს არ აქვთ კარგად განსაზღვრული სარეკლამო და ბრენდინგის სტრატეგიები. ეს მნიშვნელოვნად ასუსტებს ახალ ბაზრებზე შესვლის შესაძლებლობას. ადგილობრივ ქართულ ბაზარზეც კი ქართული თამბაქო არაა პოპულარული, რადგან მომხმარებლებმა არ იციან ადგილობრივად წარმოებული თამბაქოს უპირატესობების შესახებ. ფაქტობრივად მათ ადგილობრივი მცირემასშტაბიანი თამბაქოს მწარმოებლების არსებობის შესახებაც კი არ იციან. ახალ ბაზრებზე წვდომას კიდევ უფრო ზღუდავს პროდუქციის დიფერენცირების სიმწირე. საექსპორტო ბაზრებზე წვდომის მოპოვება ძალიან რთულია განვითარებულ ქვეყნებში მაღალი ხარისხის სტანდარტების მოთხოვნებისა და მნიშვნელოვანი სავაჭრო ბარიერების გამო. ასევე, ქართული საბითუმო თუ საცალო მოვაჭრეების უნდობლობა და ცუდი დამოკიდებულება ადგილობრივი პროდუქციის მიმართ საკმაოდ ზღუდავს ქართული თამბაქოს ცნობადობისა და გაყიდვების ზრდას.

საგდასახადო შეზღუდვა. განვითარებადი და გარდამავალი ეკონომიკის მქონე ქვეყნისთვის, როგორც საქართველოა, იმ პირობებში, როდესაც ადგილობრი-

ვი წარმოება საკმაოდ დაბალ დონეზეა, აუცილებელია სწორი საგადასახადო პოლიტიკა, რაც ნაწილობრივ პროტექციონიზმსაც მოიცავს. აუცილებელია გარკვეული დიფერენცირება საგადასახადო განაკვეთებში ადგილობრივი წარმოებისთვის გარკვეული შეღავათების სახით. სამწუხაროდ დღევანდელი საგადასახადო კანონმდებლობით ადგილობრივი, ქართული თამბაქო ზუსტად იმავე სააქციზო გადასახადით იბეგრება, როგორც იმპორტირებული. ეს ფაქტი, რა თქმა უნდა, საგრძობლად ზღუდავს ქართული თამბაქოს წარმოების განვითარებას. საგადასახადო შეზღუდვის ნათელი მაგალითია ბოლო წლებში აქციზის განაკვეთის ზრდა და გარკვეულ კონკრეტულ პროდუქტებზე აქციზის განაკვეთის დაანაგარიშების მეთოდის ცვლილება, რამაც ასევე განაკვეთის ზრდა გამოიწვია. აღსანიშნავია რომ, მკაცრ საგადასახადო შეზღუდვას მეტნაკლებად უმკლავდება იმპორტირებული, საერთაშორისო დონეზე ცნობილი პროდუქცია თავისი ისტორიისა და ცნობილი სახელის და ბრენდის ხარჯზე, ხოლო ახალი, ქართული თამბაქოს პროდუქტს საკმაოდ უჭირს მაღალი საგადასახადო განაკვეთის პირობებში კონკურენცია და კონკურენტული ფასის შენარჩუნება.

საჯარო უწყებები/საკანონმდებლო შეზღუდვა. საქართველოს მთავრობა ქართული თამბაქოს დარგს არ განიხილავს როგორც სოფლის მეურნეობისა და ეკონომიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან და მაღალშემოსავლიან ნაწილს. მთავრობა ყურადღებას ამახვილებს მხოლოდ თამბაქოს მოხმარების შეზღუდვასა და პრევენციაზე რაც რა თქმა უნდა გასაგები და მისაღები ფაქტია. თუმცა მიუღებელია რომ უგულვებელყოფილია თამბაქოს წარმოების ეკონომიკური პოტენციალი. ამასთან, საჭიროა ადგილობრივი თამბაქოს წარმოებისათვის შეღავათები და წახალისება. მეტიც, ადგილობრივი მწარმოებლები იხდიან ზუსტად იგივე რაოდენობის გადასახადს როგორც იმპორტიორები. ადგილობრივი თამბაქოს წარმოების წახალისება და მისი განვითარება გამოიწვევს ჯაჭვურ დადებით ეკონომიკურ, შედეგს.

ზემოთ ხსენებულის კარგი მაგალითია რამდენიმე თვის წინ მიღებული საკანონმდებლო ცვლილება, რომლის მიხედვითაც საქართველოში თამბაქოს პროდუქციის წარმოება ლიცენზირებადი საქმიანობა ხდება. აღსანიშნავია, რომ ცვლილებები ლიცენზიის ფლობას ავალდებულებს მხოლოდ ადგილობრივ მწარმოებელს და მისი საფასური 50 000 ლარის ოდენობითაა განსაზღვრული, რაც კიდევ ერთ დამატებით ბარიერს უჩენს ადგილობრივ მწარმოებელს და მას კიდევ უფრო არაკონკურენტულ მდგომარეობაში აყენებს იმპორტიორებთან მიმართებით. დამატებით აღნიშნული ცვლილება ავალდებულებს ქართველ მწარმოებელს შესაბამისი სტანდარტის ლაბორატორიის შექმნით, რაც გარდა იმისა, რომ საკმაოდ დიდ თანხებთანაა დაკავშირებული, არაეფექტიანი. რა თქმა უნდა, ისევე როგორც სხვა ყველა პროდუქტი თამბაქოს ნაწარმიც უნდა მოწმდებოდეს, მათ შორის ლაბორატორიულადაც. თუმცა, როდესაც ქვეყანაში არის საკმაოდ კომპეტენტური კვლევითი თუ საექსპერტიზო დაწესებულებები, რომლებსაც აქვთ თამბაქოს პროდუქციის შემოწმებისთვის საჭირო შესაბამისი ინფრასტრუქტურა ან მარტივადაა შესაძლებელი მათი მცირედი გადაიარაღება, ყოვლად გაუგებარია თუ რატომ იქმნება კიდევ ერთი დამატებითი ბარიერი ადგილობრივი წარმოებისთვის, რომელიც საკმაოდ დიდ თანხებთან და სირთულეებთან არის დაკავშირებული და ეხება მხოლოდ ადგილობრივ წარმოებას.

ქართული თამბაქოს წარმოების პოტენციალი

ქართული თამბაქოს დარგი საკმაოდ სავალალო მდგომარეობაშია, მიუხედავად ამისა, მას საკმაოდ დიდი პოტენციალი გააჩნია როგორც აგრარული ისე გადამამუშავებელი სექტორების გაძლიერებაში. თამბაქოს წარმოებას საქართველოში აქვს შესაძლებლობა გაზარდოს დასაქმების დონე თამბაქოს მწარმოებელ რეგიონებში. მაგალითისთვის, აჭარის რეგიონში, რომელიც თამბაქოს ერთ-ერთი წამყვანი მწარმოებელი რეგიონია, ძალიან ბევრი უმუშევარი ადამიანი ეძებს სეზონურ სამუშაოს საზღვარგარეთ (უმეტესად თურქეთში), ჩაის ან თხილის სექტორში. შესაბამისად, შრომისუნარიანი მუშახელი რეგიონში საკმაოდ ჭარბად იმყოფება. თამბაქოს დარგის განვითარება როგორც ფერმებისა და პლანტაციების, ისე გადამამუშავებელი და მწარმოებელი კომპანიების რაოდენობისა და მასშტაბების ზრდა დაეხმარება ადგილობრივ შრომისუნარიან მოსახლეობას დასაქმდნენ თუნდაც სეზონურად საქართველოში.

თამბაქოს წარმოებას აქვს დიდი პოტენციალი უზრუნველყოს დამატებითი შემოსავალი სოფლად მცხოვრები და ღრიბი მოსახლეობისთვის. თამბაქოს ქართველ ფერმერთან და წარმოებლებთან ჩატარებული ინტერვიუების, თამბაქოს ნედლეულის ბაზრის შესწავლის, სასოფლო-სამეურნეო დანამატების და შესაბამისი ტექნიკის ქირაობისა თუ სხვა ფასების ანალიზის, სოფლის მეურნეობის კვლევითი ცენტრის ხელთ არსებული მონაცემების დამუშავების შედეგად დათვლილი იქნა 1 ჰა ფართობზე თამბაქოს მოყვანის საორიენტაციო ხარჯი, შემოსავალი და მოგება. 1 ჰა ფართობზე შესაძლებელია 2 000 კილოგრამი თამბაქოს ფოთლის მოყვანა. სასოფლო-სამეურნეო ბაზრის შესწავლისა და ანალიზის შედეგად დაანგარიშებულ იქნა 2024 წლის ნოემბრის თვის მდგომარეობით არსებული ფასები. ერთი კილოგრამი თამბაქოს საბითუმო ფასი, სხვადასხვა ხარისხის ნედლეულის განსხვავებული ფასის გათვალისწინებით საშუალოდ 30 ლარია. შესაბამისად ქართველ ფერმერს 1 ჰა ფართობზე თამბაქოს მოყვანის და გაყიდვის შედეგად შეუძლია მიიღოს 60 000 ლარის ოდენობის შემოსავალი. 1 ჰა თამბაქოს პლანტაციისთვის საჭირო: დანამატების, მუშახელის, ტექნიკის, მელიორაციის, ტრანსპორტირების და სხვა ხარჯების გამოკლებით სუფთა მოგება დაახლოებით 32 000 ლარის ტოლია (მუშახელის, ტექნიკის მომსახურების, საწვავის, დანამატების და სხვა ფასები სეზონურად და წლიურად ცვალებადია თუმცა ასევე ცვლადია თამბაქოს ნედლეულის ფასიც). რა თქმა უნდა თამბაქოს პლანტაციის მოვლა და მისი შემდგომი დამუშავება საკმაოდ რთული და შრომატევადი საქმეა, რაც საკმაო ცოდნასა და გამოცდილებას მოითხოვს, თუმცა სოფლად მცხოვრები ფერმერისთვის და არა მარტო, საკმაოდ შემოსავლიანი საქმეა. მაგალითისთვის შევადაროთ იგი სიმინდის ან ციტრუსის პლანტაციების დანახარჯებს, რომელთა მოვლაც საკმაოდ შრომატევადია, თუმცა მათგან მიღებული ფულადი უკუგება გაცილებით ნაკლებია ვიდრე თამბაქოს პლანტაციებიდან.

ისევე როგორც ნებისმიერი ადგილობრივი წარმოებას, თამბაქოს წარმოებასაც აქვს დიდი პოტენციალი უზრუნველყოს ქვეყნის ეკონომიკის სხვადასხვა მიმართულებების განვითარება, ეროვნული ვალუტის მდგრადობა, დასაქმების დონის ზრდა და სხვადასხვა ეკონომიკური მაჩვენებლის სტაბილურობა. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სასამხურის, მსოფლიო ჯანდაცვის ორგანიზაციის (WHO) და გაეროს სურსათისა და სოფლის მეურნეობის ორგანიზაციის (FAO) სტატისტიკურ მონაცემებზე დაყრდნობით: 2020 წელს საქართველომ აწარმოა 273 ტონა

თამბაქოს ნედლეული, ექსპორტზე გაიტანა 9.6 ტონა ნედლეული რაც 41 000 დოლარის ღირებულების იყო ხოლო იმპორტი 570.5 ტონას შეადგენდა რაც 2 418 000 დოლარის ღირებულების იყო. 2020 წელს თამბაქოს პროდუქციის ჯამური იმპორტი 96 029 800 დოლარის ღირებულების იყო, ხოლო მისი ჯამური წონა 7.5 ტონის ტოლი იყო. თამბაქოს დარგს საქართველოში აქვს პოტენციური თავდაპირველად ნაწილობრივ, ხოლო შემდეგომ ეტაპობრივად მთლიანად დააკმაყოფილოს ადგილობრივი მოთხოვნა და უზრუნველყოს იმპორტის შედეგად ქვეყნიდან გასული უცხოური ვალუტის საქართველოში დარჩენა. გლობალური მდგომარეობის და მსოფლიო არასტაბილურობის გათვალისწინებით ქართულ თამბაქოს, თანამედროვე მიდგომების დანერგვის, მოყვანისა და წარმოების გადაიარაღებისა და ექსპორტის სტიმულირების შემთხვევაში, აქვს პოტენციური გაზარდოს ქვეყნის საექსპორტო მაჩვენებლები.

დასკვნა

ქართული თამბაქოს წარმოება მცირე რაოდენობის პლანტაციებით, რამდენიმე ადგილობრივი წარმოებლითა და ნედლეულისა და მზა პროდუქციის იმპორტზე დამოკიდებულებით გამოირჩევა. ქართული თამბაქოს მწარმოებლებისა და ფერმერებისთვის ფინანსურ რესურსებზე ხელმისაწვდომობისა და პირობების გამარტივება უზრუნველყოფს არსებული პლანტაციების, გადამამუშავებელი საწარმოებისა და ქარხნების გადაიარაღება, რაც ჯაჭვურად გამოიწვევს თამბაქოს ნედლეულისა და საბოლოო პროდუქტების ხარისხის ზრდას და გამრავალფეროვნებას, ასევე, დარგში დასაქმების დონის მომატებას. ქართული თამბაქოს დარგის მიმართ ხელისუფლების დამოკიდებულების ცვლილება, კერძოდ კი დარგის პრიორიტეტულად აღიარება, ადგილობრივი და იმპორტული პროდუქციის მიმართ საგადასახადო და სხვა პირობების დიფერენცირება, ადგილობრივი თამბაქოს წარმოებისთვის დამატებითი ბარიერებისა და შეზღუდვების გაქმება ან შემსუბუქება ხელს შეუწობს ადგილობრივი თამბაქოს ხარისხიანი და კონკურენტული პროდუქციით ადგილობრივი ბაზარზე დღეს დომინანტ პოზიციაში მყოფი იმპორტული პროდუქციის ჩანაცვლებას, ქვეყნიდან უცხოური ვალუტისა გადინების შემცირებას და ნედლეულისა თუ საბოლოო პროდუქტის ექსპორტის მეშვეობით საქართველოში უცხოური ვალუტისა შემოდინებას.

თანამედროვე მსოფლიოში მიმდინარე გლობალური ცვლილებებისა და არასტაბილურობის ფონზე მნიშვნელოვანია თამბაქოს მსოფლიო ბაზრის დეტალურად შესწავლა, თანამედროვე მოთხოვნებისა და მიმართულებების იდენტიფიცირება. ამ კუთხით აუცილებელია საქართველოში კვლევითი ინსტიტუტების ფორმირება რომელიც უწვევტად იმუშაებს დარგში საჭირო კვლევებისა და ექსპერიმენტების ჩასატარებლად საჭიროა ნიადაგისა და სასოფლო-სამეურნეო მიწის, კლიმატური პირობებისა და ჰავის შესწავლა, თანამედროვე მიდგომებისა და ტექნიკის დანერგვა მოყვანის, გადამამუშავების, წარმოების პროცესებში და სხვა. მსოფლიო თამბაქოს ბაზრის შესწავლის, მოსალოდნელი დეფიციტისა თუ ახალი მოთხოვნების ანალიზის საფუძველზე უნდა მოხდეს დარგში პრიორიტეტების გამოყოფა და სიტუაციისამებრ სხვადასხვა მიმართულების წახალისება და ხელშეწყობა.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ბახტაძე ვ ს. „მეთამბაქოობა“ თბილისი, 1930
2. ბიზიგერია შ. „თამბაქოს ფოთლის მოვლა“, თბილისი, 1925

3. ვოლგუნოვი მ.კ., სვიბა გ.მ., ავრამოვი ვ.ს. „საპაპიროსე თამბაქონედლეულის გადამუშავება“, თბილისი, 1939
4. საქართველოს სსრ სოფლის მეურნეობის სამინისტრო, მეცნიერებისა და პროპაგანდის სამმართველო, თამბაქოს მოვლა-მოყვანისა და შემდგომი დამუშავების ტექნოლოგია (რეკომენდაციები), თბილისი, 1981
5. საქართველოს კანონი „თამბაქოს კონტროლის შესახებ“
<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1160150?publication=15>
6. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური
<https://www.geostat.ge>
7. საქართველოს გარემოს დაცვისა და სოფლის მეურნეობის სამინისტრო
<https://mepa.gov.ge/>
8. სოფლის მეურნეობის კვლევითი ცენტრი, “თამბაქოს აგროტექნოლოგია”, თბილისი, 2015
<https://srca.gov.ge/files/%E1%83%97%E1%83%90%E1%83%9B%E1%83%91%E1%83%90%E1%83%A5%E1%83%9D.pdf>
9. შალუტაშვილი ა., როსი ჰ., ვოთი ჯ., ჰილბორნი ს., ბახტურიძე გ., კობეშვიძე გ., გრიგალაშვილი ზ., „თამბაქოს ეკონომიკის კვლევა საქართველოში საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდგომ პერიოდში“, თბილისი, 2007
[https://www.researchgate.net/publication/332231011 Tobacco Economic Study in Georgia since the Fall of the Soviet Union](https://www.researchgate.net/publication/332231011_Tobacco_Economic_Study_in_Georgia_since_the_Fall_of_the_Soviet_Union)
10. Bakhturidze G., „Tobacco Industry Interference Index 2023“, Tbilisi, 2023
<https://globaltobaccoindex.org/download/1795>
11. Edwards R., Hoek J., Karreman N., Gilmore A., „Evaluation tobacco industry transpormation : A proposed rubric and analysis“ 2022
[https://www.researchgate.net/publication/358993167 Evaluating tobacco industry 'transformation' a proposed rubric and analysis](https://www.researchgate.net/publication/358993167_Evaluating_tobacco_industry_'transformation'_a_proposed_rubric_and_analysis)
12. Food and Agriculture Organization of the United Nations, Statistics, 2022
<https://www.fao.org/statistics/en>
13. Hiol C.E., Qayomy J.N, Asensio M.E., „Tobacco Industry Whitewashing Tactics and Strategies“, 2024
https://www.graduateinstitute.ch/sites/internet/files/2024-09/ARP2_FinalReport---Claude-Emmanuel-Hiol.pdf
14. Tsertsvadze V., Khurtsia L., „Success and challenges of Georgian tobacco taxation policy“, 2022
<https://journal.gipa.ge/2022/08/14/success-and-challenges-of-georgian-tobacco-taxation-policy/>
15. World Health Organisation, Tobacco Agriculture and trade, 2020
<https://www.who.int/publications/m>
16. World Health Organization Tobacco and its environmental impact: an overview, 2017
<https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/255574/9789241512497-eng.pdf>

George Kakhadze

PhD student of Tbilisi State University

Faculty of Economics and Business

GEORGIAN TOBACCO PRODUCTION POTENTIAL: MAIN LIMITATIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS

Expanded Summary

Factors affecting Georgian tobacco production are analyzed in the article. The challenges faced by the Georgian tobacco industry, the main limitations and prospects for the development of the industry have been evaluated. The importance of Georgian tobacco production in the development of Georgian economy is substantiated. The role of the tobacco industry in the neighboring and post-Soviet countries in improving the economy and the well-being of the population is studied.

Modern Georgian tobacco production is in a rather difficult and deplorable state. Tobacco cultivation, as well as production, is gradually declining and experiencing degradation instead of development. Accordingly, the article argues the need to implement reforms in the field of tobacco. Today, the Georgian tobacco industry is in a rather bad and miserable state. It is mainly characterized by: outdated machinery and inefficient cultivation and processing technologies; lack of research and training centers; Involvement of the government in the field only at the regulatory and controlling level and new restrictive barriers; Due to the lack of interest and involvement in the sector from the population and businesses. In order to determine the potential and development prospects of Georgian tobacco production, it is necessary to identify the challenges and limitations that the field is facing.

The world's population continues to grow, with the United Nations (UN) predicting that the world's population will reach 10 billion by 2050. This population growth creates more demand for food and agricultural products. Accordingly, as in other markets, subjects operating in the tobacco market predict an increase in demand for their products. Considering the growth of the world's population and other factors such as: consumer habits and attitudes, dominance of the tobacco industry, cultural and social traditions, effective marketing and branding strategies and others, the tobacco market volume is predicted to increase. On the other hand, the global pandemic, regional conflicts and large-scale wars, global warming and climate change and other factors have led to the expectation of unprecedented shortages in the global tobacco industry, with the drastic reduction in the availability of tobacco in the world. This applies not only to countries in conflict zones, but also to major tobacco producing countries such as Brazil, India, Tanzania, Zambia and China.

The main challenges and limitations facing Georgian tobacco production have been identified, among the post-Soviet and neighboring countries of Georgia, countries have been identified, Countries where the tobacco sector contributes to economic growth, development stimulation and increase of such indicators in the country as employment level, poverty rate, GDP, export indicators and others. Also, the positions and role of the entities operating in Georgian tobacco production in the implementation of economic and public policy are evaluated. It is concluded that tobacco production and the tobacco sector, under the conditions of relevant development, not only is it an important component of the na-

tional economy, but in some cases tobacco producers have the potential to become an important part of the world's economic structure.

In order to identify the existing limitations and challenges and find ways to solve them, the main indicators of the activities of the subjects participating in the tobacco field were analyzed, interviews were conducted with subjects of all directions participating in the field. Based on the analysis of indicators and interviews, several main problems are highlighted: tobacco farmers use very outdated tools and techniques due to low financial resources; There is a lack of knowledge among tobacco farmers about the use of modern raw material cultivation technologies and approaches; Tobacco manufacturers use outdated means of production for processing and production of raw materials; Tobacco producers have limited access to finance; The legislation on advertising, placement and sale of tobacco products is strict; The tax policy towards tobacco producers is quite strict, which does not include any differentiation for local entrepreneurs; Georgian tobacco production is not considered as one of the important and high-income sectors of agriculture and economy; Demands on local tobacco producers are becoming stricter and new barriers and restrictions are emerging, among others.

According to the identified problems, recommendations have been developed regarding the priority areas of Georgian tobacco production.

თორნიკე ოსაძე

აკაკი წერეთლის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ბიზნესის, სამართლისა და სოციალურ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადოქტორო პროგრამის დოქტორანტი

დასაქმებულთა ადგილი „ახალ ღარიბთა“ კატეგორიაში

ანოტაცია. „ახალი ღარიბები“ ეკონომიკურ მეცნიერებაში წარმოადგენს შედარებით ახალ სოციალურ-ეკონომიკურ კატეგორიას, რომელიც ეხება ადამიანთა იმ სოციალურ-ეკონომიკურ ჯგუფებს, რომლებსაც აქვთ შემოსავლის, საცხოვრებელი პირობების და სტატუსის მსგავსი დონე. საუბარია იმ მინიმალურ დონეზე, რომელიც საკმარისი არ არის სრულფასოვანი ცხოვრების პირობების შესაქმნელად.

„ახალი ღარიბების“ ადგილი სოციალურ ჯგუფებს შორის ყველაზე მეტად იკვეთება მუშათა კლასში, რომლებიც თანამედროვეობის კვალობაზე „მშრომელ ღარიბებს“ წარმოადგენს. „ახალი ღარიბები“ მეტად რთული და მრავალფეროვანი კატეგორიაა, რომელიც სხვადასხვა ქვეყნების მაგალითზე განსხვავებულად ავლენს თავის სოციალურ თუ ეკონომიკურ შინაარსს. ეს კატეგორია, ისევე როგორც ზოგადად სიღარიბე, ცვალებადია დროსთან მიმართებით რაც იმაში გამოიხატება, რომ აღნიშნულ სოციალურ ჯგუფში შემავალმა საზოგადოებრივმა კლასებმა შეიძლება განიცადოს ფორმაცია, შეიცვალოს სტრუქტურული შემადგენლობა, გაიზარდოს ან შემცირდეს რიცხოვრივი მაჩვენებელი. აღნიშნული სტატია მიზნად ისახავს დასაქმებულთა ადგილის განსაზღვრას „ახალ ღარიბთა“ კატეგორიაში. აღნიშნულიდან გამომდინარე, მნიშვნელოვანია რომ გამოიკვეთოს კავშირი დასაქმებასა და სოციალური დაცვის პოლიტიკას შორის. ამავდროულად განისაზღვროს რამდენად შესაძლებელია ეფექტურმა ეკონომიკურმა პოლიტიკამ დადებითად შეცვალოს დასაქმებულთა სიღარიბე.

საკვანძო სიტყვები: ახალი ღარიბები, მშრომელი ღარიბები, სამუშაო სიღარიბე, პოლარიზება, სოციალური განსხვავებები, ღარიბების კასტა, დროებითი დასაქმება, სიღარიბის მახე.

შესავალი

საქართველოს, ისევე როგორც სხვა ქვეყნების, ეკონომიკის ერთ-ერთ უმთავრეს გამოწვევას დასაქმების ზრდა და უმუშევრობის შემცირება წარმოადგენს. თუმცა, არანაკლებ მნიშვნელოვანია დასაქმებულთა შემოსავლების საკითხი, რომელიც ხშირ შემთხვევაში თანამედროვე გამოწვევებს ვერ პასუხობს. აღნიშნულიდან გამომდინარე, შრომის ბაზრის გამართული ფუნქციონირების უზრუნველყოფა და ღირსეული სამუშაო ადგილების შექმნა ეკონომიკური პოლიტიკის უმნიშვნელოვანესი პრიორიტეტი და პრეროგატივაა.

თანამედროვე სოციალურ-ეკონომიკურ ურთიერთობებში მნიშვნელოვანი ადგილი დასაქმებულთა კლასს უჭირავს, რომელიც საშუალო ფენის ფორმირებას უწყობს ხელს. შესაბამისად დასაქმებამ უნდა უზრუნველყოს ეკონომიკის საყრდენი ძალის, საშუალო კლასის ჩამოყალიბება, თუმცა რეალური სურათი მკვეთრად განსხვავდება არსებულისგან.

დასაქმება და მისგან მიღებული შემოსავლები საბაზრო ეკონომიკის ფუნქციონირების, საზოგადოებაში მიმდინარე სოციალურ-ეკონომიკური, პოლიტიკური და

დემოგრაფიული პროცესების ამსახველი სფეროა. ეს ფენომენი განსაკუთრებით ვლინდება დასაქმებიდან მიღებული შემოსავლების ფონზე, როცა ანაზღაურება საკმარისი არ არის ცხოვრების სათანადო პირობების შესაქმნელად. დასაქმებული კი თავისი სამუშაოს მიუხედავად სიღარიბის მანკიერ წრეში ხვდება. სიღარიბის ეს ფორმა თანამედროვე მსოფლიოში ასოცირდება როგორც „ახალი ღარიბების“ კატეგორია.

„დასაქმებული ღარიბები“ როგორც „ახალი ღარიბების“ კატეგორია

ეკონომიკაში არსებობს ფაქტორები, რომლებმაც შეიძლება ხელი შეუწყოს სამუშაო სიღარიბის, აგრეთვე პოტენციური რისკ ჯგუფების გაზრდას. დასაქმებულთა ღარიბების ცნების გულში არის პარადოქსი, რომ დასაქმება ითვლება საუკეთესო ანტიდოტად სიღარიბისაგან თავის დასაღწევად. სამწუხაროდ კი რეალობა სხვაგვარ სურათს აჩვენებს და მომუშავეთა კატეგორია კვლავ განაგრძობს სიღარიბის ზღვარს ქვემოთ თანაცხოვრებას. ერთის მხრივ, დასაქმებულთა სიღარიბის მნიშვნელოვანი განმსაზღვრელი ფაქტორი დაბალი ხელფასია, თუმცა ეს პირობა ყოველთვის საკმარისი არ არის სიღარიბის გამოსავლენად. სამუშაო სიღარიბის მთავარი განმსაზღვრელი ფაქტორები საყოფაცხოვრებო გარემოებებია, ისეთი როგორიცაა: შემოსავლის წყაროს არსებობა ოჯახში, მასზე დამოკიდებულ პირთა რაოდენობა, დანახარჯების სტრუქტურა, საცხოვრებელი ადგილი (იგულისხმება სოფელი თუ ქალაქი) და სხვადასხვა სოციალური პაკეტით სარგებლობა. ამასთანავე, დასაქმებულთა სიღარიბე გაცილებით უფრო მაღალია თვითდასაქმებულთა შორის, თუმცა ამ ჯგუფის შემოსავლების მონაცემები ნაკლებად საიმედოა, რაც იწვევს რეალური სურათის დამახინჯებას. ამას ემატება თვითდასაქმებული ემიგრანტების რაოდენობა, რომლებიც თავად ქმნიან თავიანთ სოციალურ მყოფადობას.

აღსანიშნავია ბოლო წლებში არსებული მზარდი პოლარიზება დასაქმებულთა მდიდარ და ღარიბ ოჯახებს შორის, რასაც აქვს აშკარა შედეგი მათ შორის არსებული სოციალური განსხვავებებისა. აგრეთვე ძალზედ ძლიერია კავშირი განათლების დაბალ დონესა და სამუშაო სიღარიბეს შორის. განათლებასა და ტრენინგებზე დაფუძნებული ინიციატივები კარგი შესაძლებლობაა დასაქმებისა და შემოსავლების ზრდის კუთხით, რომელთა დადებითი ზემოქმედება შეიძლება იყოს როგორც მოკლევადიან პერიოდში, ისე გრძელვადიან პერიოდზე გათვლილი.

არსებულ საკითხს კიდევ უფრო მწვავედ წარმოაჩენს ქვეყანაში არსებული ზოგადი სიღარიბის არსებობა, რომელსაც ხელს უწყობს უმუშევრობის მაღალი დონე. საქართველოს ეროვნული სტატისტიკის სამსახურის მიერ 2024 წლის პირველი კვარტლის მონაცემებით სიღარიბის დონე აღიარებულია როგორც 14%. აღნიშნული მონაცემი 2021 წლის შემდგომ კლების ტენდენციით ხასიათდება, რაც დადებითი ეფექტის მატარებელია. საქართველო ამ მაჩვენებლით ახლოს დგას თურქეთთან, იტალიასა და პორტუგალიასთან. ჩვენზე მაღალია უმუშევრობა მეზობელ სომხეთში, აგრეთვე ესპანეთსა და საბერძნეთში. თუმცა, NDI-ს საზოგადოებრივი კვლევის თანახმად, რომელიც 2023 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში ჩატარდა, საქართველოში გამოკითხულთა 60% თავს დაუსაქმებლად მიიჩნევს, გამოკითხულთა 54% კი უმნიშვნელოვანეს საკითხად მისთვის და მისი ოჯახისთვის სამუშაო ადგილების შექმნას ასახელებს. რამდენად ჰგავს ოფიციალური სტატისტიკა არსებულ რეალობას ეს სხვა საკითხია, თუმცა მივყვეთ სტატისტიკის ოფიციალურ მონაცემებს.

სხვა მსგავსი საზოგადოებრივი აზრის კვლევები სტაბილურად გვიჩვენებს ერთსა და იმავე შედეგს, რომ მოსახლეობისთვის ყველაზე მწვავე პრობლემა კვლა-

ვაც უმუშევრობა რჩება. ეს საკითხი თავისი მნიშვნელობით გამოკითხვებში უსწრებს ისეთ მნიშვნელოვან თემასაც კი, როგორც არის ტერიტორიული მთლიანობა. ანუ მოსახლეობა ბევრად მწვავედ განიცდის თავის პროფესიულ უნარებთან, გამოცდილებასა თუ რეალურ პოტენციალთან შეუსაბამო მდგომარეობას და მიუხედავად იმისა, არის თუ არა დასაქმებული, მიიჩნევს, რომ გაცილებით უკეთეს დასაქმებას იმსახურებს. არსებული სიტუაცია ევროკავშირის ქვეყნებს რომ შევადაროთ, უნდა ვთქვათ, რომ ამ ქვეყნებში იმის შესახებაც კი აქვთ ინფორმაცია, დასაქმებულთაგან რამდენის სამუშაო შესაბამება პროფესიას, ცოდნასა და უნარებს. სტატისტიკურად თითქოს ყველაფერი კარგად არის: უმუშევრობის დონე ქალაქად 17.6%-ია, სოფლად - 14,6%, მაგრამ ქალაქში ფულადი შემოსავლები თითქმის 1,5-ჯერ მაღალია, ვიდრე სოფლად. ეს კიდევ ერთი ინდიკატორია იმისა, რომ ოფიციალური მონაცემები რეალობასთან აცდენაში მოდის. გარდა ამისა, აშკარაა რომ სოფლად დასაქმებულთა სიღარიბე უფრო მწვავედ დგას, ვიდრე ქალაქად. ეს ფაქტი გამოწვეულია ერთის მხრივ სოფლად თვითდასაქმებულთა მაღალი მაჩვენებლით, რომელთა შემოსავლები გაცილებით დაბალია და ამავდროულად ნაკლებად ხდება მათი ზუსტი შეფასება სტატისტიკურ ჭრილში.

„ახალ ღარიბთა“ როლი ეკონომიკის ფუნქციონირებაში

ქვეყანაში მზარდი მთლიანი შიდა პროდუქტის მოცულობის მიუხედავად, მოსახლეობის დიდი ნაწილი კვლავ სიღარიბეში ცხოვრობს. ანუ ამ ოჯახების ჩართულობა ეკონომიკურ აქტივობაში ჯერჯერობით ძალიან სუსტია. შესაბამისად სუსტია კავშირი მაკროეკონომიკური ინდიკატორების გაუმჯობესებასა და თითოეული შინამეურნეობის მდგომარეობის გაუმჯობესებას შორის. თუ იზრდება ეკონომიკა, მაგალითად, საფინანსო სექტორის, სასტუმროების ან ტურიზმის განვითარების ხარჯზე, ადამიანი, რომელსაც არა აქვს შეხება ამ სფეროებთან და დასაქმებულია, დაფუშვით, სოფლის მეურნეობაში, საკუთარ თავზე ძალიან სუსტად ან საერთოდ ვერ იგრძნობს ამ ეკონომიკურ ზრდას.

ეფექტიანი ეკონომიკური პოლიტიკის ამოცანაა მაკროეკონომიკურ ინდიკატორების გაუმჯობესებასა და თითოეული ოჯახის მდგომარეობის გაუმჯობესებას შორის კავშირი რაც შეიძლება მაღალი იყოს. ამ შედეგისკენ მიმავალი გზა კი არის როგორც რეალური დასაქმების ზრდა, ასევე რეალური შემოსავლის გაზრდა. ადამიანმა თავისი უნარების, შესაძლებლობის მაქსიმალური რეალიზაცია უნდა მოახდინოს სწორედ იმ სამუშაო ადგილზე, რომელიც შეესაბამება მის უნარს თუ ცოდნას. სხვა შემთხვევაში გვეყოლება ქვეყანაში ახალი "ღარიბების კასტა", რომელსაც სხვაგვარად დასაქმებულ ღარიბებსაც ვუწოდებთ.

უმუშევრობაზე არანაკლებ მწვავე საკითხს წარმოადგენს დასაქმებულთა ღარიბების რიცხვის ზრდა. დასაქმებული ღარიბები ეს არის ადამიანთა კატეგორია, რომელიც მუშაობს, მაგრამ იმდენად დაბალია მათი შემოსავალი, რომ სიღარიბეში ცხოვრობენ. ჩვენ გვაქვს სისტემური შინაარსის პრობლემა, რომელიც ასევე სისტემურ მიდგომას საჭიროებს. მაგალითად, დავიწყებთ საზღვარგარეთის რომელიმე ქვეყნიდან გადმოტანილ დასაქმების პროგრამას, რომელსაც მხოლოდ მოკლევადიანი, ეპიზოდური ეფექტი აქვს და საბოლოოდ შედეგს ვერ ვიღებთ. უმუშევრობა მხოლოდ მაშინ დაიძლევა, როცა წარმოებაზე ორიენტირებული ბიზნესი განვითარდება და დასაქმებული მოქალაქეები შემოსავლების ოდენობით თავს ნამდვილად დასაქმებულად და სტაბილურად იგრძნობენ.

„ახალი სიღარიბის“ თავისებურებანი საქართველოში

საქართველოში უმუშევრობა ერთ-ერთი ყველაზე პრობლემატური და რთულად მოსაგვარებელი საკითხია, თუმცა უმუშევრობასთან ერთად აქტუალობას არ კარგავს დასაქმებული ადამიანების უცვლელი ფინანსური მდგომარეობის საკითხი. სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემების თანახმად, დასაქმებული ადამიანების შრომითი ანაზღაურება წლიდან წლამდე იზრდება, თუმცა რეალური სურათი განსხვავებულია და საპირისპიროს ამტკიცებს. არსებულ რეალურ სურათს განაპირობებს ეროვნული ვალუტის გაუფასურება და ლარის დაბალმსყიდველობითი უნარი, რაზეც დარგის ექსპერტები მკაფიოდ მიუთითებენ. ეს ყოველივე კი ძირითადად განპირობებულია დაბალი ეკონომიკური ზრდის ტემპით.

განვითარებადი ქვეყნების შრომის ბაზარზე შესამჩნევია მკვეთრად გამოხატული სეგმენტაცია. ერთი მხრივ არსებობს ფორმალური სექტორი, რომელიც ადამიანებს სთავაზობს ფორმალურ ეკონომიკურ შრომაში ჩართვას, ხოლო მეორე მხრივ, არსებობს არაფორმალური სექტორი, რომელიც ფორმალური ინსტიტუციების მიღმა არსებობს და არაფორმალურ, არაპროგნოზირებად დასაქმებას სთავაზობს. არაფორმალური ეკონომიკა, როგორც წესი, ხასიათდება სიღარიბის მაღალი მაჩვენებლით, დაბალი ანაზღაურებით და ღირსეული შრომითი პირობების დეფიციტით.

საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკურ-ეკონომიკურმა ცვლილებებმა და განხორციელებულმა პრივატიზაციის პოლიტიკამ გამოიწვია სახელმწიფოს როლის დაქვეითება სოციალურ თანასწორობასთან და საჯარო სიკეთეებთან მიმართებაში, როგორცაა: კეთილდღეობის გადანაწილება, დასაქმება, საბინაო პოლიტიკა, განათლება, ჯანდაცვა და ა.შ. ამგვარ სიტუაციაში უკვე არსებული პრობლემები გახდა ინდივიდუალური ზრუნვის საგანი. დღეს მოქალაქეს თავად უწევს უმუშევრობასთან გამკლავება და ბრძოლა თვითგადარჩენისათვის. საქართველოში დასაქმებულები სხვადასხვა გამოწვევების წინაშე დგანან, როგორც არის, სტაბილურობა და მასთან დაკავშირებული ფინანსური უსაფრთხოება. საქართველოში აქტუალური ხდება “დროებითი დასაქმება“, რაც შეიძლება მოიცავდეს რამდენიმე დღეს ან თვეს, აქედან გამომდინარე არაფორმალურ ან არასტაბილურ სექტორში დასაქმებული ადამიანი, შესაძლებელია ნებისმიერ დროს უმუშევარი დარჩეს. ასევე ქვეყანაში არ არსებობს უმუშევრობის დაზღვევისა და უმუშევრობის შემწეობის სისტემა.

დასკვნა

არაფორმალურ სექტორში დასაქმებული ადამიანები არიან უფრო ღარიბები, ვიდრე ფორმალურ სექტორში დასაქმებულები, რადგან მათ არ აქვთ შრომითი ხელშეკრულება, სოციალური დაცვა და წვდომა სხვა აუცილებელ რესურსებსა და სიკეთეებზე. აქედან გამომდინარე, არაფორმალურ სექტორში დასაქმება ასოცირდება უთანასწორობასთან, არასტაბილურ და დაუცველ სამუშაო გარემოსთან, რაც დასაქმებულთა სიღარიბეზე კიდევ უფრო დრამატულად აისახება.

სოციალური დაცვის პაკეტი მიმართული უნდა იყოს სიღარიბის დაძლევაზე, რომ მხარდაჭერის სისტემამ, საჭირო დახმარება გაუწიოს მოქალაქეს, რომელიც შეძლებს თანასწორუფლებიან გარემოში განაგრძოს ცხოვრება, ასევე ამ პაკეტების გამოყენებით, სახელმწიფომ უნდა შეძლოს სიღარიბესთან ბრძოლა. საქართველოში კი მსგავსი პრაქტიკების წამოწყება დასახულ მიზანს ვერ აღწევს, რადგან სხვადასხვა სფეროში არ ხდება საჭიროებებზე დაფუძნებული კომპლექსური პოლი-

ტიკის გატარება და სიღარიბის მაჩვენებელი მზარდია. წლიდან წლამდე იზრდება ოჯახების რაოდენობაც, რომლებიც საჭიროებენ სოციალურ დახმარებას. სოციალურად დაუცველები მოწყვლადი ჯგუფია, რომელსაც არ გააჩნია ეკონომიკური სტაბილურობა და მუდმივად უწევს ბრძოლა იმისთვის, რომ შეინარჩუნონ სტატუსი და შემწეობა. თუმცა, ის სოციალური პაკეტი, რასაც იღებენ, არ იძლევა სტაბილური ცხოვრების შესაძლებლობას. მიუხედავად ამისა, ის მაინც სტაბილურ ბაზისად შეიძლება მივიჩნიოთ, რომლის დაკარგვაც არ სურთ, რადგან მათთვის დასაქმება არის არასტაბილური და პრეკარიული. აქედან გამომდინარე, სოციალურად დაუცველ ადამიანებს უწევთ დამატებითი შემოსავლის მოძიება, რა დროსაც არაფორმალურ სექტორში დასაქმება მათთვის იძულებით ხდება ხელსაყრელი. იძულებით იმიტომ, რომ მათ არაფორმალურ ეკონომიკურ შრომაში ჩართვის დროს არ უფიქსირდებათ ხელფასი და ეს არ იმოქმედებს სოციალურად დაუცველის სტატუსის შენარჩუნებაზე, ამიტომ ისინი ექცევიან “სიღარიბის მახეში“, საიდანაც თავს ვერ აღწევენ. აქედან გამომდინარე ქვეყანაში ეს ერთ-ერთი ის ჯგუფია, რომელიც აქტიურად ერთვება არაფორმალურ შრომაში.

ამ მდგომარეობით სარგებლობს არაფორმალური სექტორი, ვინაიდან მას მუდმივად ჰყავს იაფი მუშახელი. არაფორმალური ეკონომიკური შრომის უარყოფითი მახასიათებლები: დაბალი ანაზღაურება, დამატებითი ბენეფიტების არარსებობა, შეუსაბამო სამუშაო გარემო, არაპროგნოზირებადობა - კიდევ უფრო არასტაბილურსა და უთანასწოროს ხდის სტატუსის მქონე მოქალაქეების ცხოვრებას. არაფორმალურ ეკონომიკურ შრომაში ჩართვა, თუ შეიძლება ვინმესთვის იყოს გარდამავალი ეტაპი, დროებითი დასაქმება ან საკუთარი არჩევანი, სოციალური შემწეობის მიმღებ პირთათვის, ეს არის მუდმივობა და თვითგადარჩენის გზა. სოციალურად დაუცველ ადამიანებს უწევთ იზრძოლონ სტატუსის შენარჩუნებაზე და ჩაერთონ არაფორმალურ შრომაში, რათა არ დაუფიქსირდეთ შემოსავალი. ამავდროულად, ასეთი დასაქმება მათ არ უქმნით სიმშვიდისა და ეკონომიკური სტაბილურობის განცდას. მათ აქვთ იმის შიში, რომ შესაძლოა დაკარგონ ის მინიმალური შემოსავალი რაც აქვთ, ეს კი სოციალურად დაუცველებს აყენებს მუდმივი მოწყვლადობის მდგომარეობაში და არსებული სიღარიბე, სახელწმიფოს არასწორი პოლიტიკის გამო, არ არის გარდამავალი.

ადგილი აქვს ტენდენციას, როცა ხელფასი ფორმალურად იზრდება და მასთან ერთად ლარის მსყიდველობითი უნარი მცირდება. წლებთან ერთად განახევრებულია ლარის მსყიდველობითი უნარი, ამ დროს ხელფასი გაცილებით ნელი ტემპით იზრდება, რეალურად კი ცხოვრება თითქოს წინ არ მიიწევს, მოსახლეობის უდიდესი ნაწილის ცხოვრების დონე არ უმჯობესდება. მონაცემი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ გაზრდილია ხელფასები, სინამდვილეში არ ასახავს მოსახლეობის უმეტესობის კეთილდღეობის გაუმჯობესებას. სტატისტიკა გვიჩვენებს რომ დასაქმებულთა ხელფასები იზრდება, მაგრამ პრობლემის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ ხელფასის მიმღებთა კონტინგენტი არის მცირე. ახლა მაგალითად, ჩვენ გვყავს თითქმის სამჯერ ნაკლები დასაქმებული ვიდრე 80-იანი წლების ბოლოს. მდგომარეობის გამოსასწორებლად ხელისუფლებამ უნდა იზრუნოს და შექმნას სამუშაო ადგილები, რისთვისაც არანაკლებ მნიშვნელოვანია ბიზნესის და სამეწარმეო გარემოს შექმნა ქვეყანაში.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას, რომ, როდესაც უმუშევრობის დონე მაღალია, არაფორმალური შრომა სოციალურად დაუცველებისათვის მეტად ხელმისაწ-

ვდომია. არაფორმალურ სექტორში დასაქმებულებს, ხშირად თავიანთი საშუალო შემოსავლის დასახელებაც კი უჭირთ. ამგვარი არასტაბილური მდგომარეობა მათ არ აძლევს შესაძლებლობას, რომ გააკეთონ დანაზოგი ან მარტივად მიიღონ ფინანსებთან დაკავშირებული ცხოვრებისეული გადაწყვეტილებები. ამის მიუხედავად, სიღარიბესთან ბრძოლის დროს სოციალურად დაუცველი ადამიანისათვის, რომელსაც სოციალური დაცვის პაკეტი ვერ უზრუნველყოფს, არაფორმალური დასაქმება, უარყოფითი მახასიათებლების მიუხედავად, მაინც ერთ-ერთ იმედათ რჩება.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. დასაქმება და უმუშევრობა - საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური 2024წ. <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/683/dasakmeba-umushevropa>
2. NDI კვლევა - საზოგადოების განწყობა საქართველოში https://www.ndi.org/sites/default/files/NDI%20Georgia_GGF%20poll_October_2023_Geo_VF.pdf
3. სამუშაო ძალის მაჩვენებლები ქალაქ-სოფლის მიხედვით - საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური 2023წ. <https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/683/dasakmeba-umushevropa>
4. დიაკონიძე, ა., არასტანდარტული და არაფორმალური დასაქმება – კონცეპტები და მათი რელევანტურობა საქართველოსთვის. 2021 წ.
5. მონაცემთა ბაზაში რეგისტრირებული და საარსებო შემწეობის მიმღები ოჯახების რაოდენობა, სოციალური მომსახურეობის სააგენტო, 23 მარტი, 2024 . http://ssa.gov.ge/index.php?lang_id=&sec_id=1539
6. ცინცაძე, გ. (2021). არასტანდარტულ და არაფორმალურ შრომაში ჩართულთა საჭიროებები: თემატური მოკვლევა. გ. ცინცაძე, გ. ლანჩავა, ს. შუბლაძე, ა. დიაკონიძე, ს. ქაჯაია, & თ. ქებურიაში, *არაფორმალური და არასტანდარტული შორმა საქართველოში* (გვ. 32-46). თბილისი: სოციალური სამართლიანობის ცენტრი.
7. Abesadze, R. (2022). The main directions of the Innovation Development Strategy of the Georgian Economy. *Ekonomisti* (In Georgian)
8. Abuselidze, G. (2019). European integration of Georgia and financial-economic condition: achievements and challenges. *European Journal of Sustainable Development*
9. Arnania-Kepuladze, T., & Kepuladze, G. (2021). Poverty definitions diversity and clusters of poverty. *Journal of the Belarusian State University. Philosophy and Psychology*, 2:21–28. Retrieved from <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/267623/1/21-28.pdf>
10. Arnania-Kepuladze, T., Dali, S., & Kepuladze, G. (2021, Oct 15). Labor Market: Covid-19 Pandemic and Working Poverty. *FBIM Transactions*, 9(2), 1–10. doi:10.12709/fbim.09.09.02.01
11. International Labour Organization. (2015). Resolution concerning decent work. <https://www.ilo.org/public/english/standards/relm/ilc/ilc90/pdf/pr-25res.pdf>
12. EUROSTAT; (1996). Statistical Classification of Economic Activities in the European Community.
13. Informaleconomy_ <https://www.ilo.org/global/topics/employment-promotion/informal-economy/lang--en/index.htm>

14. Households below average income: for financial years ending 1995 to 2020, DWP, 2021. <https://www.gov.uk/government/statistics/households-below-average-income-for-financial-years-ending1995-to-2020>

Tornike Osadze

*Akaki Tsereteli State University of Business, Law
and Ph.D. of the Faculty of Social Sciences
PhD student of the program*

THE PLACE OF THE EMPLOYED IN THE "NEW POOR" CATEGORY

Expanded Summary

Among the social groups, the place of the "new poor" is most marked in the working class, who represent the "working poor" in the traces of modernity. The "new poor" is a very complex and diverse category, which shows its social and economic content in different ways based on the example of different countries. This category, as well as poverty in general, changes over time, which is reflected in the fact that the social classes included in the mentioned social group can experience formation, change in structural composition, increase or decrease in numerical index.

An important place in modern socio-economic relations is occupied by the class of employees, which contributes to the formation of the middle class. Accordingly, employment should ensure the formation of the middle class, the supporting force of the economy, although the real picture is markedly different from the existing one.

Employment and the incomes derived from it are the sphere reflecting the functioning of the market economy, socio-economic, political and demographic processes in the society. This phenomenon is especially manifested against the background of income from employment, when the remuneration is not enough to create proper living conditions. An employee, despite his work, falls into a vicious circle of poverty. This form of poverty is associated in the modern world as a category of "new poor".

An issue no less acute than unemployment is the increase in the number of working poor. Working poor This is a category of people who work, but their income is so low that they live in poverty. We have a systemic content problem that also requires a systemic approach.

Unemployment in Georgia is one of the most problematic and difficult to solve issues, however, along with unemployment, the issue of the unchanged financial status of employed people does not lose its relevance. According to the data of the National Statistics Service, the wages of employed people are increasing from year to year, although the real picture is different and proves the opposite. The current real picture is determined by the devaluation of the national currency and the low purchasing power of the GEL. All this is mainly due to the low rate of economic growth.

The ongoing political-economic changes in Sakrtvelo and the implemented privatization policy have led to a decrease in the role of the state in relation to social

equality and public goods, such as welfare distribution, employment, housing policy, education, health care, etc. In such a situation, already existing problems became the subject of individual care. Today, the citizen has to deal with unemployment himself and fight for self-preservation. Employees in Georgia face various challenges such as stability and related financial security. In Georgia, "temporary employment" is becoming relevant, which can cover several days or months, therefore, a person employed in the informal or unstable sector can be unemployed at any time. There is also no unemployment insurance and unemployment benefit system in the country.

Due to modern challenges, having a job is often not enough to get out of poverty, as mentioned above. For this, it is necessary to conduct a systematic and well-thought-out economic policy both within the country and at the level of an individual or household. This means that in order to overcome "collective poverty", the efforts and actions of an individual are of great importance, to take the right steps, which will be calculated in time and focused on the final result.

Although the reduction of poverty continues, but at a slower pace compared to earlier data, which shows an unfavorable picture in the future. It is necessary to speed up the rates of economic growth, which should be felt by all active areas, and the final result should be reflected in the well-being of people. Economic growth should not only be expressed in numbers and it should definitely have a positive effect on people's daily lives.

In addition, poverty in urban settlements is lower and declining faster than in rural areas. On the one hand, this is due to the low rate of rural employment or the high share of the self-employed, which makes "in-work poverty" appear even more dramatic. GDP growth and increased government revenues contribute to the eradication of poverty and the reduction of inequality. In the short term, an increase in social payments leads to more households. From poverty, however. In the medium and long term, prioritizing investments in health and education will help reduce poverty and improve overall well-being.

სამეწარმეო უნივერსიტეტის განვითარება

ანოტაცია. სამეწარმეო უნივერსიტეტი წარმოადგენს ინსტიტუციას, სადაც ცოდნაზე დაფუძნებული მეწარმეობა იძენს ეკონომიკური ზრდის, დასაქმების ხელშეწყობის და კონკურენტუნარიანობის ამაღლების თვისებრივად ახალ შესაძლებლობებს. ამ კონტექსტში, სამეწარმეო უნივერსიტეტები მნიშვნელოვან როლს ასრულებენ როგორც ცოდნის მწარმოებელი და ცოდნის გამავრცელებელი ინსტიტუტი.

უნივერსიტეტებსა და მეწარმეობას ბევრი რამ აქვთ საერთო და ურთიერთშემავსებელი. მათ შორის პარტნიორობა შეიძლება იყოს ორმხრივად მომგებიანი, რაც შესაძლებელია მიღწეულ იქნას სწორად ჩამოყალიბებული და სტრუქტურირებული თანამშრომლობითი ჩარჩოს, საერთო ღირებულებების, მოქნილობისა და გონივრული პროგრამების შემუშავების პირობებში.

ნაშრომში ხაზგასმულია შიდა და გარე ფაქტორების ურთიერთკავშირი, რაც განაპირობებს სამეწარმეო უნივერსიტეტების განვითარებას სწავლების, კვლევის და სამეწარმეო ამოცანების გადაწყვეტის მიმართულებით. სტატიაში წარმოდგენილია სტრატეგიები, რომლის განხორციელებაც სარგებელს მოუტანს საზოგადოებას საგანმანათლებლო დაწესებულებებში თვისებრივად ახალი ბიზნესის წანამძღვრების შექმნისა და დასაქმების მასშტაბების ზრდის თვალსაზრისით.

საკვანძო სიტყვები: სამეწარმეო უნივერსიტეტები, ინსტიტუციონალური ეკონომიკა, რესურსებზე დაფუძნებული ხედვა, უმაღლესი განათლება, ცოდნის გადაცემის ტექნოლოგიების ტრანსფერი.

შესავალი

სამეწარმეო საზოგადოება გულისხმობს ადგილებს, სადაც ცოდნაზე დაფუძნებული მეწარმეობა გაჩნდა როგორც ეკონომიკური ზრდის, დასაქმების ხელშეწყობის და კონკურენტუნარიანობის მამოძრავებელი ძალა გლობალურ ბაზრებზე. ამ კონტექსტში სამეწარმეო უნივერსიტეტი მნიშვნელოვან როლს ასრულებს როგორც ცოდნის მწარმოებელი ისე გამავრცელებელი ინსტიტუტი.

ამ თვალსაზრისით, სამეწარმეო უნივერსიტეტად შეიძლება განისაზღვროს გარემო, რომელსაც აქვს საერთო სტრატეგია, რომელიც ორიენტირებულია იყოს საუკეთესო მის ყველა საქმიანობაში (მაგ. კარგი ფინანსების ქონა, კარგი სტუდენტებისა და მასწავლებლების შერჩევა, ხარისხიანი კვლევის წარმოება) და ცდილობს იყოს უფრო პროდუქტიული და კრეატიული განათლებასა და კვლევაში. სამეწარმეო უნივერსიტეტები ჩართულნი არიან პარტნიორულ ქსელებში და სხვა ურთიერთობებში საჯარო და კერძო ორგანიზაციებთან, რომლებიც ურთიერთქმედებისა და თანამშრომლობის ქოლგაა. სამეწარმეო უნივერსიტეტი ახორციელებს რამდენიმე სტრატეგიას და ახალ ინსტიტუციურ კონფიგურაციას, რომ ერთად იძუშაონ მთავრობებმა და ინდუსტრიებმა, რათა ხელი შეუწყონ ცოდნის გენერირებას და ექსპლუატაციას.

სამეწარმეო უნივერსიტეტების კონცეპტუალური ჩარჩო

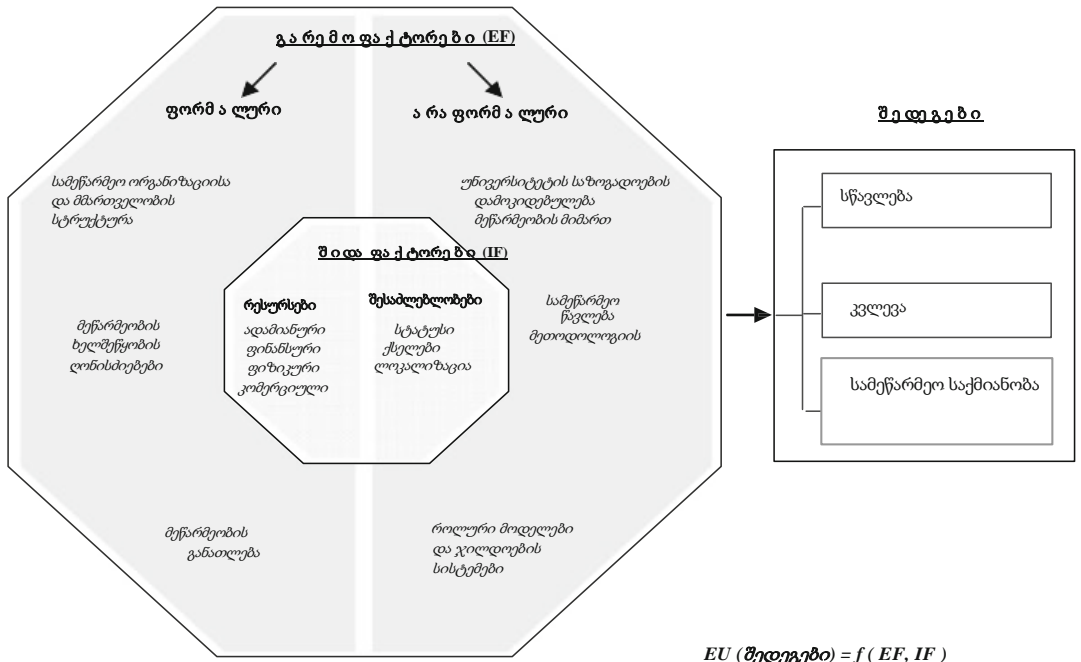
სამეწარმეო უნივერსიტეტების მისიები ორიენტირებულია სწავლებაზე, კვლევაზე და სამეწარმეო საქმიანობის შესრულებაზე ერთდროულად იმისათვის რომ წვლილი შეიტანოს სოციალურ განვითარებასა და ეკონომიკურ ზრდაში. სამეწარმეო უნივერსიტეტები დამატებით უნდა გახდნენ სამეწარმეო ორგანიზაციები, ხოლო მათი წევრები უნდა გახდნენ პოტენციური მეწარმეები. სამეწარმეო უნივერსიტეტის შედეგები დაკავშირებულია მის მისიებთან; სასწავლო, კვლევითი და სამეწარმეო საქმიანობასთან. ამის საფუძველზე, სამეწარმეო უნივერსიტეტის კონცეპტუალური მოდელი აღწერილი და გამოვლენილია სამეწარმეო უნივერსიტეტების შექმნასა და განვითარებაში მონაწილე გარემო და შიდა ფაქტორებით (ნახ. 1). ამის საფუძველზე, სამეწარმეო უნივერსიტეტის ეს თავსებადი მოდელი გვთავაზობს შემდეგს:

- ფორმალური ფაქტორები: სამეწარმეო ორგანიზაციული და მმართველობითი სტრუქტურა, მხარდამჭერი ღონისძიებები მეწარმეობისთვის, სამეწარმეო განათლება.
- არაფორმალური ფაქტორები: საუნივერსიტეტო საზოგადოების ურთიერთობა მეწარმეობასთან, მეწარმეობის სწავლების მეთოდოლოგიები, მისაბამი სანიმუშო მოდელები და ჯილდოს სისტემა.
- რესურსები: ადამიანური კაპიტალი, ფინანსები, ფიზიკური და კომერციული რესურსები.
- შესაძლებლობები: სტატუსი და პრესტიჟი, ქსელები და ალიანსები, ლოკალიზაცია.

გარემო ფაქტორები

სამეწარმეო უნივერსიტეტი მოითხოვს სამეწარმეო ორგანიზაციული სტრუქტურების შექმნას, რომელსაც კავშირი ექნება სწავლების, კვლევისა და ადმინისტრაციის ფუნქციებს შორის და რაც ხელს შეუწყობს საერთო ხედვის ფორმირებას. კიდევ ერთი ორგანიზაციული ელემენტია მენეჯერული თვითმმართველობა, რომელიც მოიცავს მართვის შიდა სტრუქტურებს, გადაწყვეტილების მიღებისა და ლიდერის როლებს. შედეგად, უნივერსიტეტის ძალისხმევა ორიენტირებულია უზრუნველყოს მისი წევრებისთვის ნაყოფიერი გარემო მეწარმეობისთვის, რომელიც მოგვიანებით შეიძლება აისახოს ეკონომიკურ ზრდასა და რეგიონულ განვითარებაზე.

კარგი მაგალითებია ბიზნეს ინკუბატორები და ტექნოლოგიების გადაცემის ოფისები, რომლებიც წარმოადგენენ დამხმარე მექანიზმებს შექმნის პროცესში, უნივერსიტეტის სპინ-ოფები ან საგანმანათლებლო პროგრამები, რომლებიც უზრუნველყოფენ მრავალფეროვან სიტუაციებს, მიზნებს, მეთოდებს რომლებიც ორიენტირებულია სტუდენტების უნარების და ქცევის გაუმჯობესებაზე, განავითაროს როგორც შემოქმედებითი, ისე კრიტიკული აზროვნება. ამ პროცესის შედეგი ასოცირდება ახალ იდეებთან ან განზრახვებთან, რომლებიც წარმოიშვა ახალი წარმატებული მეწარმეების მიერ, რომ მოგვიანებით ისინი გახდებიან ახალი მისაბამი მოდელები, რომლებიც აჩვენებენ მათ თანატოლებს, რომ სამეწარმეო წარმატება არ არის თეორია. ამრიგად, კიდევ ერთ სტრატეგიულ ქმედებებს, რომლებიც მიზნად ისახავს კომპლექსთან დაკავშირებული მეწარმეობის ხელშეწყობის ისეთ საკითხებს, როგორცაა ჯილდოს სისტემები, როგორც ფულადი (ბონუსები, კორპორატიული რესურსების გამოყენება, მოგების გაზიარება, სხვა) და არაფულადი (დაწინაურებისა და აღიარების სისტემები).

ნახ. 1 სამეწარმეო უნივერსიტეტების კონცეპტუალური მოდელი

შიდა ფაქტორები

საუნივერსიტეტო კულტურის განვითარება ინდუსტრიაში თანამშრომლობისთვის უნდა იყოს ინსტიტუციური პრიორიტეტი. რობერტ რიბნიჩეკმა და როლანდ კონიგსგრუბერმა გამოაქვეყნეს ლიტერატურის მეტა-ანალიზი უნივერსიტეტისა და ინდუსტრიის თანამშრომლობის ხელშემწყობი ფაქტორების შესახებ, რომელშიც მათ განსაზღვრეს სტრუქტურა და პერსონალი, როგორც კრიტიკული ფაქტორები, რომლებიც გავლენას ახდენენ პარტნიორობის წარმატებაზე.

სამეწარმეო უნივერსიტეტს სჭირდება მენეჯერები, ლიდერობის პიროვნული მახასიათებლებით, პროფესიონალიზებულ სრულ განაკვეთზე, თანამდებობებზე, თავისი მისიის შესასრულებლად. გარდა ამისა, აკადემიკოსები კრიტიკული ადამიანური რესურსია განათლების განვითარებისთვის, კვლევაში ინოვაციების ხარისხისა და გენერაციისთვის. ამ კონტექსტში, მენეჯერები და აკადემიკოსები არიან აქტორები, რომლებიც მონაწილეობენ ტრადიციული უნივერსიტეტების შიდა ტრანსფორმაციაში. სხვა მნიშვნელოვანი ფაქტორები არის ფინანსური რესურსები, რომლებიც აჩვენებს უნივერსიტეტის ავტონომიას სახელმწიფოსგან. ამ მხრივ აღსანიშნავია, რომ დივერსიფიცირებული დაფინანსების ბაზა ნიშნავს, რომ უნივერსიტეტმა გაზარდა მისი შემოსავალები ისეთი წყაროებიდან, როგორცაა მთავრობის მხარდაჭერა, კვლევითი კონტრაქტები, კამპუსის სერვისები, სტუდენტური გადასახადი და სხვა. ეს რესურსები გაფართოების საშუალებას იძლევა სოციალური მოთხოვნების დასაკმაყოფილებლად.

უნივერსიტეტები სულ უფრო მეტად თანამშრომლობენ მრავალ ინდუსტრია-სთან, უნივერსიტეტებთან, კერძო თუ საჯარო დაწესებულებებთან ეროვნულ და საერთაშორისო კონტექსტში. ამ მხრივ, ლოკალიზებული ცოდნის გავრცელების

თეორია ვარაუდობს, რომ მოგება უფრო დიდი იქნება აგლომერაციებსა და სივრცულ კლასტერებში, ვინაიდან არაცხადი ცოდნის წვდომა უფრო ადვილია და ხაზს უსვამს ცენტრალურ როლს, რომელსაც სარისკო კაპიტალის ხელმისაწვდომობა თამაშობს რეგიონებში მაღალტექნოლოგიური ფირმების ჩამოყალიბების წახალისებაში, რადგან ისინი უზრუნველყოფენ არსებით სარისკო კაპიტალს და საოპერაციო დახმარებას ახალი ფირმებისთვის. ამავდროულად, ეს ხსნის იმას, თუ რატომ ხდება ეს უფრო მაღალტექნოლოგიურ კლასტერებში, სადაც უფრო ადვილია წვდომა კრიტიკულ გამოცდილებაზე, ქსელებსა და ცოდნაზე. პრაქტიკაში, მდებარეობა არის მნიშვნელოვანი ფაქტორი, რომელიც ხსნის ფირმების ინოვაციურ საქმიანობას, რადგან ცოდნის გადაცემის ღირებულება გეოგრაფიული მანძილის ფუნქციაა და იწვევს ლოკალიზებულ გარე ფაქტორებს.

სამეწარმეო უნივერსიტეტების შერჩევა

უმაღლესი განათლების კონტექსტში, ყოველწლიურად იწარმოება რეიტინგის გაზომვა, თითოეული უნივერსიტეტის ხარისხით. მათი უმრავლესობა იყენებს ინდიკატორებს, რომლებიც დაკავშირებულია უნივერსიტეტის რესურსებთან და შედეგებთან ან კვლევის პროდუქტიულობასთან. თუმცა, რეიტინგები და ინდექსები რამდენიმეა, მათ ინტერპრეტაციასთან დაკავშირებულია შეზღუდვები; ინდიკატორებით იზომება ტრადიციული პერსპექტივები, ვალიდობა და სანდოობა მონაცემთა წყაროების შესახებ. ამ კონტექსტში, ეს მეთოდოლოგია გამოიყენება ევროპული ინოვაციების ანგარიშში (ევროპის კომისია 2005) ევროკავშირის (EU) წევრების ინოვაციური საქმიანობის ანალიზის ქვეშ ლისაბონის სტრატეგიაში. დამატებით, SEUS შეფასებულია ბერლინის პრინციპების შესაბამისად უმაღლესი განათლების რეიტინგები (უმაღლესი განათლების პოლიტიკის ინსტიტუტი 2006 წ.).

ერთ-ერთი კვლევა, რომელიც ჩატარდა ესპანეთის 50 უნივერსიტეტში: პირველი პოზიციები დაიკავა რეგიონალურმა უნივერსიტეტებმა კერძოდ, შერჩეული იყო: UPC (კატალონია), UPV (ვალენსია), UAB (კატალონია), USE (ანდალუზია), UAM (მადრიდი), UMH (ვალენსია), USC (გალიცია) და UCA (ანდალუზია).

უნივერსიტეტები ჩართულია სამეწარმეო ინიციატივებში, როგორცაა სამეცნიერო პარკები და ინკუბატორები, სასწავლო პროგრამები და კურსები მეწარმეობაში ან ინტერდისციპლინარული ცენტრები და თანამშრომლობის ქსელები (Ruiz et al. 2004; გერერო და სხვ. 2006 წელი; გერერო 2008). უნივერსიტეტები ჩართულნი არიან თვითდამკვიდრების მცდელობებში გარემოსთან ადაპტაციისთვის.

კვლევა EUexp აჩვენებს, თუ ესპანეთის რომელი უნივერსიტეტები განიხილებოდა ექსპერტების მიერ სამეწარმეო (Guerrero 2008) კულტურის (EUculture) უნივერსიტეტებათ, რომლებიც ხელს უწყობენ სამეწარმეო კულტურას თავიანთ სტრატეგიაში, რომლებიც გარემო ცვლილებებთან ადაპტაციის საშუალებას იძლევა (Sporn 2001). ეს ინფორმაცია შეგროვდა ესპანური მონაცემთა ბაზის გამოყენებით გლობალური მეწარმეობის მონიტორით (GEM 2006), უნივერსიტეტებმა აჩვენეს სამეწარმეო საქმიანობა, როგორცაა პატენტები, ლიცენზიები, spin-offs, კვლევის ხელშეკრულებები (Keast 1995). ეს მონაცემები იყო მიღებული მეორადი წყაროებიდან, როგორცაა UNIVERSIA (2006), IPYME (2006) და ესპანეთის პატენტების ოფისი (OEPM 2007). შედეგად, ევროკავშირის შედეგებმა აჩვენა, რამდენი სამეწარმეო საქმიანობა იყო შექმნილი რეგიონებში მდებარე უნივერსიტეტების მიერ. მეწარმეობა, რომელიც იზომება ახალი საწარმოების რაოდენობით (Audretsch და ლერმანი 2005).

ევრორეგიონმა აჩვენა, თუ რამდენად სამეწარმეო რეგიონები, სადაც თითოეული ესპანეთის უნივერსიტეტი მდებარეობს.

შედეგები და დისკუსია

ევროკავშირის მიერ შემუშავებული სტრატეგიები, როგორცაა ბოლონიის და ლისაბონის დეკლარაციები, ორიენტირებულია სამეწარმეო ინოვაციების ხელშეწყობაზე უმაღლეს სასწავლებლებში. ამ ნორმატივამდე ესპანეთის უნივერსიტეტები პიონერები იყვნენ ამ მიზნით რამდენიმე სტრატეგიის განხორციელებაში (UPC, UPV, UAB, UAM, USC და UMH). ეს ქმედებები წარმოადგენდა მათი მდგრადი კონკურენტული უპირატესობის საფუძველს (O’Shea et al. 2005) და ეს აისახება უნივერსიტეტის შედეგებზე. ამ თვალსაზრისით, გაანალიზებულ უნივერსიტეტებში ჩართულმა აკადემიკოსებმა წარმოადგინეს თავიანთი აღქმა იმ საკითხების შესახებ, როგორც სამეწარმეო უნივერსიტეტის კონცეპტუალური მოდელის ინტეგრირება. აქედან გამომდინარე, ეს კვლევა ითვალისწინებს სტატისტიკურ მიმოხილვებს გარემოსა და შიდა ფაქტორების შესახებ ესპანეთში სამეწარმეო უნივერსიტეტების განვითარების მიმართულებით.

კვლევის შედეგებით აკადემიკოსები მიიჩნევენ, რომ მათი მეწარმე უნივერსიტეტები ორიენტირებულია სასწავლო, კვლევით და სამეწარმეო მისიების შესრულებაზე ერთდროულად. კერძოდ, უფრო მაღალი შეფასება ჰქონდა აქტივობასთან დაკავშირებულ საქმიანობას, ცოდნის გადაცემა, სამეწარმეო კულტურის ხელშეწყობა და წვლილი რეგიონულ განვითარებაში.

დღესდღეობით ნელ-ნელა იცვლება საუნივერსიტეტო კულტურა და აკადემიური მეწარმე ითვლება ისეთ მისაბამ მოდელად, რომელსაც შეუძლია დადებითად იმოქმედოს უნივერსიტეტის საზოგადოებაზე. ასევე, ეს პროცესი მოითხოვს სტრატეგიულ ქმედებებს, რომლებიც ხელს უწყობს მეწარმეობას, რომელიც დაკავშირებულია ფულად და არაფულად სტიმულებთან (Kirby 2005).

მეორე მხრივ, შიდა ფაქტორების კონსტრუქცია მნიშვნელოვნად არის განპირობებული შესაძლებლობებისა და რესურსების მიხედვით. კერძოდ, ყველაზე კრიტიკული ფაქტორები დაკავშირებულია ალიანსებთან და რესურსებთან. დაკავშირებულია ტექნოლოგიების კომერციალიზაციასთან. ამ გზით, ორგანიზაციული სტრუქტურა ადაპტირდებოდა ამ ცვლილებებთან, რათა შეიქმნას ინტერფეისი მათ შორის უნივერსიტეტი და ინდუსტრია. ამ თვალსაზრისით, უნივერსიტეტში ახალი ჰიბრიდული სტრუქტურები გამოჩნდა, როგორცაა ფონდები, სამეცნიერო პარკები და სპეციალიზებული ოფისები. სინამდვილეში, ეს სტრუქტურები აჩვენებს ევოლუციას მათ ინფრასტრუქტურებში, სერვისებში, ინდუსტრიასთან ინტერფეისებში, მთავრობის მიერ განხორციელებულ სტრატეგიებში. გარდა ამისა, უნივერსიტეტმა ხელი მოაწერა რამდენიმე სავაჭრო შეთანხმებას და ალიანსების სხვადასხვა საჯარო და კერძო ორგანიზაციებთან მისი მისიების გასაძლიერებლად. მთავარი მიზანია საუნივერსიტეტო საზოგადოებისთვის რამდენიმე მექანიზმის უზრუნველყოფა მეწარმეობის ხელშეწყობა კომერციული და ფინანსური რესურსების კომბინაციით.

სამეწარმეო უნივერსიტეტების ჩამოყალიბების ძირითადი ფაქტორები ესპანეთში იყო აკადემიკოსების, მენეჯერების, მკვლევარების, პერსონალის სამეწარმეო დამოკიდებულებები და სტუდენტები. ეს ნიშნავს, რომ უნივერსიტეტის ხელმძღვანელობის ადეკვატური კომბინაცია, მთავრობა და საუნივერსიტეტო საზოგადოების პოზიტიური დამოკიდებულება მეწარმეობის მიმართ შესაძლებელს ხდის არსებით ცვლილებებს უნივერსიტეტის შიგნით (Sporn 2001). ეს კომბინაცია უნივერსიტეტს

კონკურენტული უპირატესობის საშუალებას აძლევს სხვა უნივერსიტეტებთან შედარებით. ამიტომ, სამეწარმეო ზრახვები საუნივერსიტეტო საზოგადოების (ადამიანური რესურსების) (არაფორმალური ფაქტორები) სასიცოცხლო მნიშვნელობის ფაქტორი იყო უნივერსიტეტის მისიების მიღწევაში (Powers and McDougall 2005).

დასკვნა

მეწარმეობა არის ფართო კონცეფცია, რომელიც შეინიშნება რამდენიმე სცენარში, როგორცაა რეალურ ცხოვრებაში საქმიანობა, სამეცნიერო პროექტები, ახალი საწარმოები და ასევე საზოგადოებების კონფიგურაცია. კონკრეტულად, ამ უკანასკნელ სცენარში დამატებული ღირებულება წარმოიქმნება სამეწარმეო გზით, როგორც შესაძლებლობები, რომლებიც განასხვავებენ ტრადიციულ და ახალი ცოდნის ეკონომიკას. ამ კონტექსტში ასოცირებულია სამეწარმეო შესაძლებლობები ცოდნის წარმოქმნასთან და ექსპლუატაციასთან.

გარდა ამისა, უნივერსიტეტი ატარებდა ექსპერიმენტებს რამდენიმე კულტურული, საგანმანათლებლო, ინსტიტუციური და საკანონმდებლო გამოწვევებით, რათა იყოს გადარჩენილი გლობალურ კონკურენტულ გარემოში. ამ გამოწვევების შედეგად, სამეწარმეო უნივერსიტეტების ფენომენი გაჩნდა საერთო სტრატეგიით ორიენტირებული ყველა უნივერსიტეტის დონეზე მეწარმეობის შესახებ. ეს გასაკვირი არ არის რადგან, დაარსების დღიდან, უნივერსიტეტი ითვლებოდა ინოვაციად საზოგადოებების საჭიროებების გადასაჭრელად. თუმცა, უნივერსიტეტები კომპლექსური ორგანიზაციებია.

ამგვარად, სამეწარმეო უნივერსიტეტი არის ინსტრუმენტი, რომელიც არა მხოლოდ უზრუნველყოფს სამუშაო ძალას და დამატებულ ღირებულებას ცოდნის შექმნასთან ან ტრანსფორმაციასთან ერთად, არამედ აუმაჯობებს ინდივიდის ღირებულებებს და დამოკიდებულებას ამ საკითხების მიმართ. თუმცა, კვლევების უმეტესობა ავლენს ქეისის გამოყენების ტენდენციას. ყოველი საუნივერსიტეტო საზოგადოება არის უნიკალური და მისი დამოკიდებულება მეწარმეობის მიმართ განისაზღვრება ფაქტორების კომბინაციით, როგორცაა სამეწარმეო განათლება, სწავლების მეთოდოლოგიები, მისაბამი მაგალითი და ჯილდოს სისტემები.

აქედან გამომდინარე, მნიშვნელოვანია აღიარება საუნივერსიტეტო ტიპოლოგიების, რადგან ყველა უნივერსიტეტი არ არის სრულად ტექნოლოგიური. ამ თვალსაზრისით, სტრატეგიები უნდა იყოს ადაპტირებული თითოეული ტიპის უნივერსიტეტისთვის, რადგან ტექნოლოგიურს აქვს ცოდნის წარმოების უნარი. სამეწარმეო უნივერსიტეტის ფორმირება დაკავშირებულია ისეთ გარე ფაქტორებზე როგორცაა: პოლიტიკა, დემოგრაფია, ეკონომიკა, ინფრასტრუქტურა, კულტურა, მობილურობა, განათლება და საზოგადოება.

უნივერსიტეტმა უნდა შეიმუშაოს რამდენიმე სტრატეგია, სტრუქტურა რომელიც ორიენტირებულია გააძლიეროს: განათლებისა და ტრენინგის ხარისხი, რომლის მეთოდები დაფუძნებული იქნება პიროვნულ ზრდაზე, რომელიც მხარს დაუჭერს შემოქმედებითობას და სამეწარმეო გამოცდილებას; უკეთესი სტრატეგიები წახალისებისთვის.

მცირე და საშუალო საწარმო მოითხოვს ისეთ მექანიზმებს კონკურენტულ გარემოში გადასარჩენათ, რომელიც ახალ ეკონომიკაში ფირმას მთავარ სტრატეგიული უპირატესობას მოუტანს, ცოდნას და ადამიანურ კაპიტალს. უნივერსიტეტი აწარმოებს იდეებს და კვალიფიციურ ადამიანურ რესურსებს, ინდუსტრიას აქვს ეკო-

ნომიკური რესურსი იდეების ეკონომიკურად სასარგებლო პროდუქტად გარდასაქმნელად.

გარდა ამისა, საჭიროა სხვა ფაქტორების გაანალიზება ზემოთ აღნიშნულ კონცეპტუალურ მოდელში; მაგალითად, საჭიროა სიღრმისეული ანალიზი ისეთი ფორმალური ფაქტორების გავლენაზე, როგორცაა კონკრეტული კანონმდებლობა, ინიციატივები, წახალისება ან რეგიონული მთავრობების მიერ შემუშავებული სხვა სტრატეგიები მეწარმეობის ხელშეწყობის მიზნით და ინოვაცია. ასევე, საჭიროა შემდგომი გამოკვლევები არაფორმალურ ფაქტორებთან დაკავშირებით, მეწარმეობის სოციალური დინამიკის გავლენა მეწარმეობის კონფიგურაციაზე და აკადემიური მეწარმეობის მიღება რეგიონში.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. <https://www.researchgate.net/publication/226634238> The development of an entrepreneurial university
The development of an entrepreneurial university ; april 2010
2. https://media.nesta.org.uk/documents/the_challenge-driven_university.pdf
The challenge-driven university: how reallife problems can fuel learning; march 2016
3. <https://www.weforum.org/stories/2019/09/how-to-build-an-entrepreneurial-university/>
How to build an entrepreneurial university; sep.13, 2019
4. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11573-018-0916-6>
What makes industry-university collaboration succeed? A systematic review of the literature; sep.12, 2019
5. <https://hiring.careerbuilder.co.uk/news/university-graduates-not-prepared-to-enter-the-workforce>
6. Employers: university graduates not prepared to enter the workforce, a careerbuilder.co.uk survey reveals; April,2015
7. <https://www.telegraph.co.uk/education/educationnews/11699095/Thousands-of-new-graduates-out-of-work-figures-show.html>
Thousands of new graduates out of work, figures show; 25 iune 2015
8. https://www.academia.edu/50140993/The_evolution_of_the_entrepreneurial_university
The evolution of the entrepreneurial university; 2024

Natia Gochashvili

PhD Student, Georgian Technical University

DEVELOPMENT OF AN ENTREPRENEURIAL UNIVERSITY

Expanded Summary

An entrepreneurial university is an institution where knowledge-based entrepreneurship gains qualitatively new opportunities for economic growth, employment promotion and competitiveness enhancement. In this context, entrepreneurial universities play an important role as a knowledge producer and knowledge disseminator.

Universities and entrepreneurship have much in common and are mutually complementary. Partnerships between them can be mutually beneficial, which can be achieved under the conditions of a properly established and structured collaborative framework, shared values, flexibility and the development of reasonable programs.

Developing a university culture for collaboration in industry should be an institutional priority. Partnerships are most successful when the cooperating parties have complementary assets and shared values. It is important that the collaborating parties build a consensus based on a clear understanding of how both parties can create synergies and deliver value before entering into a partnership. Universities can lay the groundwork for startups to succeed, but student entrepreneurs (and even faculty entrepreneurs) need to take the first step to market. Universities can increase the chances of their students succeeding. Another way that universities can nurture their entrepreneurial ecosystems is by providing spaces for entrepreneurial teams to meet each other, other entrepreneurial teams, mentors, and other companies. These spaces also provide an attractive place for universities to engage with the corporate world. Universities can help startups by offering simple intellectual property rights regimes.

A holistic approach to entrepreneurship can be mutually beneficial for universities, entrepreneurs starting in academia and industry. And with motivated and connected experts dedicated to fostering different types of relationships, university-industry partnerships can lead to exceptional results.

The paper highlights the interplay of internal and external factors that drive the development of entrepreneurial universities in the direction of teaching, research and solving entrepreneurial tasks. The article presents strategies, the implementation of which will benefit society in terms of creating qualitatively new business initiatives in educational institutions and increasing the scale of employment.

The entrepreneurial university plays an important role as both a knowledge producer and disseminator. In this sense, an entrepreneurial university can be defined as an environment that has a common strategy, which is oriented towards being the best in all its activities (e.g. having good finances, selecting good students and teachers, conducting quality research) and strives to be more productive and creative in education and research.

The missions of entrepreneurial universities are oriented towards teaching, research and performing entrepreneurial activities simultaneously in order to contribute to social development and economic growth.

The development of a university culture for collaboration with industry should be an institutional priority. An entrepreneurial university needs managers with leadership qualities. Managers and academics are actors who participate in the internal transformation of traditional universities. Other important factors are financial resources, which demonstrate the autonomy of the university from the state. It is worth noting that a diversified funding base means that the university has increased its income from sources such as government support, research contracts, campus services, student fees, etc. These resources allow for expansion to meet social demands.

Nowadays, the university culture is slowly changing and the academic entrepreneur is considered a role model that can positively influence the university community. Also, this process requires strategic actions that promote entrepreneurship, which are associated with monetary and non-monetary incentives.

The construction of internal factors is significantly determined by capabilities and resources. In particular, the most critical factors are related to alliances and resources. They are related to the commercialization of technologies. In this way, the organizational structure would adapt to these changes in order to create an interface between the university and industry. In this sense, new hybrid structures have emerged in the university, such as foundations, science parks and specialized offices.

The entrepreneurial university is a tool that not only provides a workforce and added value with the creation or transformation of knowledge, but also improves the values and attitudes of the individual towards these issues. Each university community is unique and its attitude towards entrepreneurship is determined by a combination of factors. In addition, other factors need to be analyzed in the conceptual model presented in the paper; for example, an in-depth analysis is needed on the impact of formal factors such as specific legislation, initiatives, incentives or other strategies developed by regional governments to promote entrepreneurship and innovation. Further research is also needed on informal factors, the impact of social dynamics of entrepreneurship on the configuration of entrepreneurship and the reception of academic entrepreneurs in the region.

Keywords: entrepreneurial universities, institutional economics, resource-based view, higher education, knowledge transfer technology transfer.

ნინო მიქელაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტის დოქტორანტი

ფისკალური კონსოლიდაციის პროცესში ხარჯების კომპოზიციის ცვლილების მაკროეკონომიკური ეფექტები საქართველოსთვის

ანოტაცია: საქართველოს ფისკალური კონსოლიდაციისა და მისგან გამომდინარე მაკროეკონომიკური ეფექტების თემის კვლევა სიახლეს წარმოადგენს და საჭიროა მსჯელობა მისი განხორციელების გზების ალტერნატივების შესახებ. მიმდინარე ნაშრომში განხილულია ფისკალური კონსოლიდაცია და შემოთავაზებულია „მკაცრი ეპიზოდის“ განსაზღვრება, ასევე გაანალიზებულია საქართველოს ფისკალურ პოლიტიკაში განხორციელებული ცვლილებები კონსოლიდაციის მიმართულებით და განსაზღვრულია საქართველოს ეკონომიკაზე ხარჯების დეკომპოზიციის ცვლილების გავლენა. შედეგების მიხედვით, საქართველოში ფისკალური კონსოლიდაციის დროს კაპიტალური ხარჯების შემცირებისას ეკონომიკური მაჩვენებლები საშუალოდ უფრო უარესდება, ვიდრე - მიმდინარე ხარჯების შემცირებისას.

საკვანძო სიტყვები: ფისკალური კონსოლიდაცია, მაკროეკონომიკური ეფექტები, ექსპანსიური კონსოლიდაცია, მკაცრი ეპიზოდი, ხარჯების დეკომპოზიცია

შესავალი

ფისკალური პოლიტიკა ეკონომიკური პოლიტიკის ერთ-ერთი განმახორციელებელი ნაწილია, რასაც მყისიერი შედეგი არ აქვს მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებზე. შესაბამისად, ფისკალური პოლიტიკის გატარებისას ძირითად მაკროეკონომიკურ ინდიკატორებზე გავლენა უნდა შეფასდეს როგორც მოკლევადიანი, ასევე - საშუალო და გრძელვადიანი პერიოდისთვის. ამასთან, ეკონომიკაზე ეფექტის ზომა განსხვავდება გამოყენებული ინსტრუმენტის მიხედვით.

საქართველოს ფისკალური კონსოლიდაციისა¹ და მისგან გამომდინარე მაკროეკონომიკური ეფექტების თემის კვლევა კვლავ სიახლეს წარმოადგენს, ვინაიდან მონაცემები ბიუჯეტის შემოსავლებისა და ხარჯების შესახებ ხელმისაწვდომია 1995 წლიდან². შესაბამისად, რაოდენობრივი და თვისობრივი შედეგების მსჯელობის კუთხით ბოლო ორი ათეული წელი არის ყველაზე საინტერესო. აღსანიშნავია რომ საქართველოს ორგანული კანონით ეკონომიკური თავისუფლების შესახებ³, ბიუჯეტის დეფიციტის მთლიან შიდა პროდუქტთან (GDP) შეფარდება არ უნდა აღემატებოდეს 3%-ს, ხოლო მთავრობის ვალის GDP-სთან შეფარდება კი არ უნდა აღემატებოდეს 60%-ს. აღნიშნულიდან გამომდინარე, კრიზისებისა თუ სხვადასხვა ეკო-

¹ ფისკალური კონსოლიდაცია გულისხმობს გამკაცრებულ ფისკალურ პოლიტიკას, როდესაც სახელმწიფო ეკონომიკიდან უფრო მეტ რესურსს იღებს (გადასახადების სახით), ვიდრე - აბრუნებს (ხარჯები). აღნიშნულ ტერმინს იყენებს საერთაშორისო სავალუტო ფონდი ფისკალური კორექტირების განსაზღვრის მიზნით. იხ: <https://www.imf.org/external/np/pp/eng/2010/020410a.pdf> (IMF, 2010).

² ფინანსთა სამინისტროს ვებ-გვერდზე ხელმისაწვდომია 2002 წლიდან არსებული მონაცემები, იხ: https://www.mof.ge/saxelmwifo_finansebis_statistika.

³ <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1405264?publication=3>.

ნომიკური შოკების გამო საჭირო ხდება ფისკალური კონსოლიდაცია და მიმდინარეობს მსჯელობა მისი განხორციელების გზების ალტერნატივების შესახებ.

მიმდინარე ნაშრომში გაანალიზებულია საქართველოში ფისკალურ პოლიტიკაში განხორციელებული ცვლილებები კონსოლიდაციის მიმართულებით, მათ შორის როგორც პანდემიამდე პერიოდის, ასევე - მიმდინარე მდგომარეობა, როგორც კოვიდ-19 პანდემიის შემდგომი კონსოლიდაციის ეტაპი. ასევე განსაზღვრულია, ქვეყნის ეკონომიკისთვის რამდენად მნიშვნელოვანია ხარჯების კომპოზიცია და კონცენტრირება მიმდინარე ან კაპიტალური ხარჯების შემცირებაზე.

ფისკალური კონსოლიდაცია საქართველოში

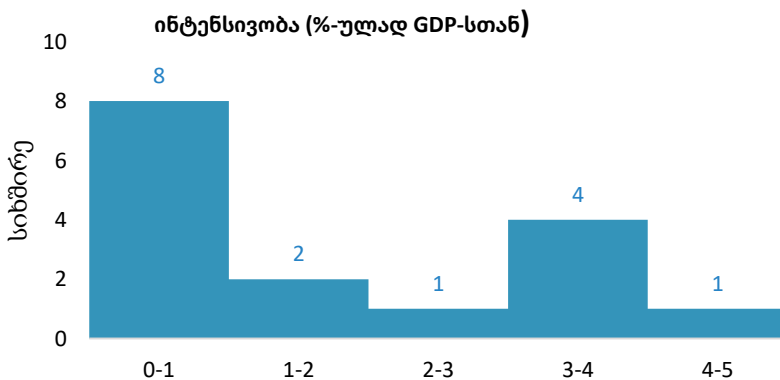
ფისკალური კონსოლიდაციისას განსხვავდება როგორც შემოსავლებისა და ხარჯების, ასევე - უშუალოდ ხარჯების დეკომპოზიციის ცვლილებით განხორციელებული კონსოლიდაციის მაკროეკონომიკური ეფექტები (Blanchard&Perotti (1999), Beetsma at al. (2021)). საქართველოს ფისკალური პოლიტიკის სპეციფიკაციიდან გამომდინარე, სტატიაში კონსოლიდაციისას მიმდინარე და კაპიტალური ხარჯების ცვლილების მაკროეკონომიკაზე გავლენას მიმოვიხილავთ.

კონსოლიდაციის ეფექტების სანახავად უნდა განიმარტოს ფისკალური კონსოლიდაცია, რათა სწორად მოხდეს შესაბამისი პერიოდების იდენტიფიცირება და შედეგების ანალიზი. ფისკალური კონსოლიდაციის განმარტებისთვის გამოვიყენებთ Alesina&Ardagna (2013)-ის განსაზღვრებას, რაც გულისხმობს, რომ კონსოლიდაციისას ციკლურად შესწორებული პირველადი ბალანსი⁴ (CAPB) 1 წელიწადში უნდა გაუმჯობესდეს მინიმუმ GDP-ის 2%-ით ან ზედიზედ 2 წლის განმავლობაში უნდა გაუმჯობესდეს GDP-ის მინიმუმ 1.5%-ით, ორივე წელს.

ეს კრიტერიუმი საქართველოში მხოლოდ 8 წელს გამოავლენს კონსოლიდაციის პერიოდად, ამიტომ რაოდენობის გასაზრდელად გამოვიყენებთ კრიტერიუმს, რომ კონსოლიდაციად ჩაითვალოს ბიუჯეტის დეფიციტის შემცირება (ვიღებთ 16 წელს).

გრაფიკი 1

ფისკალური კონსოლიდაციის ინტენსივობა საქართველოში

წყარო: ავტორის გამოთვლები

⁴ პირველად ბალანსში იგულისხმება მთლიანი შემოსავლებისა და ხარჯების სხვაობა, საპროცენტო დანახარჯების გარეშე.

შეგვიძლია მიღებული განსხვავებული შედეგები შეგვიძლია წარმოვადგინოთ ექსპანსიური და არა-ექსპანსიური კონსოლიდაცია (Giudice&Turrini, 2003) და მაკროეკონომიკური ეფექტების ანალიზისთვის ყურადღება გავამახვილოთ ექსპანსიურ კონსოლიდაციაზე, რისთვისაც გამოვიყენებთ „მკაცრი ეპიზოდის“ Alesina&Ardagna (1998)-ის შემოთავაზებულ განსაზღვრებას, 2 კრიტერიუმის დაკმაყოფილების შესახებ: იყოს მკაცრი ფისკალური პოლიტიკის წარმატებული პერიოდი და იყოს ექსპანსიური⁵.

- მკაცრი ფისკალური პოლიტიკა წარმატებულია, თუ კონსოლიდაციიდან 3 წელში CAPB გაუმჯობესებულია 2პ.პ-ით, ან ვალი შემცირებულია 5პ.პ-ით;
- ექსპანსიური ფისკალური კონსოლიდაციისთვის საჭიროა კონსოლიდაციიდან 2 წლის შემდეგ საანალიზო და G7 ქვეყნების საშუალო შეწონილ⁶ ეკონომიკურ ზრდებს შორის განსხვავება უფრო გაიზარდოს. საქართველოსთვის გამოვიყენებთ ძირითადი სავაჭრო პარტნიორების საშუალო შეწონილ ზრდას.⁷

საქართველოს ბიუჯეტის შემოსავლების GDP-სთან წილი 2020 წელს 24.9% იყო, მიმდინარე ხარჯებმა კი 26.0% შეადგინა. წინა წელთან შედარებით შემცირებულია შემოსავლები, ხოლო ხარჯები გაზრდილია, ძირითადად სოციალური მომსახურების და ჯანდაცვის ხარჯების გამო. შედეგად, გაიზარდა ბიუჯეტის დეფიციტი 9.2%-მდე და იწვევს ფისკალური კონსოლიდაციის საჭიროებას. 2021 წელს დეფიციტი შემცირდა 6.0%-მდე, როგორც მიმდინარე (24.3%-მდე), ასევე კაპიტალური ხარჯების შემცირებით (0.9 პ.პ-ით). ტენდენცია გაგრძელდა 2022-2023 წლებშიც, რაც აჩენს კითხვას, რის ხარჯზე განხორციელდება და რა გავლენა ექნება მაკროეკონომიკურ ინდიკატორებზე.

1995 წლიდან დღემდე არის პერიოდები, როდესაც ბიუჯეტის დეფიციტი მცირდება მიმდინარე ან კაპიტალური (ან ორივე ერთად) ხარჯების შემცირებით. მაგალითად, 2018 და 2022 წლებში⁸ დეფიციტის შემცირება მიმდინარე ხარჯების კლების ხარჯზე განხორციელდა, ხოლო 2012 და 2023 წლებში კაპიტალური ხარჯები შემცირდა. 2002, 2010 და 2021 წელს კი ორივე ტიპის ხარჯების შემცირებამ გამოიწვია.

ექსპანსიური ფისკალური კონსოლიდაციის პერიოდისთვის ვნახოთ, რომელი წლები აკმაყოფილებს „მკაცრი ეპიზოდის“ ჩამოთვლილ კრიტერიუმებს:

- წარმატებული მკაცრი ფისკალური პოლიტიკისას კონსოლიდაციიდან 3 წლის შემდეგ CAPB უნდა იყოს GDP-ის 2პ.პ-ით მაღალი ან ვალი იყოს 5პ.პ-ით დაბალი;

5 Ardagna S., (2004) ნაშრომის მიხედვით, წარმატებული და ექსპანსიური ფისკალური კონსოლიდაცია ვერ მოხდება, თუ თან ახლავს შერბილებული მონეტარული პოლიტიკა ან კურსის გაუფასურება. მონეტარულ პოლიტიკასთან კომბინაციის მნიშვნელობაზე საუბრობს ასევე Davig&Leeper (2009).

6 იგულისხმება მთლიანი შიდა პროდუქტის წილების მიხედვით შეწონილი საშუალო ზრდა.

7 აღნიშნულ ქვეყნებს მიეკუთვნება: ევროკავშირი, ჩინეთი, რუსეთი, აზერბაიჯანი, თურქეთი, უკრაინა, სომხეთი და აშშ. ქვეყნები შეწონილი იქნება მათი საქართველოს ექსპორტში წილების მიხედვით.

8 ასევე 1998, 2000, 2001, 2011, 2015 და 2017 წლებში.

➤ ექსპანსიური კონსოლიდაციისთვის, განსხვავება საქართველოსა და მისი სავაჭრო პარტნიორების საშუალო შეწონილ ზრდებს შორის 2 წლის შემდეგ უფრო მაღალი უნდა იყოს კონსოლიდაციის დაწყებიდან, ვიდრე - მანამდე. ჩამოთვლილი კრიტერიუმების შესაბამისი წლები შემდეგ სურათს გვიჩვენებს:

ცხრილი 1

„მკაცრი ეპიზოდის“ წლები საქართველოსთვის

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2010	2011	2012	2013	2015	2017	2018	2019	2021	2022	2023	2024*
ბიუჯეტის დეფიციტის შემცირება	x		x	x	x		x		x			x	x	x		x	x	x	x	x	x	x	
წარმატებული მკაცრი ფისკალური პოლიტიკა		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x			x	x							x	x
ექსპანსიური ფისკალური კონსოლიდაცია					x	x			x					x			x		x	x		x	

წყარო: საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო, სტატისტიკის ეროვნული სამსახური, საერთაშორისო სავალუტო ფონდი, ავტორის გამოთვლები

„მკაცრი ეპიზოდის“ წლებია: 2002, 2006, 2012 და 2023. საწყის წლებში ადგილი ჰქონდა „მკაცრი ეპიზოდის“ პირველი კრიტერიუმის დაკმაყოფილებას, ხოლო ბოლო ათწლეულში დაიწყო ექსპანსიური ფისკალური კონსოლიდაცია. 2017, 2018 და 2022 წლებში კონსოლიდაცია მხოლოდ მიმდინარე ხარჯების შემცირებით განხორციელდა, 2002, 2010 და 2021 წლებში კი შემცირებულია ორივე ტიპის ხარჯი. 2018 და 2022 წლებში დეფიციტი შემცირდა მიმდინარე ხარჯების გამო, თუმცა ვერ აკმაყოფილებს „მკაცრი ეპიზოდის“ კრიტერიუმებს⁹. ზოგიერთ წელს კაპიტალური ხარჯების შემცირებამ ვერ შეამცირა ბიუჯეტის დეფიციტი და არც ზემოთ აღნიშნული კრიტერიუმები დაკმაყოფილდა (მაგ: 1997, 2014, 2016). ამის შესაძლო მიზეზია მოკლევადიან პერიოდში კაპიტალური ხარჯების ცვლილების დაბალი გავლენა.

ფისკალური კონსოლიდაციისთვის დამახასიათებელი კრიტერიუმების მიხედვით ჩვენი ინტერესი შემდეგ პერიოდებზე შეგვიძლია ჩამოვავალიბოთ:

- კონსოლიდაციისთვის გამოყენებულია მხოლოდ მიმდინარე ხარჯები: 1998, 2000, 2001, 2011, 2015, 2017, 2018 და 2022 წლები;
- კონსოლიდაციისთვის გამოყენებულია როგორც მიმდინარე, ასევე - კაპიტალური ხარჯები: 2002, 2010 და 2021 წლები;
- 2012 და 2023 წლებში კი მხოლოდ კაპიტალური ხარჯებია გამოყენებული ბიუჯეტის დეფიციტის შესამცირებლად.

ხარჯების კომპოზიციის ცვლილების მაკროეკონომიკური ეფექტები

ჩამოყალიბებული ერთიანი აზრი ფისკალური კონსოლიდაციის რაოდენობრივ შედეგებთან დაკავშირებით არ არსებობს. როგორც Llzetski at al. (2011) აჩვენებს, ეფექტები განსხვავებულია განვითარებულ და განვითარებად ქვეყნებში, რაც განსხვავებული მულტიპლიკატორით არის გამოწვეული. ამასთან, Klyuev&Snudden (2011) ნაშრომში აღნიშნულია, რომ ფისკალური კონსოლიდაციის გავლენის სანახავად

⁹ ანალოგიურად 1998, 2010, 2011, 2015, 2018 და 2022 წლებშიც.

მნიშვნელოვანია ქვეყნის სპეციფიკის გათვალისწინება. საქართველოსთვის ჩატარებული ანალიზი Mikeladze&Bedianashvili (2024)-ის მიერ, რომლის მიხედვითაც მეტი კაპიტალური ხარჯის შენარჩუნება ეხმარება ეკონომიკურ ზრდას, თუმცა გარკვეული დროითი ლაგით. ანალოგიურად, სხვადასხვა ქვეყნის ანალიზის საფუძველზე შეგვიძლია ვთქვათ, რომ მიმდინარე ხარჯებით განხორციელებული კონსოლიდაცია ხელს უწყობს ზრდას საშუალოვადიან (3 წელი) პერიოდში, ხოლო კაპიტალური ხარჯების შემცირება ეკონომიკურ ზრდაზე უარყოფითად მოქმედებს.

მიმდინარე და კაპიტალური ხარჯების შემცირებით გამოწვეული კონსოლიდაციის მაკროეკონომიკური ეფექტები გაანალიზებულია Ardanaz at al. (2021) ნაშრომში. მსგავსი მიდგომით შეგვიძლია ვაჩვენოთ ხარჯების დეკომპოზიციის ცვლილების გავლენა მაკროეკონომიკურ მაჩვენებლებზე საქართველოსთვის. ანალიზისთვის გამოყენებულია არა მხოლოდ კონსოლიდაციის, არამედ - თითოეული წელი და გამოვყოთ მთლიან ხარჯებში კაპიტალური ხარჯების წილის შემცირებისა (PI penalized) და ზრდის (PI protected) პერიოდები. შედეგები ნაჩვენებია ცხრილ 2-ში.

ცხრილი 2

ფისკალური კონსოლიდაციის ძირითადი მახასიათებლები

ცვლადები	[1]	[2]	[3]	[4]
	სულ	კაპიტალური ხარჯების წილის შემცირება (PI penalized)	კაპიტალური ხარჯების წილის ზრდა (PI protected)	განსხვავება [2] vs [3]
ციკლურად შესწორებული პირველადი ბალანსი (CAPB) (3.3)	0.0	-0.9	0.7	-1.5
პირველადი ბალანსი (PB) (3.3)	0.1	-1.3	1.1	-2.4
შემოსავლები (Rev) (3.3)	0.6	0.4	0.8	-0.4
ხარჯები (Exp) (3.3)	0.5	1.3	0.0	1.3
მიმდინარე ხარჯები (PC) (3.3)	0.3	1.7	-0.7	2.4
კაპიტალური ხარჯები (PI) (3.3)	0.2	-0.4	0.7	-1.1
კაპიტალური ხარჯების წილი მთლიან ხარჯებში (PI/(PC+PI)) (%)	0.6	-2.2	2.5	-4.7
ეკონომიკური ზრდა 1 წლის შემდეგ (GDP (+1)) (%)	5.8	5.5	6.0	-0.4
ეკონომიკური ზრდა 2 წლის შემდეგ (GDP (+2)) (%)	5.6	5.6	5.6	0.0
ეკონომიკური ზრდა 3 წლის შემდეგ (GDP (+3)) (%)	5.7	5.3	5.9	-0.6
ეკონომიკური ზრდა 4 წლის შემდეგ (GDP (+4)) (%)	5.7	4.8	6.4	-1.5
სულ პერიოდის რაოდენობა	29	12	17	

წყარო: ავტორის გამოთვლები. გამოყენებულია საქართველოს ფინანსთა სამინისტროსა და სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები

როგორც შედეგებიდან ჩანს, როდესაც კონსოლიდაცია განხორციელდა მთლიან დანახარჯებში კაპიტალური ხარჯების შემცირებით, CAPB უარესდება, მიმდინარე ხარჯების შემცირებისას მიღებულ შედეგებთან შედარებით. განსხვავება კიდევ უფრო მაღალია პირველადი ბალანსის შემთხვევაში. ამასთან, შემოსავლები უფრო ნაკლებად იზრდება, ხოლო ეკონომიკური ზრდა მომდევნო 4 წლის მანძილზე კაპიტალური ხარჯების შემცირების დროს უფრო ნაკლებია. შედეგები მიუთითებს, რომ საქართველოში ფისკალური კონსოლიდაციის დროს კაპიტალური ხარჯების შემცირებისას უფრო უარესდება (მიმდინარესთან შედარებით) საშუალოდ ეკონომიკური მაჩვენებლები.

ფისკალური კონსოლიდაციისთვის დამახასიათებელი ზემოთ განხილული კრიტერიუმების დაკმაყოფილების შედეგად გამოვკვეთეთ ჩვენთვის საინტერესო პერიოდების ჯგუფები: როდესაც კონსოლიდაცია ხორციელდება მხოლოდ მიმდინარე ხარჯების შემცირებით (1998, 2000, 2001, 2011, 2015, 2017, 2018 და 2022 წლები), როგორც მიმდინარე, ასევე - კაპიტალური ხარჯების შემცირებით (2002, 2010 და 2021 წლები) და მხოლოდ კაპიტალური ხარჯების შემცირებით (2012 და 2023 წლები). ამასთან, 2012 და 2023 წლებში კაპიტალური ხარჯების შემცირებასთან

ერთად ფიქსირდება შემოსავლების ზრდაც, ამიტომ კაპიტალური ხარჯების ნაწილს ამ ეტაპზე არ განვიხილავთ და მხოლოდ 2 პერიოდის ჯგუფზე გვექნება აქცენტი, მიღებული მაკროეკონომიკური ეფექტების განსხვავების სანახავად (ცხრილი 3).

ცხრილი 3
ფისკალური კონსოლიდაციის ძირითადი მახასიათებლები (შერჩეული წლებისთვის)

ცვლადები	[1]	[2]	[3]
	მხოლოდ მიმდინარე ხარჯების შემცირება	მიმდინარე და კაპიტალური ხარჯების შემცირება	განსხვავება [1] vs [2]
ციკლურად შესწორებული პირველადი ბალანსი (CAPB) (3.3)	2.1	2.8	-0.7
პირველადი ბალანსი (PB) (3.3)	2.0	2.5	-0.6
შემოსავლები (Rev) (3.3)	0.3	0.3	0.0
ხარჯები (Exp) (3.3)	-1.6	-2.3	0.7
მიმდინარე ხარჯები (PC) (3.3)	-2.0	-2.5	0.5
კაპიტალური ხარჯები (PI) (3.3)	0.4	0.1	0.3
კაპიტალური ხარჯების წილი მთლიან ხარჯებში (PI/(PC+PI)) (%)	2.4	1.8	0.6
ეკონომიკური ზრდა 1 წლის შემდეგ (GDP (+1)) (%)	5.3	5.6	-0.3
ეკონომიკური ზრდა 2 წლის შემდეგ (GDP (+2)) (%)	4.6	7.2	-2.6
ეკონომიკური ზრდა 3 წლის შემდეგ (GDP (+3)) (%)	5.3	7.0	-1.7
ეკონომიკური ზრდა 4 წლის შემდეგ (GDP (+4)) (%)	7.0	6.3	0.8
სულ პერიოდის რაოდენობა	8	3	

წყარო: ავტორის გამოთვლები. გამოყენებულია საქართველოს ფინანსთა სამინისტროსა და სტატისტიკის ეროვნული სამსახურის მონაცემები

როგორც წარმოდგენილი ცხრილიდან ვხედავთ, კონსოლიდაციიდან 1 წლის შემდეგ შედეგები განსხვავდება იმის მიხედვით, მხოლოდ მიმდინარე ხარჯებია გამოყენებული თუ მიმდინარე და კაპიტალური ერთად. პირველადი ბალანსი მეტად გაუმჯობესებულია ორივე ხარჯის ერთობლივი შემცირების შედეგად. ამასთან, მეოთხე წელს ეკონომიკური ზრდა მიმდინარე ხარჯების გამოყენების შემთხვევაში უფრო მაღალია, თუმცა კუმულატიური ზრდის გაანგარიშებისას უფრო მაღალი ზრდა ფიქსირდება ხარჯების ორივე კომპონენტის შემცირების დროს.

დასკვნა

წარმოდგენილი ანალიზი ადასტურებს იმ მოსაზრებას, რომ ფისკალური კონსოლიდაციის განხორციელებისას ხარჯების შემცირების ინსტრუმენტის გამოყენებისას განსხვავებული შედეგები მიიღება მიმდინარე და კაპიტალური ხარჯების შემცირების შემთხვევაში. ეკონომიკურ მაჩვენებლებზე გავლენა მეტად უარყოფითია კაპიტალური ხარჯების შემცირებისას, რაც გამოიწვია ორივე ანალიზის დროს: ერთის მხრივ, ეს ეხება 1995-დან 2023 წლის ჩათვლით მთლიან ხარჯებში მიმდინარე და კაპიტალური ხარჯების წვლილის ცვლილებას (ცხრილი 3), ხოლო მეორეს მხრივ, ეს ეხება ჩვენ მიერ კონსოლიდაციის კრიტერიუმების დაკმაყოფილებისას გამოკვეთილ პერიოდებს მხოლოდ მიმდინარე და მიმდინარესთან ერთად კაპიტალური ხარჯების გამოყენებისას (ცხრილი 3). მაკროეკონომიკური ეფექტები შეფასებულია ეკონომიკური ზრდისთვის, მთლიანი შემოსავლისა და დანახარჯისთვის, პირველადი ბალანსისა და CAPB-სთვის.

აღსანიშნავია, რომ ჩვენ მიერ შეფასებული კონსოლიდაციის ეფექტები შესაძლოა არ იყოს ზუსტი, ვინაიდან გამოყენებულია შერჩეული კონსოლიდაციის წლე-

ბის საშუალო მაჩვენებლები. ფისკალური კონსოლიდაციის მაკროეკონომიკური ეფექტების უფრო ზუსტი შედეგების სანახავად კი შეგვიძლია გამოვიყენოთ SVAR და DSGE მოდელები (Afonso&Sousa, 2010).

გამოყენებული ლიტერატურა

1. Afonso, A., Sousa, M. R., (2010). The Macroeconomic Effects of Fiscal Policy in Portugal: A Bayesian SVAR Analysis, Universidade do Minho.
2. Alesina, A. and Ardagna, S., (1998). Tales of fiscal adjustment, *Economic Policy*, 27.
3. Alesina, A. and Ardagna, S., (2013). The Design of fiscal adjustments, National Bureau of Economic Research.
4. Ardagna S., (2004), Fiscal Stabilizations: When Do They Work and Why. *European Economic Review* 48 (5), 1047 – 1074.
5. Ardanaz, M., Cavallo, E., Izquierdo, A., Puig, J., (2021). The Output Effects of Fiscal Consolidations, Does Spending Composition Matter? Inter-American Development Bank.
6. Beetsma, R., Furtuna, O., Giuliadori, M., & Mumtaz, H., (2021). Revenue- versus spending- based fiscal consolidation announcements: Multipliers and follow-up. *Journal of International Economics*.
7. Blanchard, O. and Perotti, R., (1999). An Empirical Characterization of the Dynamic Effects of Changes in Government Spending and Taxes on Output. NBER Working Paper No. 7269
8. Davig, T., Leeper, E., (2009), Monetary-Fiscal Policy Interactions and Fiscal Stimulus. Mimeo, Indiana University.
9. Giudice G., Turrini A, (2003). Can fiscal consolidations be expansionary in the EU? Ex-post evidence and ex-ante analysis, European Commission Directorate-General for Economic and Financial Affairs Publications.
10. International Monetary Fund, (2010). Strategies for Fiscal Consolidation in the Post-Crisis World.
11. Klyuev, V., & Snudden, S., (2011). Effects of Fiscal Consolidation in the Czech Republic. IMF Working Paper, WP/11/65
12. Llzetzki, E., Mendoza, E. G., & Vegh, C. A., (2011). How big (small?) are fiscal multipliers? IMF Working Paper, WP11/52.
13. Mikeladze, N., Bedianashvili, G., (2024). Assessing the Effectiveness of the Fiscal Policy Tools in Facilitating Inclusive Economic Growth. *Economics Ecology Socium*. Vol. 8 No.4 2024.
14. International Monetary Fund (IMF). www.IMF.org
15. World Bank (WB). www.WorldBank.org
16. საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე <https://matsne.gov.ge>
17. საქართველოს სტატისტიკის ეროვნული სამსახური <https://www.geostat.ge>
18. საქართველოს ფინანსთა სამინისტრო www.mof.ge

Nino Mikeladze

Ivane Javakhishvili Tbilisi State University

PhD student, Faculty of Economics and Business

MACROECONOMIC EFFECTS OF THE CHANGES IN SPENDING DECOMPOSITION DURING FISCAL CONSOLIDATION IN GEORGIA

Expanded Summary

Fiscal policy is one of the main parts for the implementation of the economic policy, which does not have the immediate impact on the macroeconomic indicators. Therefore, during assessing the impact of fiscal policy on macroeconomic variables, not only the short-run but also the medium and long-run effects should be analyzed. Moreover, the size of the impact differs depending on the policy instruments used.

The research topic of fiscal consolidation in Georgia and its possible macroeconomic impact is still new considering the available data of budget revenues and expenditures are from only 1995. Hence, the last two decades are the most important period for the discussions about the quantitative and qualitative results. It should be noted that according to the organic law of Georgia on economic freedom, budget deficit should not exceed to 3 percent of GDP and public debt should not exceed to 60 percent of GDP. Therefore, fiscal consolidation becomes crucial due to the crisis and economic shocks, and there are the discussions about the different alternatives during the implementation of fiscal consolidation.

In this paper, changes in Georgian fiscal policy in terms of consolidation is analyzed, including the pre-pandemic and current period. In addition, it is also defined how important is the spending decomposition for the economy and the concentration on the current or capital spending.

The macroeconomic effects of fiscal consolidation differ through the changes in revenues and expenditures as well as the decomposition of expenditures. Fiscal consolidation implies that Cyclically Adjusted Primary Balance should improve by minimum of 2 percent of GDP or should improve by minimum 1.5 percent of GDP during 2 consecutive years. “Tight episode” is defined as successful and expansionary tight fiscal policy. The paper finds out the “tight episodes” for Georgia and explores, in which years was the fiscal consolidation in Georgia and whether it was through the reduction in current, capital or both spending.

The paper includes the effects of changes in spending decomposition on Macroeconomic indicators. The results show that when consolidation is implemented through the reduction in capital spending (as a share of total spending), Cyclically Adjusted Primary Balance deteriorates, compared to the results through the reduction in current spending. The difference is higher when observing the impact on Primary Balance. Moreover, revenues increase less and economic growth is lower during the next 4 years when the capital spending is declining. After a year from consolidation, results are different whether current or capital spending is using. Primary Balance is more improved when both spending components are using. In addition, economic growth is higher during the fourth year, when using the current spending, while the higher cumulative growth is observed when declining both spending components.

განათლების სისტემის სამეწარმეო მიზანდასახულობის გაძლიერების შესახებ

ანოტაცია. მსოფლიოში აღიარებული მეცნიერები, ექსპერტები, კვლევითი ცენტრები უფრო და უფრო აქტიურად საუბრობენ იმაზე, რომ მსოფლიო დგას ახალი გამოწვევებისა და შესაძლებლობების წინაშე, რაც ეკონომიკის განვითარების არნახულ მასშტაბებს უკავშირდება და რომელიც მეოთხე ინდუსტრიულ რევოლუციის თანმდევი პროცესი იქნება. შესაბამისად ჩვენ ვდგავართ ინდუსტრიული რევოლუციების გზაგასაყარზე ან უკვე დაწყებულია, რომელიც მოგვითმის დიდ ცვლილებებს. ვარაუდობენ, რომ მუტაციას განიცდის პროფესიები და სამუშაო ადგილები. დადგება ახალი უნარების საჭიროება, რადგან სამუშაოთა დიდ ნაწილს ჩაანაცვლებს ხელოვნური ინტელექტი. პროცესი იქნება ექსპონენციალური. კაცობრიობა ვერ გაეცევა ცვლილებებს, რომელსაც ინდუსტრია 4.0 მოიტანს.

თანამედროვე პირობებში განათლება და მეცნიერება განიხილება როგორც ქვეყნის ეკონომიკური და მდგრადი განვითარების ქვაკუთხედი. საქართველოში გატარებული მნიშვნელოვანი რეფორმების მიუხედავად კვლავ არსებობს რიგი პრობლემები და გამოწვევები განათლების და გადამზადების მომსახურების ხარისხთან, შრომის ბაზართან ადაპტირებასა და მეცნიერებისა და კვლევა-განვითარების ხელშეწყობასთან დაკავშირებით. მოსალოდნელი სირთულეების დასაძლევად, რეკომენდირებულია საქართველოში განათლების, მეცნიერებისა და ბიზნესის განვითარების ინტეგრირებული და ეფექტიანი პოლიტიკის ფორმირება, ადგილობრივი ეკონომიკის პოტენციალის სათანადო დონეზე შესწავლა და გამოვლენა, ამის შედეგად კი, ბიზნესის ახალი მიმართულებების დაწყება რაც ხელს შეუწყობს ადგილობრივი სამეცნიერო კადრების გაზრდას და ინტელექტის გადინების შემცირებას, რეგიონში მოსახლეობის მიგრაციის შემცირებას, უმუშევრობის შემცირებას და შემოსავლების ზრდას, ბიზნესის წარმოწყობისას ბარიერების შემცირებას, ეკონომიკის განვითარებისადმი სისტემური მიდგომის შემუშავებას, სამეცნიერო კვლევების მომგებიანობას და სისტემისთვის დამახასიათებელ სხვა სინერგიულ პროცესებს.

საკვანძო სიტყვები: ინდუსტრიული რევოლუცია, ხელოვნური ინტელექტი, სამუშაო ძალა, სამეწარმეო უნივერსიტეტი, შრომის ბაზარი

შესავალი

თანამედროვე პირობებში განათლება და მეცნიერება განიხილება როგორც ქვეყნის ეკონომიკური და მდგრადი განვითარების ქვაკუთხედი. საქართველოში გატარებულია მნიშვნელოვანი რეფორმატორული ღონისძიებები. მიუხედავად ამისა, კვლავ არსებობს რიგი პრობლემები და გამოწვევები განათლების და გადამზადების მომსახურების ხარისხთან, შრომის ბაზართან ადაპტირებასა და მეცნიერებისა და კვლევა-განვითარების ხელშეწყობასთან დაკავშირებით.

IV ტექნოლოგიური რევოლუცია (ინდუსტრია 4.0) გულისხმობს რობოტოტექნიკის განვითარებას, ეკონომიკის შემდგომ დიגיტალიზაციას, წარმოებისა და მომსახურების სფეროს ავტომატიზაციას. წარმოიშობა და განვითარდება ინფორმაციული სისტემები, გლობალური სამრეწველო ქსელები. ეს მნიშვნელოვნად შეცვლის ეკონომიკისა და ბიზნესის ყველა სფეროს.

ინდუსტრია 4.0-ის ყველა ძირითადი კომპონენტი (ნივთების ინტერნეტი, ხელოვნური ინტელექტი, მანქანური სწავლება და რობოტოტექნიკა, მონაცემთა დიდი მასივები, კიბერუსაფრთხოება და სხვა) შექმნის შესაძლებლობებს ახალ დონეზე იქნას აყვანილი წარმოების ეფექტიანობა თანამედროვე ციფრული ტექნოლოგიების გამოყენების, ქსელური კავშირების ჩამოყალიბებისა და ინოვაციური ბიზნეს-მოდელების რეალიზაციის მეშვეობით.

ტექნოლოგიური რევოლუციის ფონზე გამწვავდება დასაქმებასთან დაკავშირებული პრობლემები ეკონომიკის ატროფირებული სტრუქტურის და სამუშაო ძალაზე მოთხოვნასა და მიწოდებას შორის არსებული დისბალანსის პირობებში.

პროგნოზების მიხედვით, მაღალმოთხოვნადი გახდება რიგი პროფესიები, როგორცაა: IT-სპეციალისტები, სამეცნიერო- და საინჟინრო-ტექნიკური სპეციალობები, მათემატიკურ ცოდნასთან დაკავშირებული პროფესიები და სხვა. უახლოეს წლებში, ხელოვნური ინტელექტისა და რობოტოტექნიკის განვითარების კვალობაზე, გართულდება იმ დაბალკვალიფიციურ პირთა შრომითი მოწყობის საკითხები, რომელნიც არ მიეკუთვნებიან ზემოაღნიშნულ პროფესიებს.

მიმდინარე ტექნოლოგიური რევოლუციური ცვლილებების პარალელურად განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ადამიანური კაპიტალის ეფექტიან ჩართულობას ქვეყნის განვითარების პროცესებში; საგანმანათლებლო სისტემის და პროგრამების შესაბამისობას შრომის ბაზარის არსებულ და მომავალ მოთხოვნებთან; პროფესიული კადრების მომზადებას; უმაღლესი განათლების, მეცნიერებისა და ინოვაციური ტექნოლოგიების კავშირს.

გაეროს მიერ მიღებული მდგრადი განვითარების 17 გლობალური მიზნების კონცეფცია (2015 წ.), მსოფლიოს სთავაზობს განახლებულ დღის წესრიგს, რომელიც მოითხოვს წონასწორობის დამყარებას გარემოსდაცვით, სოციალურ და ეკონომიკურ სფეროებს შორის. მსოფლიო მდგრადი განვითარების გლობალურ პრინციპებზე გადასვლით დაძლეულ უნდა იქნას სიღარიბე, შიმშილი, უთანასწორობა. მიიღწეულ უნდა იქნეს გენდერული თანასწორობა, ეკოლოგიური უსაფრთხოება, მშვიდობიანი განვითარება პარტნიორობის ხელშეწყობით, საყოველთაო დასაქმება და სხვა. დასახულია თითოეული ამ მიზნის შესრულება 2030 წლამდე. განსაკუთრებით გამოვყოფ ხარისხიანი განათლების მიღების თანაბარ შესაძლებლობებს, რაც გვისახავს უმნიშვნელოვანეს ამოცანას, რომ განხორციელდეს განათლების სისტემის მოდერნიზაცია.

მდგრადი განვითარების პრინციპების სწავლებისათვის, საჭიროა განათლების სისტემის ტრანსფორმაცია, მაღალი სააზროვნო უნარების განვითარება, რაც შემდეგი მეთოდებით არის რეკომენდებული: სიმულაციები; სწავლება ექსპერიმენტებით; საპროექტო მუშაობა; საკლასო დისკუსიები; პრობლემაზე დაფუძნებული სწავლება; მოდელირება; მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების დადგენა; კეთებით სწავლება, ამბების თხრობა; კითხვის დასმა.

ბუნებრივია, ძალისხმევა უნდა წარიმართოს როგორც ინდივიდუალური განვითარების ხელშეწყობაზე, ასევე ჩვენი უმთავრესი მიზანია მდგრადი, მომავალზე ორიენტირებული საზოგადოების ჩამოყალიბება. მდგრადი სწავლების მიზანია სისტემურ აზროვნების უნარების განვითარების ხელშეწყობა და პრობლემისადმი კომპლექსური მიდგომა.

სამუშაო ძალის ანგარიში

უაღრესად მნიშვნელოვანი ინფორმაციაა მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმის კვლევაში „სამუშაო ძალის ანგარიში“. 2016 წელს პირველი გამოცემის შემდეგ, მსოფლიო ეკონომიკურმა ფორუმმა წარმოადგინა შრომის ბაზრის ანგარიში, მეოთხე ინდუსტრიული რევოლუციის გავლენის ფონზე. 2023 წელს შრომის ბაზრის ტრანსფორმაცია განპირობებული იყო ტექნოლოგიური მიღწევებით, როგორცაა ხელოვნური ინტელექტი, რასაც ემატება ეკონომიკური და გეოპოლიტიკური რღვევები და მზარდი სოციალური და გარემოს ზეწოლა. სამუშაოს მომავლის ანგარიში აფართოებს მის ფარგლებს ტექნოლოგიური ცვლილებების მიღმა, ასევე განიხილავს შრომის ბაზარზე მრავალ თანმხლებ ტენდენციებს, მათ შორის მიკროეკონომიკურ ფაქტორებს, გეოპოლიტიკას და მიწოდების ჯაჭვს.

2023 წლის სამუშაოს მომავლის ანგარიში ეფუძნება უნიკალურ გამოკითხვას, მონაცემთა ნაკრებს, რომელიც მოიცავს ფართო მოლოდინებს მსოფლიოს უმსხვილესი დამსაქმებლებისგან სამუშაო ტენდენციებთან და მიმართულებებთან 2023-2027 წლების პერიოდში. ეს ანგარიში აერთიანებს 803 კომპანიას ერთობლივად 11.3 მილიონზე მეტი დასაქმებულით, ყველა ინდუსტრიის 27 კლასტერით და 45 ეკონომიკას მსოფლიოს რეგიონებში.

კვლევის ანგარიშში წარმოდგენილია მონაცემები თუ რომელი სამუშაო ადგილები შეიქმნება 2023-2027 წლებში და გაიზრდება მათზე მოთხოვნა და რომელი შემცირდება და დაიკარგება.

ახალი სამუშაო ადგილები: AI და მანქანათმცოდნეობის სპეციალისტები; კომერციული და სამრეწველო დიზაინერები; მონაცემთა ინჟინრები; ციფრული მარკეტინგისა და სტრატეგიის სპეციალისტები; ელექტრონული კომერციის სპეციალისტები; ბლოკჩეინის დეველოპერები; ციფრული ტრანსფორმაციის სპეციალისტები; სასოფლო-სამეურნეო აღჭურვილობის ოპერატორები; დიდი მონაცემების სპეციალისტები; რობოტების ინჟინრები; მონაცემთა ანალიტიკოსები და მეცნიერები; FinTech ინჟინრები; ინფორმაციული უსაფრთხოების ანალიტიკოსები; ბიზნეს დაზვერვის ანალიტიკოსები; საინვესტიციო ფონდების მენეჯერები; სამშენებლო მუშები; სამშენებლო ფინიშერები და მასთან დაკავშირებული ხელოსნები; ელექტროსადგურის ოპერატორები; მექანიკა და მანქანების შემკეთებელი; მექანიკოსი ინჟინრები; ფინანსური და საინვესტიციო მრჩეველები; შეფები და მზარეულები; ქიმიური ინჟინრები; სპეციალური განათლების მასწავლებლები; ელექტრო მოწყობილობების ინსტალატორები და შემკეთებლები; მსუბუქი სატვირთო ან მიტანის სერვისის მძღოლები; კონსტრუქციული ლითონის მუშები; გრაფიკული დიზაინერები; მიწოდების ჯაჭვისა და ლოგისტიკის სპეციალისტები; სამოქალაქო ინჟინრები; განახლებადი ენერჯის ინჟინრები; უნივერსიტეტისა და უმაღლესი განათლების პედაგოგები; საგნების ინტერნეტის სპეციალისტები; პროფესიული განათლების მასწავლებლები; ფინანსური ანალიტიკოსები; მდგრადობის სპეციალისტები; ელექტროტექნოლოგიის ინჟინრები; მძიმე სატვირთო და ავტობუსის მძღოლები; სამრეწველო და წარმოების ინჟინრები; რეკლამის და საზოგადოებასთან ურთიერთობის პროფესიონალები; არქიტექტორები და გეოდიზატორები; სრული დასტის ინჟინრები; პროექტის მენეჯერები; აპლიკაციის დეველოპერები; მონაცემთა ბაზისა და ქსელის პროფესიონალები; ტექნიკური სპეციალისტები; შენობის კარკასი და მასთან დაკავშირებული მუშები; რისკების მართვის სპეციალისტები; პროგრამული უზ-

რუნველყოფის და აპლიკაციების დეველოპერები; პროცესის ავტომატიზაციის სპეციალისტები; ელექტროსადგურის ოპერატორები;

მცირდება მოთხოვნა: კლიენტის ინფორმირებისა და მომხმარებელთა მომსახურების მუშაკები; ტელემარკეტერები; ბუღალტრები და აუდიტორები; სოციალური მუშაობის და კონსულტაციის პროფესიონალები; იურიდიული თანამშემწეები; დაწყებითი სკოლისა და ადრეული ასაკის მასწავლებლები; გაყიდვებისა და შესყიდვების აგენტები და ბროკერები; ქარხნის მუშები; ბიზნეს მომსახურებისა და ადმინისტრაციის მენეჯერები; მანქანის, ფურგონისა და მოტოციკლეტის მძღოლები; ადამიანური რესურსების სპეციალისტები; მონაცემთა შენახვის სპეციალისტები; იურისტები; ფერმერები და მუშები; მმართველი დირექტორები და აღმასრულებელი ხელმძღვანელები; მასალების ინჟინრები; მარეგულირებლები; სურსათის გადამამუშავებელი და მასთან დაკავშირებული ვაჭრობის მუშაკები; რეკრუტერები და ტექნიკური რეკრუტერები; სტრატეგიული მრჩეველები; ICT ოპერაციებისა და მომხმარებლის მხარდაჭერის ტექნიკოსები; გაყიდვების წარმომადგენლები; ოპერაციების მენეჯერები; მენეჯმენტისა და ორგანიზაციის ანალიტიკოსები; გაყიდვების და მარკეტინგის პროფესიონალები; ტრენინგის და განვითარების სპეციალისტები; ელექტრონიკის და ტელეკომუნიკაციების ინსტალატორები; ქიმიური გადამამუშავებელი ქარხნის ოპერატორები; ორგანიზაციული განვითარების სპეციალისტები; ბანკის გამყიდველების წარმომადგენლები და მასთან დაკავშირებული კლერკები; საფოსტო სამსახურის თანამშრომლები; მოლარეები და ბილეთების კლერკები; მონაცემთა შეყვანის კლერკები; ადმინისტრაციული და აღმასრულებელი მდივნები; მასალების აღრიცხვისა და მარაგის შემსრულებლები; ბუღალტრული აღრიცხვის და სახელფასო კლერკები; სტატისტიკის, საფინანსო და სადაზღვევო თანამშრომლები; კარდაკარ გაყიდვების მუშაკები; დაცვის თანამშრომლები; საკრედიტო და სესხების ოფიცრები; საჩივრების მომწესრიგებლები, გამომცდელები და გამომძიებლები; პროგრამული უზრუნველყოფის ტესტერები; ურთიერთობის მენეჯერები; მაღაზიის გამყიდველები; შენობის მომვლელები და დიასახლისები; სადაზღვევო ანდერრაიტერები.

საერთო ჯამში, ანალიზით ივარაუდება, რომ 69 მილიონი სამუშაო ადგილი შეიქმნება და გაქრება 83 მილიონი სამუშაო ადგილი, რაც იწვევს გლობალური შრომის ბაზრის შეკუმშვას 14 მილიონი სამუშაო ადგილით მომდევნო ხუთ წელიწადში.

უნარების მსოფლმხედველობა

მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმი გვთავაზობს იმ უნარების კვლევას და ანალიზს რომლებიც ამჟამად არის საჭირო და როგორი ზრდა და შემცირების ტენდენციაა მოსალოდნელი 2023-2027 წლებში.

მოსალოდნელია უნარების დარღვევა (Expected disruptions to skills) როდესაც პირველად გამოქვეყნდა სამუშაოს მომავლის ანგარიში 2016 წელს გამოკითხულმა კომპანიებმა პროგნოზი გააკეთეს, რომ 35% მუშაკების უნარები შეიცვლება მომდევნო ხუთ წელში. 2023 წელს ეს წილი 44%-მდე გაიზარდა.

ძირითადი უნარები, რომლებიც შეიცვლება მომდევნო ხუთი წლის განმავლობაში და ძირითადი უნარები, რომლებიც იგივე დარჩება მომდევნო ხუთი წლის განმავლობაში, კვლევაში წარმოდგენილია გამოკითხული ორგანიზაციების წილი, რომლებიც თავისი სამუშაო ძალის ძირითად უნარებს ასახელებენ და განიხილავენ როგორც ძირითადს.

ძირითადი უნარები მუშაკებისთვის 2023 წელს: ანალიტიკური აზროვნება; კრეატიული აზროვნება; გამძლეობა, მოქნილობა და სისწრაფე; მოტივაცია და თვითშეგნება; ცნობისმოყვარეობა და მთელი ცხოვრების მანძილზე სწავლა; ტექნოლოგიური წიგნიერება; საიმედოობა და ყურადღება დეტალებზე; თანაგრძნობა და აქტიური მოსმენა; ლიდერობა და სოციალური გავლენა; ხარისხის კონტროლი; სისტემური აზროვნება; ნიჭის მართვა; სერვისზე ორიენტაცია და მომხმარებლის მომსახურება; რესურსების მართვა და ოპერაციები; ხელოვნური ინტელექტი და დიდი მონაცემები; კითხვა, წერა და მათემატიკა; დიზაინი და მომხმარებლის გამოცდილება; მრავალენოვნება; სწავლება და დახელოვნება; პროგრამირება; მარკეტინგი და მედია; ქსელები და კიბერუსაფრთხოება; გარემოსდაცვითი მეურვეობა; მექანიკური მიხერხებულობა, გამძლეობა და სიზუსტე; გლობალური მოქალაქეობა; სენსორული დამუშავების უნარი.

ბიზნესის ტრანსფორმაციის ბარიერები, 2023-2027 წწ

გამოკითხული ორგანიზაციების ასახელებენ 6 ძირითად შემზღუდავს მათი ბიზნესის ტრანსფორმაციისთვის:

1. უნარების ხარვეზები ადგილობრივ შრომის ბაზარზე - 59.7%;
2. ნიჭის მოზიდვის უუნარობა - 53.4%;
3. მოძველებული ან მოუქნელი მარეგულირებელი ჩარჩო - 41.9%;
4. უნარების ხარვეზები ორგანიზაციის ხელმძღვანელობას შორის- 37.3%;
5. საინვესტიციო კაპიტალის დეფიციტი - 37.2%;
6. შესაძლებლობების არასაკმარისი გაგება - 32.6%.

საქართველოს განათლების სისტემის რეფორმირება

საქართველოში არსებული რეალობიდან გამომდინარე საჭიროა მომზადდეს სპეციალისტები სპეციალური და უმაღლესი განათლებით, რაც გულისხმობს საგანმანათლებლო სისტემის რეფორმირებას შემდეგი მიმართულებებით:

✓ ზოგადი განათლების სისტემაში ინტეგრირებული პროგრამების დაწერვა. საშუალო საფეხურის მოსწავლეთა ბაზაზე, პარალელურად, პროფორიენტაციის განვითარება, პროფესიული მომზადების ჯგუფების ჩამოყალიბება მოთხოვნილი პროფესიების მიხედვით.

✓ პროფესიული განათლების ისეთ სფეროებზე ფოკუსირება რომელიც ინდუსტრია 4.0-ის მიერ არის განსაზღვრული ტექნიკური სპეციალისტების მომზადებაზე როგორცაა: IT პროგრამები; შრომის უსაფრთხოება; ტრანსპორტი და ლოჯისტიკა; საზღვაო და სარკინიგზო ტრანსპორტი; ტურიზმი და გასტრონომია და სხვა. მნიშვნელოვანია პროფესიული განათლების სისტემაში სახელმწიფო - კერძო პარტნიორობის შესაძლებლობების მაქსიმალურად დანერგვა.

✓ ახალი საუნივერსიტეტო მოდელის - სამეწარმეო უნივერსიტეტების ფორმირება. სამეცნიერო მეწარმეობის შესაძლებლობების ზრდის კვალობაზე წარმოების მოთხოვნა ეფექტიან ტექნოლოგიებზე შესაძლებელია დაკმაყოფილდეს შესაბამის უნივერსიტეტებში მოქმედი ტექნოლოგიების გადამცემი ოფისების, ინკუბატორების და სხვადასხვა პროფილის კვლევითი ჯგუფების მიერ.

IV ინდუსტრიული რევოლუციის შედეგების განზოგადების საფუძველზე, მსოფლიო ეკონომიკური ფორუმზე შემუშავდა რეკომენდაციები მთავრობების მიმართ:

• ადამიანებში ინვესტირება სასარგებლოა სოციალური და ეკონომიკური თვალსაზრისით;

• ღია ეკონომიკამ ყურადღება უნდა მიაქციოს სოციალურ დაცვას;

• ინოვაციური ეკოსისტემის ფორმირება ეფუძნება კვლევასა და განვითარებას;

• სახელმწიფო ინსტიტუტებს კვლავ დიდი მნიშვნელობა ენიჭება;

• მნიშვნელოვანია ინფრასტრუქტურისა და საფინანსო სისტემის სრულყოფა;

• მუდმივი გარდაქმნების დროს საჭიროა მუდმივი სიჩქარეც;

• თანასწორობის, მდგრადობისა და ზრდის ერთობლივად მიღწევა

შესაძლებელია, თუმცა, მოითხოვს აქტიურ და შორსმჭვრეტელ მართვას. მნიშვნელოვანია, ჩამოყალიბებულ იქნას სამეწარმეო უნივერსიტეტები რეგიონებში, ე.წ. „სამმაგი სპიალის მოდელი“. განათლება/მეცნიერებასა და ბიზნესს შორის კავშირი მოგვევლინება როგორც რეგიონული (ადგილობრივი) ეკონომიკის განვითარების მნიშვნელოვანი ხელშემწყობი ფაქტორი.

უმაღლესი განათლების ინსტიტუტებს შეუძლიათ შეასრულონ წამყვანი როლი შესაბამისი რეგიონის ეკონომიკის განვითარების საქმეში. „მათ შეუძლია იმოქმედონ, როგორც ცოდნის ცენტრი, ადგილობრივი კლასტერის წევრი“.

მსოფლიოში აღიარებულ მეცნიერთა მოსაზრებები წარმატებული საუნივერსიტეტო მოდელის შესახებ არის შემდეგი:

✓ წარმოების მოთხოვნა ეფექტიან ტექნოლოგიებზე შესაძლებელია დაკმაყოფილდეს უნივერსიტეტებში არსებულ კვლევითი ჯგუფების, ტექნოლოგიის გადამცემი ოფისების, ინკუბატორების მეშვეობით;

✓ სამეწარმეო კომპეტენცია სამი ურთიერთდაკავშირებული კომპეტენციის სფეროსგან შედგება: „იდეები და შესაძლებლობები“, „რესურსები“ და „მოქმედებად გადაქცევა“.

✓ ამერიკელი მეცნიერები აღნიშნავენ, რომ სამეწარმეო უნივერსიტეტებში ყალიბდება „სამმაგი სპირალის“ მოდელი („უნივერსიტეტი-წარმოება-მთავრობა“).

სოციალური კოორდინაციის სამი მექანიზმის პოზიცია:

1) სიმდიდრის გენერირება ბაზარზე წარმოების მიერ;

2) მთავრობის მხრიდან საკანონმდებლო კონტროლი;

3) ახალი პროდუქტების წარმოება სამეცნიერო სივრცეში.

სამეწარმეო უნივერსიტეტი სისტემურად ზემოქმედებს ეკონომიკის ინოვაციურ განვითარებაზე. ამ უნივერსიტეტში დაპატენტებული გამოგონება ახალი ბიზნესის დაწყებას და /ან უკვე არსებული ბიზნესის ფუნქციონირებას აუმჯობესებს.

განათლების ეკონომიკის ევროპელი ექსპერტების ქსელის 2014 წლის ანგარიშის შესაბამისად, „2009 წელს ჩატარებული კვლევებით დადგინდა, რომ უნივერსიტეტდამთავრებულთა 71% ბიზნესს იწყებდა იმ რეგიონში, სადაც დაიბადნენ, ხოლო თუ უნივერსიტეტიც ახალგაზრდების მშობლიურ რეგიონში იყო, მაშინ ეს მაჩვენებელი 87%-მდე იზრდებოდა“. ეს მიუთითებს უნივერსიტეტის ეფექტიანი მოდელის ფუნქციონირების საუკეთესო შედეგებზე, რაც რეგიონის ეკონომიკის განვითარების ხელშეწყობასა და ადგილობრივი კადრების გადინების შემცირებას უზრუნველყოფს. სწორედ ამიტომ, საქართველოს რეგიონების ეკონომიკის გამო-

ცოცხლება, მნიშვნელოვანწილად, უნივერსიტეტების ეფექტიანი მოდელის ჩამოყალიბებით არის შესაძლებელი.

რეგიონული სამეწარმეო უნივერსიტეტი უნდა აერთიანებდეს განათლების (ყველა საფეხური), სამეცნიერო - კვლევითი სფეროსა და ადგილობრივი ხელისუფლების ძალისხმევას რეგიონსა და მოსახლეობაში არსებული ინტელექტუალური პოტენციალის ეფექტიანად გამოყენების მიზნით.

აღსანიშნავია, რომ ახალი საუნივერსიტეტო მოდელის განხორციელების მიმართულებით გადადგმულია გარკვეული ნაბიჯები ქ. თბილისში, ქ. ბათუმსა და ქ. ქუთაისში. მხედველობაში მაქვს მათი „ცოდნის ქალაქებად“ ჩამოყალიბების მიზნით მატერიალურ-ტექნიკური ბაზის შექმნასთან დაკავშირებით მიმდინარე პროცესები.

ანალოგიური ქმედებები უნდა გავრცელდეს დანარჩენი რეგიონული ცენტრების მიმართ. პირველ რიგში, შესწავლილ უნდა იქნას რეგიონულ-ადმინისტრაციული ერთეულების (მხარეების) ინტელექტუალური პოტენციალი, განისაზღვროს სამეურნეო საქმიანობის განვითარების მიმართულებები და სექტორული სტრუქტურა, შესწავლილ იქნას პროფესიულ კადრებზე მოთხოვნილების მიმდინარე და პერსპექტიული პარამეტრები, შემუშავდეს საგანმანათლებლო პროგრამები, მომზადდეს სასწავლო-მეთოდური მასალები და განხორციელების მექანიზმები. მაქსიმალურად გამოვიყენოთ ჩვენი ქვეყნის კონკურენტული უპირატესობა და გავაძლიეროთ ის მიმართულებები რაც შესაძლებლობას მოგვცემს საერთაშორისო დონეზე დავიმკვიდროთ თავი, ხოლო ადგილობრივ დონეზე საშუალო ფენის შექმნას შევუწყოთ ხელი.

დასკვნა

მეოთხე ინდუსტრიული რევოლუციისა და პანდემიის შედეგად მსოფლიო ეკონომიკა განიცდის მკვეთრ ცვლილებებს. შეფასება არის არაერთგვაროვანი. ერთი მხრივ, მსჯელობენ მოსალოდნელ საფრთხეებზე (მრავალი სამუშაო ადგილის გაქრობა) და მეორე მხრივ, მოსალოდნელ ახალ შესაძლებლობებზე (მრავალი ახალი პროფესიის გაჩენა). ასეთ პირობებში მოსალოდნელი სირთულეების დასაძლევად, რეკომენდირებულია საქართველოში სამეწარმეო უნივერსიტეტების ფორმირება. იგი მოახდენს ქვეყანაში განათლების, მეცნიერებისა და ბიზნესის განვითარების ინტეგრირებული და ეფექტიანი პოლიტიკის ფორმირებას, ადგილობრივი ეკონომიკის პოტენციალის სათანადო დონეზე შესწავლასა და გამოვლენას, ამის შედეგად კი, ბიზნესის ახალი მიმართულებების დაწყებას. ასეთი მოდელის ეფექტიანობას უცხოეთის წარმატებული მაგალითები ადასტურებს.

სამეწარმეო უნივერსიტეტი ეკონომიკის ინოვაციური განვითარების მაჩვენებლებზე დადებითად ზემოქმედებს, ვინაიდან ის აუმჯობესებს თითქმის ყველა იმ მაჩვენებელს, რომელიც შედის გლობალური კონკურენტუნარიანობის ინდექსის ინოვაციურობის შესაძლებლობების მდგენელში.

სამეწარმეო უნივერსიტეტებს შეუძლია პოზიტიური ზეგავლენა მოახდინოს მოსალოდნელი შედეგების შერბილებაზე.

სამეწარმეო უნივერსიტეტების ფორმირება ხელს შეუწყობს არამარტო საუნივერსიტეტო სისტემის გაუმჯობესებას, რაშიც სწავლების ახალი მიდგომების დანერგვა, სტუდენტთა მეტი დამოუკიდებელი მუშაობა, მათი ჩართვა კვლევებში და ახალი მოთხოვნის უნარების გამომუშავება იქნება უზრუნველყოფილი, არამედ, აუმჯობესებს სამეცნიერო კვლევებისა და ზოგადსაგანმანათლებლო სკოლებ-

ში სწავლების ხარისხსაც. ამ ფუნქციის შესრულებით, ის განათლების სისტემის ერთგვარ ქვაკუთხედად გვევლინება, რომელმაც ძირითადი გამწევი ძალის ფუნქცია უნდა იკისროს.

სამეწარმეო უნივერსიტეტების ფორმირების ხელშეწყობა საქართველოს რეგიონებში, ზემოაღნიშნულის გარდა, ხელს შეუწყობს ადგილობრივი სამეცნიერო კადრების გაზრდას და ინტელექტის გადინების შემცირებას, რეგიონში მოსახლეობის დამაგრებას, უმუშევრობის შემცირებას და შემოსავლების ზრდას, ახალი ბიზნესის წარმოწყობისას ბარიერების შემცირებას, ეკონომიკის განვითარებისადმი სისტემურ მიდგომას, სამეცნიერო კვლევების მომგებიანობას და სისტემისთვის დამახასიათებელ სხვა სინერგიულ პროცესებს.

საქართველოს ეკონომიკის განვითარების ინოვაციურ მოდელზე გადასვლა შეუძლებელია წამყვანი უნივერსიტეტების ტრანსფორმაციის გარეშე. თანამედროვე უნივერსიტეტის მთავარი ამოცანაა გახდეს აქტიური მონაწილე ქვეყნის ინოვაციური ეკონომიკის ფორმირებაში, წვლილი შეიტანოს მისი კონკურენტუნარიანობის ამაღლებაში, გლობალურ დონეზე ადამიანური კაპიტალის ხარისხის რეკორდუქციისა და გაუმჯობესების და შედეგების კომერციალიზაციის გზით. უნივერსიტეტის საგანმანათლებლო, კვლევითი და სამეწარმეო ფუნქციების ინტეგრირებული განხორციელება აისახება მისი მოდელის სახელწოდებაში: სამეწარმეო უნივერსიტეტი.

ახალი საუნივერსიტეტო მოდელის შემუშავება უნდა განხორციელდეს განათლების სფეროს რეფორმირების სტრატეგიის ფარგლებში. სტრატეგიული ინიციატივების შესაბამისად, თანამედროვე უნივერსიტეტები უნდა გახდნენ საქართველოს რეგიონების ინოვაციური განვითარების მამოძრავებელი ძალა და შეიძინონ ახალი უნარები გლობალიზაციის, დიგიტალიზაციის, კომერციალიზაციისა და მარკეტინგის სფეროში.

ბოლოს, სამეწარმეო უნივერსიტეტის მოდელის ფორმირება საქართველოში საუკეთესოდ უპასუხებს სამთავრობო მწვანე ეკონომიკისა და საგანმანათლებლო და ეკონომიკური ჰაბის ფუნქციის შესრულებას საქართველოში.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. https://www.etaloni.ge/files_inner/4433ganatlebamdgradiganvitarebismiznebi.pdf
განათლება მდგრადი განვითარების მიზნებისათვის სწავლის მიზნები და ამოცანები;
2. ი. გაგნიძე; მეოთხე ინდუსტრიული რევოლუცია - უმაღლესი განათლების უმნიშვნელოვანესი გამოწვევა საქართველოში; ეკონომიკა და ბიზნესი, 2019, 13, გვ. 58-78;
3. The Guardian; Fourth Industrial Revolution brings promise and peril for humanity; 24.01. 2016 <https://www.theguardian.com/business/economics-blog/2016/jan/24/4th-industrial-revolution-brings-promise-and-peril-for-humanity-technology-davos>
4. FOREIGN AFFAIRS; The Fourth Industrial Revolution; 12.12.2015. <https://www.foreignaffairs.com/world/fourth-industrial-revolution>;
5. NIRYO; What is industry 4.0? 14.10 2020. <https://niryo.om/around-robotics/what-is-industry-4-0/> ;
6. ORACLE; Industry 4.0 Challenges and Risks; 12.10.2023. <https://www.oracle.com/industrial-manufacturing/industry-4-challenges/>;

7. WORLD ECONOMIC FORUM; Future of Jobs Report; insight report; may 2023; <https://www.weforum.org/publications/the-future-of-jobs-report-2023/>

Natia Gochashvili

PhD Student, Georgian Technical University

ON STRENGTHENING THE ENTREPRENEURIAL PURPOSEFULNESS OF THE EDUCATION SYSTEM

Expanded Summary

World-renowned scientists, experts, and research centers are increasingly talking about the fact that the world is facing new challenges and opportunities, which are associated with unprecedented economic development and which will be a concomitant process of the fourth industrial revolution. Accordingly, we are standing at the crossroads of industrial revolutions or have already begun, which will bring us great changes. It is assumed that professions and workplaces will undergo mutation. There will be a need for new skills, as artificial intelligence will replace a large part of the work. The process will be exponential. Humanity will not be able to escape the changes that Industry 4.0 will bring.

Against the backdrop of the technological revolution, employment-related problems will worsen in the conditions of the atrophied structure of the economy and the imbalance between the demand and supply of labor.

According to forecasts, a number of professions will become highly demanded, such as: IT specialists, scientific and engineering-technical specialties, professions related to mathematical knowledge, etc. In the coming years, in the wake of the development of artificial intelligence and robotics, the issues of labor arrangement of those low-skilled individuals who do not belong to the above-mentioned professions will become more complicated.

In parallel with the ongoing technological revolutionary changes, special importance is attached to the effective involvement of human capital in the country's development processes; the compliance of the educational system and programs with the existing and future demands of the labor market; the training of professional personnel; the connection of higher education, science and innovative technologies.

In modern conditions, education and science are considered the cornerstone of the country's economic and sustainable development. Despite the significant reforms carried out in Georgia, there are still a number of problems and challenges related to the quality of education and training services, adaptation to the labor market, and promotion of science and research and development. To overcome the expected difficulties, it is recommended to form an integrated and effective policy for the development of education, science, and business in Georgia, study and identify the potential of the local economy at an appropriate level, and as a result, start new business directions that will contribute to increasing the number of local scientific personnel and reducing the brain drain, reducing population migration in the region, reducing unemployment and increasing incomes, reducing barriers to starting a business, developing a systematic approach to economic development, profitability of scientific research, and other synergistic processes characteristic of the system.

Based on the current reality in Georgia, it is necessary to train specialists with special and higher education, which implies reforming the education system in the following directions: introduction of integrated programs in the general education system; focusing on areas of vocational education that are determined by Industry 4.0 for the training of technical specialists; formation of a new university model - entrepreneurial universities.

The transition to an innovative model of development of the Georgian economy is impossible without the transformation of leading universities. The main task of a modern university is to become an active participant in the formation of the country's innovative economy, to contribute to increasing its competitiveness, through the reproduction and improvement of the quality of human capital at the global level and the commercialization of results. The integrated implementation of the educational, research and entrepreneurial functions of the university is reflected in the name of its model: entrepreneurial university.

The development of a new university model should be carried out within the framework of the education reform strategy. In accordance with strategic initiatives, modern universities should become a force for the development of Georgia's regions and acquire new skills in the fields of globalization, digitalization, commercialization and marketing.

An entrepreneurial university systematically affects the innovative development of the economy. An invention patented at this university improves the start-up of a new business and/or the functioning of an existing business. A regional entrepreneurial university should combine the efforts of education (all levels), the scientific and research sphere and local authorities in order to effectively use the intellectual potential of the region and the population.

Entrepreneurial universities can have a positive impact on mitigating the expected consequences.

The formation of entrepreneurial universities will contribute not only to the improvement of the university system, which will ensure the introduction of new teaching approaches, greater independent work of students, their involvement in research and the development of new demand skills, but also improves the quality of scientific research and teaching in general education schools. By fulfilling this function, it appears as a kind of cornerstone of the education system, which should assume the function of the main driving force.

Promoting the formation of entrepreneurial universities in the regions of Georgia, in addition to the above, will contribute to increasing local scientific personnel and reducing the brain drain, consolidating the population in the region, reducing unemployment and increasing incomes, reducing barriers to starting a new business, a systematic approach to economic development, profitability of scientific research and other synergistic processes characteristic of the system.

The formation of an entrepreneurial university model will best respond to the function of an educational and economic hub in Georgia.

Keywords: Industrial Revolution, Artificial Intelligence, Workforce, Entrepreneurial University, Labor Market

ქეთევან გოგნაძე

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის
სახელმწიფო უნივერსიტეტი, დოქტორანტი

საერთაშორისო აკრედიტაციის როლი საქართველოს ჰოსპიტალურ სექტორში და მასთან დაკავშირებული სირთულეების მართვა

ანოტაცია. საქართველოს ეკონომიკური სიმტკიცის ერთ-ერთი გარანტი ქვეყნის მოსახლეობის ჯანმრთელობა და ჯანდაცვის სისტემის საერთაშორისო სტანდარტებზე მორგებაა. მნიშვნელოვან პრობლემას წარმოედგენს სამედიცინო ხარისხის კვლევა და სტანდარტების შემუშავება-დანერგვა ჰოსპიტალურ სექტორში. საერთაშორისო აკრედიტაციის დანერგვა ხელს შეუწყობს სამედიცინო მომსახურების დონის ამაღლებას, ამას კი მოსახლეობის კმაყოფილების დონის ამაღლება მოჰყვება. ჰოსპიტლების ჩართულობას აკრედიტაციის პროცესში უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, რადგან ამით კიდევ უფრო უმჯობესდება მათი შესაბამისობა აკრედიტაციის სტანდარტებთან.

სერტიფიცირება არის მესამე მხარის დადასტურება პროდუქტის, პროცესის ან მომსახურების შესაბამისობაზე მითითებულ მოთხოვნებთან. აკრედიტაცია არის ორგანოს ან პირის კომპეტენციისა და მიუკერძოებლობის ოფიციალური აღიარება კონკრეტული ამოცანების შესასრულებლად, როგორცაა სერტიფიცირება, ტესტირება ან ინსპექტირება. რამდენიმე წამყვანმა ჯანდაცვის საერთაშორისო ორგანიზაციამ განიხილა აკრედიტაცია, როგორც ხარისხის მოქმედი მარკერი და განიხილა აკრედიტაციის სტანდარტების გამოყენების ეფექტიანობა, როგორც ინსტრუმენტი ორგანიზაციული და კლინიკური მუშაობის გასაუმჯობესებლად. აკრედიტაციის სტანდარტების გამოყენება ეხმარება კლინიკებს იმის უზრუნველსაყოფად, რომ მათ გამართონ პროცესები, რომლებიც უზრუნველყოფენ პაციენტის უსაფრთხოებას და გაზრდის მათ კმაყოფილებას. თუმცა არსებობს მრავალი ცვლადი, რომელიც გავლენას ახდენს ხარისხზე, როგორცაა ორგანიზაციის მმართველობის სტილი, კლინიკური მიმართულების ცვლილებები და ტექნოლოგიების გამოყენება, მათ შორის საინფორმაციო ტექნოლოგიები. ეს არის ცვლადები, რომლებიც თავისთავად მოქმედებს ხარისხზე.

საერთაშორისო აკრედიტაციის დანერგვა ხელს შეუწყობს სამედიცინო მომსახურების დონის ამაღლებას, ამას კი მოსახლეობის კმაყოფილების დონის ამაღლება მოჰყვება. ჯანდაცვის სამინისტროს მოთხოვნა, კლინიკების მიმართ, რეკომენდირებული საერთაშორისო ორგანიზაციებიდან, რომელიმე მათგანის მიერ კლინიკებისათვის სერთიფიკატის მინიჭების შესახებ, ხელს შეუწყობს ზემოთ აღნიშნული საკითხის მოგვარებას.

საკვანძო სიტყვები: საერთაშორისო აკრედიტაცია, სამედიცინო ხარისხის მართვა, სამედიცინო პერსონალი, სერთიფიცირება, ჯანდაცვა

JEL Classification: M19, M190

კვლევის მიზანი

თემის მიზანია, დეტალურად იქნას შესწავლილი საქართველოს ჰოსპიტალური სექტორი და გამოვლინდეს იმ ხარვეზების მიზეზები, რაც არსებული სტანდარტებისა და მუდმივი რეფორმების მიუხედავად მაინც არსებობს და დანერგილ

იქნას თანამედროვე მიდგომები, რაც მინიმუმამდე დაიყვანს სექტორში არსებულ პრობლემებს. მნიშვნელოვანია შეიქმნას ხარისხის მართვის გზამკვლევები, რომლებიც მორგებული იქნება საერთაშორისო სტანდარტებს ჩვენი ქვეყნის ეკონომიკური, სოციალური და კულტურული გარემოს გათვალისწინებით.

პირველ ეტაპზე უნდა მოხდეს კითხვარის შედგენა, რომელიც შეთანხმდება უნივერსიტეტის ეთიკურ საბჭოსთან, საქართველოში არსებული სამედიცინო დაწესებულებების შესახებ ინფორმაციის მოპოვება, გამოკითხვისთვის შესაბამისი საორგანიზაციო საკითხების მოგვარება.

საავადმყოფო სექტორში აკრედიტაციის გზით სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების პერსპექტივებთან დაკავშირებული საკითხების შესწავლა განხორციელდება ორი ტიპის კითხვარის საშუალებით, რომელთაგან ერთი, განკუთვნილი იქნება კლინიკის მენეჯმენტისთვის, ხოლო მეორე - ექიმებისა და ექთნებისთვის. კითხვების შედგენის მიზანი იქნება გამოვარკვიოთ, რამდენად თვლიან საჭიროდ სამედიცინო დაწესებულებები საერთაშორისო აკრედიტაციის დანერგვას, ასევე შევადგენთ კითხვებს იმის დასადგენად, თუ რამდენად ცნობილია მათთვის აკრედიტაციის მოთხოვნები. კითხვარი შედგენილი იქნება როგორც ადმინისტრაციული, ისე კლინიკის პერსონალისთვის, კითხვარით მიღებული ინფორმაციის მიზანი არის, რომ გამოირკვეს, რამდენად ხარისხიან მომსახურებას აწვდიან კლინიკები მოსახლეობას და რამდენად ცნობილია მათთვის საავადმყოფოს ხარისხის მართვის სტრუქტურული ერთეულების როლი სამედიცინო მომსახურების ხარისხის უზრუნველყოფაში.

მეორე ეტაპზე ჩატარდება საავადმყოფოების ადმინისტრაციისა და კლინიკური პერსონალის პირისპირ ინტერვიუება, ხოლო მესამე ეტაპზე მოხდება გამოკითხვის შედეგების სტატისტიკური დამუშავება, მიღებული შედეგების ანალიზი და მათი წარმოჩენა.

მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში წარმატებით განხორციელებული ხარისხის უზრუნველყოფის პროექტების ღრმა და საფუძვლიანი გაცნობა განვითარებადი ქვეყნების ჯანდაცვის მენეჯერებს პრობლემების გამოვლენისა და გადაჭრის სისტემური მეთოდების დანერგვაში დაეხმარება.

პრობლემის აქტუალობა

საქართველოს მოსახლეობის ჯანმრთელობის მნიშვნელოვან გარანტს ჯანდაცვის სისტემის გამართულობა წარმოადგენს, რომელიც დაფუძნებული უნდა იყოს საერთაშორისო სტანდარტებზე, უმაღლესი სამედიცინო მომსახურების მიწოდებაზე. საზოგადოებრივი ჯანდაცვის ექსპერტთა დიდი ნაწილი მიიჩნევს, რომ სამედიცინო მომსახურების ხარისხის უზრუნველყოფა სამედიცინო პერსონალის უსაფრთხოებისა და უფლებების დაცვასაც უწყობს ხელს, ვინაიდან სამედიცინო მომსახურების ხარისხი გულისხმობს მეცნიერულ მტკიცებულებებზე დაფუძნებული მედიცინის მიღწევებისა და საუკეთესო კლინიკური პრაქტიკის გამოყენებას (გორგაძე, 2018).

სამედიცინო მომსახურების ხარისხის უზრუნველყოფა საერთაშორისო სტანდარტების დანერგვაზე დაყრდნობით ხელს შეუწყობს, როგორც სამედიცინო პერსონალის უსაფრთხოებისა და უფლებების დაცვას, ისე პაციენტისათვის მაღალი ხარისხის მომსახურების შეთავაზებას, ვინაიდან სამედიცინო მომსახურების ხარისხი გულისხმობს მეცნიერულ მტკიცებულებებზე დაფუძნებული მედიცინის

მიღწევებისა და საუკეთესო კლინიკური პრაქტიკის გამოყენებას. ხარისხზე ორიენტირებული ჯანდაცვა არის უსაფრთხო და ეფექტიანი სამედიცინო მომსახურება, რომელიც უნდა პასუხობდეს პაციენტის მოთხოვნებს, რასაც მთელ რიგ ქვეყნებში საავადმყოფოების აკრედიტაციის პროცესის დანერგვის გზით მიაღწიეს.

აკრედიტაცია არის ოფიციალური პროცედურა, რომლის მეშვეობით უფლებამოსილი ორგანო აფასებს და აღიარებს, რომ ორგანიზაცია, პროგრამა ან ჯგუფი აკმაყოფილებს სტანდარტებით დადგენილ მოთხოვნებს (გორგაძე, სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების პერსპექტივები საქართველოში საავადმყოფოთა აკრედიტაციის გზით, 2018). სამედიცინო დაწესებულებების აკრედიტაცია ეს არის მათი მუშაობის პროცესის შეფასება წინასწარ განსაზღვრული სტანდარტების მიხედვით. აკრედიტაცია გაიცემა დროის გარკვეული პერიოდით და მისი განახლებისთვის დაწესებულებამ განმეორებით უნდა გაიაროს შეფასება. განვითარებული ქვეყნების უმრავლესობაში აკრედიტაციას ახორციელებს დამოუკიდებელი, არასამთავრობო ორგანო. აკრედიტაცია მიმართულია პაციენტებისთვის მაქსიმალურად უსაფრთხო, ხარჯთაღმწიკტური და თანადგომითი ზრუნვის მიწოდებაზე, რომელიც უნდა მოიცავდეს არსებული მტკიცებულებების საფუძველზე დაგეგმილ და განხორციელებულ მიდგომებს.

სამედიცინო დაწესებულებების აკრედიტაცია არის პროცესი, რომელიც გამოიყენება სამედიცინო დაწესებულებების შესაფასებლად. დღეს საქართველოს ჯანდაცვის სისტემაში ამ საკითხს ერთი-ერთი უმთავრესი ადგილი უკავია, იმდენად რამდენადაც ყველა კლინიკას, რომელიც მომავალში გააგრძელებს საყოველთაო ჯანდაცვის პროგრამაში მონაწილეობის მიღებას, სახელმწიფოსგან შესაბამისი დაფინანსების მიღებას, ეკისრება ვალდებულება აიღოს მსოფლიოში აკრედიტებული რომელიმე საერთაშორისო ორგანიზაციის სერთიფიკატი. ამ სერთიფიკატის აღების მიზანია, მაქსიმალურად დაცული იყოს პაციენტის უსაფრთხოება, მისი უფლებები, პაციენტმა მიიღოს უმაღლესი კვალიფიკაციის მქონდე მედ-პერსონალის მიერ სამედიცინო მომსახურება და ზოგადად, გაიზარდოს ქვეყანაში მოსახლეობისთვის გაწეული სამედიცინო მომსახურების ხარისხი. აკრედიტაციის პროცესში მთავარია სამედიცინო ხარისხის საზომი სამი მნიშვნელოვანი ერთეული: სამედიცინო დაწესებულების სტრუქტურა, მასში მიმდინარე პროცესი და მიღებული შედეგი.

ხარისხის უზრუნველყოფაში დიდი მნიშვნელობა ენიჭება ადმინისტრაციისა და სამედიცინო პერსონალის ურთიერთშეთანხმებულ მუშაობას, გუნდურობის პრინციპს. სამედიცინო დაწესებულებები ხშირად ატარებენ მომხმარებელთა კმაყოფილების კვლევებს, სადაც მონაწილეობას იღებენ, როგორც პაციენტები, ასევე მათი ოჯახის წევრები. აღნიშნული კვლევები გამოიყენება პერსონალის ეფექტური მუშაობის შეფასებისათვის. ასევე პერიოდულად ტარდება თანამშრომელთა გამოკითხვა მათი კმაყოფილების შესაფასებლად.

სამედიცინო დაწესებულებების აკრედიტაციის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს მათი ტექნოლოგიური ინფრასტრუქტურის შეფასება, რაც მოიცავს როგორც თანამედროვე სამედიცინო აღჭურვილობას, ისე IT ინფრასტრუქტურას, რომლის მიზანია უზრუნველყოს პაციენტის ჯანმრთელობის ინფორმაციაზე წვდომა საჭირო დროს და შესაბამის ადგილას და ამით უზრუნველყოს სამედიცინო სერვისების უწყვეტობა და ხარისხი ჯანმრთელობის შედეგების გასაუმჯობესებლად (ანა კატუკია, 2022). თუმცა საქართველოს ბევრ კლინიკაში მაინც რჩება ისეთი პრობლემები, როგორებიცაა: პაციენტებზე გაწეული ხარჯების და შემოსავ-

ლების სწორად აღრიცხვა; პაციენტების რეგისტრაციის პროცესის შეფერხება; კლინიკური შეცდომები (დოზირება, მანიპულაციები, მკურნალობის დანიშვნა); ექიმები დიდ დროს ხარჯავენ სამედიცინო ისტორიის წარმოებაზე, რაც შესაძლოა პაციენტების მართვის პროცესისთვის დაეთმოთ (კომპიუტერული პროგრამების კიდევ უფრო დახვეწვის შემთხვევაში დროის ეფექტურად გამოყენება მიღწევადი იქნებოდა); ბექდური დოკუმენტების წარმოება მოითხოვს უამრავ ხარჯს; სამედიცინო დოკუმენტაციის ქალაქდამატარებლის პრობლემები (დოკუმენტების დაზიანდება, ხელნაწერი ხშირად გაურკვეველია, ფურცლებზე გროვდება ბაქტერიები, შენახვისთვის დიდი ფართობის საჭიროება, არქივების მოწყობა შესაბამისი პირობებით, რაც არახარჯთეფექტურია ვალდებულებების დაცვის გათვალისწინებით).

ზემოაღნიშნული პრობლემების მოგვარებისათვის მნიშვნელოვანია საერთაშორისო სანდარტების და აკრედიტაციის პროცესის სწორად დანერგვა, რაც მნიშვნელოვნად გაზრდის როგორც კლინიკების ეფექტურ მუშაობას, ისე გამოჯანმრთელებული და კმაყოფილი პაციენტების რაოდენობას.

დღეისათვის ჯანდაცვის სამინისტროს მიერ რეკომენდაციის სახით მოწოდებულია 6 საერთაშორისო სააკრედიტაციო ორგანიზაცია, ესენია:

1. Accreditation Canada¹⁰;
2. American Accreditation Commission international¹¹ (AACI);
3. Joint Commission International¹² (JCI);
4. Cooperation for transparency and quality in healthcare¹³ (KTQ);
5. TEMOS International Healthcare Accreditation¹⁴;
6. The Australian Council on Healthcare Standards International¹⁵ (ACHS International);

კლინიკებს აქვთ თავისუფალი არჩევანი ზემოთ მოცემული ჩამონათვალისა და აირჩიონ მათთვის მისაღები პირობების მქონე ორგანიზაცია და შესაბამისი მოსამზადებელი პერიოდის შემდეგ აიღოს შესაბამისი სერთიფიკატი. ეს პროცესი საკმაოდ ხანგრძლივია და დაკავშირებულია გარკვეულ ფინანსურ ხარჯებთან. იქიდან გამომდინარე, რომ ბევრი კლინიკა არ არის მზად არც ინფრასტრუქტურულად არც ფინანსურად, არის ეჭვი, რომ ვერ შეასრულებენ სახელმწიფოს მოთხოვნას, რომლის შესრულების ვალდებულება 2025 წლის 1 იანვრამდეა¹⁶. ამას შესაძლოა მოჰყვეს ბევრი კლინიკის დახურვა, თუმცა ამ პროცესს აქვს დადებითი მხარეც, რაც რეალურად ჯანდაცვის სამინისტროს მიზანია - საქართველოში იყოს უსაფრთხო და მაღალი სამედიცინო სტანდარტის მიმწოდებელი კლინიკები.

ჩვენს მიერ ჩამოთვლილი ორგანიზაციების საბაზისო მოთხოვნები ერთნაირია, ესენია: პაციენტის უსაფრთხოება, პერსონალური მონაცემების დაცვის უზრუნველყოფა, ინფექციის კონტროლი, ანტიბიოტიკების რაციონალური გამოყენება, სამედიცინო დოკუმენტაციის სწორად და სრულყოფილად წარმოება, მაღალი ტექნო-

¹⁰ Accreditation Canada: <https://accreditation.ca/>

¹¹ American Accreditation Commission international: <https://aacihhealthcare.com/>

¹² Joint Commission International: <https://www.jointcommissioninternational.org/>

¹³ Cooperation for transparency and quality in healthcare: <https://ktq.de/>

¹⁴ TEMOS International Healthcare Accreditation: <https://www.temos-worldwide.com/>

¹⁵ The Australian Council on Healthcare Standards International: <https://www.achs.org.au/>

¹⁶ მაცნე: <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/5696494?publication=0>

ლოგიების არსებობა, ექიმების კვალიფიკაციის ამაღლება უწყვეტად წამყვან უცხოურ კლინიკებში, ინფორმაციული ტექნოლოგიების მხარდაჭერა და ა.შ.

ხარისხის მთავარი განზომილებები:

პაციენტთა მოსაზრებით, ხარისხის განზომილებებია: სამედიცინო პერსონალის პროფესიონალიზმი, სამედიცინო მომსახურების ფასი, გარემო, სადაც პაციენტმა სამედიცინო მომსახურება უნდა მიიღოს და სამედიცინო პერსონალის კეთილგანწყობა პაციენტის მიმართ. ამდენად, ხარისხის განზომილებად აღიარებულია: ტექნიკური კომპეტენცია; სერვისზე ხელმისაწვდომობა; ეფექტურობა; ინტერპერსონალური ურთიერთობები; ეფექტიანობა; უწყვეტობა; უსაფრთხოება; კომფორტულობა (ყაზახაშვილი, 2019).

ანალიზზე დაფუძნებული სამედიცინო მომსახურების ხარისხის უზრუნველყოფის სისტემა გაცილებით ეფექტურია, ვიდრე ჯარიმებსა და დასჯაზე დაფუძნებული სისტემა. განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს სამედიცინო მომსახურების ხარისხის უზრუნველყოფის ის პროექტები, სადაც ჩატარებულია სამედიცინო მომსახურების არსებული სიტუაციის კვლევა. მსგავსი ინფორმაცია განვითარებადი ქვეყნების ჯანდაცვის პროფესიონალებს და სამედიცინო დაწესებულებების მენეჯერებს ეხმარება ხარისხის უზრუნველყოფის და გაუმჯობესების მეთოდოლოგიის შემუშავებაში. განვითარებული ქვეყნების გამოცდილების გაზიარებით, ხარისხის უზრუნველყოფის აპრობირებული სისტემების განხილვით და დარგის ექსპერტებთან კონსულტაციებით შესაძლებელია ჯანდაცვის ოპტიმალური ხარისხის მიღწევა.

სამედიცინო მომსახურების ხარისხის უზრუნველყოფის, მართვის და გაუმჯობესების საკითხებზე მუშაობისას პრიორიტეტი ინფორმაციის მოპოვების ეკონომიურ მეთოდებს და სამედიცინო მომსახურების მიწოდების სტანდარტული ოპერაციული პროცედურების არსებობას ენიჭება, ასევე მნიშვნელოვანია სამედიცინო მომსახურების მიწოდებელი სამედიცინო დაწესებულებების მუშაობის სტანდარტების განსაზღვრა და საქმიანობის შეფასების ინდიკატორების დადგენა. სამედიცინო მომსახურების ხარისხის პერიოდულ შესწავლასა და ანალიზს დიდი დახმარება შეუძლია ჯანდაცვის სისტემის მართვის, სერვისების მიწოდების და უტილიზაციის პრობლემების გამოვლენის საქმეში, ხოლო პრობლემათა სიმრავლის შემთხვევაში აუცილებელია პრიორიტეტების განსაზღვრა.

სამედიცინო მომსახურების პროცესში ხარვეზების, ნაკლოვანებების და ჩავარდნების გამოვლენას ხარისხის უზრუნველყოფის ღონისძიებების დაგეგმვის საქმეში რადიკალური მნიშვნელობა აქვს, ვინაიდან დროულად აღმოჩენილ პრობლემათა მოგვარების მრავალი იაფი და მარტივი მეთოდი არსებობს. მრავალწლიან გამოცდილებაზე დაყრდნობით დასავლეთის ქვეყნებში შემუშავებულია რეკომენდაციები, ტექნოლოგიები, მეთოდები, გეგმები და ღონისძიებები, რაც განვითარებადი ქვეყნების სამედიცინო დაწესებულებებს სამედიცინო მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესებაში დაეხმარება. ხარისხის უზრუნველყოფა შესაძლებელია სტანდარტებთან შესაბამისი სამედიცინო სერვისების მიწოდებით (ყაზახაშვილი, 2019).

**სამედიცინო მომსახურების ხარისხის უზრუნველყოფის შესაძლებლობები
განვითარებად ქვეყნებში**

თითქმის არც ერთ განვითარებად ქვეყანაში ჯანდაცვის სისტემის დაფინანსება საკმარისი არ არის. შეზღუდული ბიუჯეტის პირობებში, ერთი შეხედვით,

მაღალი ხარისხის სამედიცინო მომსახურება მიუწვდომელ ფუფუნებადაა მიჩნეული. თუმცა, განვითარებული ქვეყნების გამოცდილება ცხადყოფს, რომ ხშირად, სამედიცინო მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესება ხარჯი კი არაა, არამედ პირიქით, მოგების მომტანია. იმ ქვეყნებში, სადაც ჯანმრთელობის დაცვის სამსახურების შეფასებით კარგი შედეგები ფიქსირდება, სამედიცინო მომსახურების ხარისხზე ზრუნვა როგორც პირველადი ჯანდაცვის პროგრამების, ისე ჰოსპიტალური სექტორის ცენტრალური საკითხია, შეზღუდული ბიუჯეტის მქონე სამედიცინო დაწესებულებების მენეჯერებს ამ ფაქტის უგულვებელყოფის უფლება არ აქვთ (ყაზახაშვილი, სამედიცინო მომსახურების ხარისხის უზრუნველყოფა, მართვა და გაუმჯობესება, 2019). სწორედ დიდ ფინანსურ დანახარჯებთანაა დაკავშირებული ჯანდაცვის სამინისტროს მიერ მოწოდებული ის მოთხოვნები, რომელებიც საერთაშორისო აკრედიტაციის მინიჭებას გულისხმობს. ის სამედიცინო დაწესებულებები, რომელებიც წარმატებით გაივლიან აკრედიტაციის პროცესს, მიენიჭებათ უმაღლესი სამედიცინო მომსახურების მომწოდებელი დაწესებულების სტატუსი. ეს კი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, დაკავშირებულია, როგორც ფინანსურ, ისე ადამიანური რესურსების მობილიზებასთან.

უპირველეს ყოვლისა, უნდა ჩატარდეს სამედიცინო დაწესებულების წინასწარი ანალიზი, განისაზღვროს პრიორიტეტები და სწორედ ამის შემდეგ მოხდეს შესაბამისი სამუშაოების წარმოება ამა თუ იმ პრობლემის აღმოსაფხვრელად, რაც სტანდარტით არის გათვალისწინებული.

ჯანდაცვის სისტემის ეფექტურობის შეფასება იმ კომპონენტებში, რომელებიც ხელს უწყობენ ჯანმრთელობის მდგომარეობას, ახდენს იმ ძლიერი მხარეების ინდიტიფიცირებას, რომელნიც შესაძლებელია გამოყენებული იყოს და იმ სისუსტეების დიაგნოსტიკას, რომელნიც უნდა აღმოიფხვრას, რათა მოხდეს სიტუაციის გაუმჯობესება. ჯანდაცვის მომსახურებას, რომელიც არის უსაფრთხო, მაღალი ხარისხისა და გულისხმიერი პაციენტთა საჭიროებების მიმართ, მიყვავართ უკეთეს კლინიკურ შედეგებამდე და ჯანმრთელობის გაუმჯობესებამდე. ეს კომპონენტები შემდეგნაირად გამოიყურება: ჯანდაცვის სისტემაზე კონტროლის გაუმჯობესება; ჯანდაცვის საინფორმაციო სისტემის გაუმჯობესება; ჯანდაცვის სისტემის რესურსების ეფექტური განაწილების უზრუნველყოფა; ჯანდაცვითი მომსახურების ეფექტურობისა და ეფექტიანობის გაუმჯობესება; ჯანდაცვის სისტემის ფინანსური, გეოგრაფიული და ინფორმაციული ხელმისაწვდომობის გაუმჯობესება; ჯანმრთელობის ხელშეწყობის, ჯანსაღი ცხოვრების წესის დამკვიდრების, დაავადებათა პროფილაქტიკის, მონიტორინგისა და გამოვლენის გაუმჯობესება; სამედიცინო მომსახურების ხარისხისა და კლინიკური შედეგების გაუმჯობესება; ჯანდაცვის სისტემის ფარგლებში თანასწორობის და ფინანსური დაცვის გაუმჯობესება; მოსახლეობის ჯანმრთელობის მდგომარეობის გაუმჯობესება. ამ განზომილებათა დიდი ნაწილი ასახავს ერთ ან რამდენიმე შუალედურ მიზანს ან ჯანდაცვის ეროვნულ პრიორიტეტს, კერძოდ, სამედიცინო მომსახურების ხარისხის გაუმჯობესებას, რომელიც განისაზღვრება, როგორც საჭირო დროსა და შესაბამის პირობებში სათანადო სამედიცინო მომსახურების მიღების შესაძლებლობა (გორგაძე, სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების პერსპექტივები საქართველოში საავადმყოფოთა აკრედიტაციის გზით, 2018).

დასკვნები და რეკომენდაციები

საერთაშორისო აკრედიტაციის პროცესის წარმატებით განხორციელებაში დიდი როლი ენიჭება, როგორც მმრათველობით რგოლს, მენეჯერებს, ხარისხის მართვის სამსახურს, ისე მედ-პერსონალს, ექიმებს, ექთნებს, მათ დამხმარებს.

(გორგაძე, სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების პერსპექტივები საქართველოში საავადმყოფოთა აკრედიტაციის გზით, 2018)-ში ჩატარებული კვლევის საფუძველზე, შესაძლებელია შემდეგი დასკვნების გამოტანა:

1) კვლევაში მონაწილე რესპოდენტთა 92% საჭიროდ თვლის აკრედიტაციის სისტემის შექმნას და დანერგვას. განსაკუთრებით აღსანიშნავია მენეჯერული რგოლის დადებითი განწყობა აკრედიტაციის დანერგვასთან დაკავშირებით, თუმცა უნდა აღნიშნოს, რომ გამოკითხულთა ნახევარმა გასცა დადებითი პასუხი აკრედიტაციის ცნობადობასთან დაკავშირებულ საკითხს.

2) კვლევაში მონაწილე რესპოდენტთა 80,4% მიიჩნევს, რომ საავადმყოფოების აკრედიტაციის პროცესი უნდა იყოს სავალდებულო,

3) გამოკითხვის შედეგებმა აჩვენეს, რომ საავადმყოფოები მზად არიან საერთაშორისო აკრედიტაციის დანერგვის შემთვევაში უზრუნველყონ საერთაშორისო მოთხოვნების შესაბამისობა ადგილობრივთან, კერძოდ გამოკითხულ მენეჯერთა 85%, ექიმთა 78%, ხოლო ექთანთა 71% დადებითად აფასებს ადგილობრივი მოთხოვნების შესაბამისობას საერთაშორისო მოთხოვნებთან.

4) უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად მზაობისა და აკრედიტაციის სურვილისა აკრედიტაციის მცდელობა დააფიქსირა კვლევაში მონაწილე რესპოდენტ მენეჯერთა მხოლოდ 10,9%-მა, ხოლო უარყოფითი პასუხი გასცა 89,1%-მა. აქედან გამომდინარე, უმრავლესობა სურვილის მიუხედავად უარყოფით პასუხს აფიქსირებს.

5) კვლევამ აჩვენა, რომ რეგიონების საავადმყოფოებში საერთაშორისო აკრედიტაციის მოთხოვნების კმაყოფილების პროცენტული მაჩვენებელი საკმაოდ დაბალია, 34,5%.

6) კვლევის შედეგებიდან ირკვევა, რომ რეგიონის საავადმყოფოებში მენეჯერები (გამოკითხულ მენეჯერთა 20,8%) უფრო მეტად დაინტერესებულნი არიან აკრედიტაციის პროცესზე აზრის გამოთქმით, ვიდრე თბილისის საავადმყოფოებში (გამოკითხულ მენეჯერთა 10,8%). ამ კუთხით ექთნები (გამოკითხულთა 42,4%) უფრო მეტად დაინტერესებულნი არიან თბილისის საავადმყოფოებში, ვიდრე რეგიონების.

7) სამედიცინო პერსონალის გამოკითხვისას, საერთაშორისო აკრედიტაციის მოთხოვნების ცნობადობასთან დაკავშირებით ნაკლებად ინფორმირებულობის მაჩვენებელი დაფიქსირდა, კერძოდ, უარყოფითი პასუხი აღნიშნა თბილისში გამოკითხულ ექიმთა 60,9%-მა, ხოლო რეგიონებში 82,6%-მა.

8) საერთაშორისო აკრედიტაციის მოთხოვნების ცნობადობის პროცენტული მაჩვენებელი დაბალია საექთნო კადრისთვის, როგორც თბილისის, ასევე რეგიონების საავადმყოფოებში (თბილისი - 85,2%, რეგიონები - 95,6%).

9) მიუხედავად აკრედიტაციის მცდელობის დაბალი პროცენტული მაჩვენებლებისა (10,9% მენეჯერი) კვლევაში მონაწილე მენეჯერთა საკმაოდ დიდმა ნაწილმა გამოთვა მოსაზრება, თუ რა განაპირობებს აკრედიტაციის წარუმატებელ შედეგს. მაღალი პროცენტული მაჩვენებელი (66,7%) უკავია მმრათველობითი რგო-

ლების არასაკმარის ჩართულობას, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს აკრედიტაციის სისტემის არსებობისადმი მოთხოვნას.

10) კვლევაში მონაწილე მენეჯერთა 33,3% აკრედიტაციის პროცესის ერთ-ერთ წარუმატებელ მიზეზად ხარისხის სამსახურის მუშაობის არასაკმარის დონეზე მიუთითებს. ეს კი მიუთითებს იმაზე, რომ დაწესებულებების უმეტესობაში არ ხდება პაციენტების კმაყოფილების შეფასება, მომსახურების ხარისხის შეფასება და არ ხდება საჩივრების ადექვატური განხილვა.

რეკომენდაციის სახით, ზემოთ მოყვანილი დასკვნების მიხედვით შეიძლება ითქვას, რომ ჰოსპიტალურ სექტორში საერთაშრიო აკრედიტაციის დანერგვა და შესაბამისი სერთიფიკატის მინიჭება მნიშვნელოვნად გაზრდის საქართველოში არსებული კლინიკების სამედიცინო მომსახურების დონეს და მოსახლეობის კმაყოფილების დონის ამაღლებას. ჯანდაცვის სამინისტროს მიერ მოწოდებული რეკომენდაციის შესრულება კი სწორედ ამ მიზანს ემსახურება.

გამოყენებული ლიტერატურა

ანა კატუკია, ე. ს. (2022). ე-ჯანმრთელობის / eHealth-ის უცხოური მიღწევების დანერგვის პერსპექტივები საქართველოში. ეკონომიკა, 1-4.

გორგაძე, თ. (2018). სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების პერსპექტივები საქართველოში. თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის ჯანმრთელობის მეცნიერებათა და საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სკოლა.

გორგაძე, თ. (2018). სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების პერსპექტივები საქართველოში საავადმყოფოთა აკრედიტაციის გზით. თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის ჯანმრთელობის მეცნიერებათა და საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სკოლა.

გორგაძე, თ. (2018). სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების პერსპექტივები საქართველოში საავადმყოფოთა აკრედიტაციის გზით. თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის ჯანმრთელობის მეცნიერებათა და საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სკოლა.

გორგაძე, თ. (2018). სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების პერსპექტივები საქართველოში საავადმყოფოთა აკრედიტაციის გზით. თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის ჯანმრთელობის მეცნიერებათა და საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სკოლა.

გორგაძე, თ. (2018). სამედიცინო მომსახურების გაუმჯობესების პერსპექტივები საქართველოში საავადმყოფოთა აკრედიტაციის გზით. თბილისი: საქართველოს უნივერსიტეტის ჯანმრთელობის მეცნიერებათა და საზოგადოებრივი ჯანდაცვის სკოლა.

ყაზახაშვილი, ნ. (2019). In ნ. ყაზახაშვილი. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ყაზახაშვილი, ნ. (2019). In ნ. ყაზახაშვილი. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ყაზახაშვილი, ნ. (2019). In ნ. ყაზახაშვილი. თბილისი: ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

ყაზახაშვილი, ნ. (2019). სამედიცინო მომსახურების ხარისხის უზრუნველყოფა, მართვა და გაუმჯობესება. თბილისი : ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი.

Ketevan Gognadze

PhD student of Tbilisi State University

THE ROLE OF INTERNATIONAL ACCREDITATION IN GEORGIAN HOSPITAL SECTOR AND MANAGING THE CHALLENGES ASSOCIATED WITH IT

Expanded Summary

One of the guarantees of Georgia's economic strength is the health of the country's population and the alignment of the healthcare system with international standards. A significant problem is the study of medical quality and the development and implementation of standards in the hospital sector. The introduction of international accreditation will contribute to raising the level of medical services, which will in turn increase the level of satisfaction of the population. The involvement of hospitals in the accreditation process is of great importance, as this further improves their compliance with accreditation standards.

Certification is a third-party confirmation of the compliance of a product, process or service with specified requirements. Accreditation is the official recognition of the competence and impartiality of a body or person to perform specific tasks, such as certification, testing or inspection. Several leading international healthcare organizations have considered accreditation as a valid marker of quality and have discussed the effectiveness of using accreditation standards as a tool to improve organizational and clinical performance. The use of accreditation standards helps clinics ensure that they have processes in place that ensure patient safety and increase their satisfaction. However, there are many variables that affect quality, such as the organization's management style, changes in clinical direction, and the use of technology, including information technology. These are variables that themselves affect quality.

In ensuring medical quality, great importance is attached to the coordinated work of the administration and medical staff, the principle of teamwork. Medical institutions often conduct customer satisfaction surveys, in which both patients and their family members participate. These surveys are used to evaluate the effective work of staff. It is also necessary to periodically conduct employee surveys to assess their satisfaction.

One of the important components of the accreditation of medical institutions is the assessment of their technological infrastructure, which includes both modern medical equipment and IT infrastructure, the purpose of which is to ensure access to patient health information at the right time and place, and thus ensure the continuity and quality of medical services to improve health outcomes.

The introduction of international accreditation will contribute to raising the level of medical services, which will in turn increase the level of population satisfaction. The Ministry of Health's requirement for clinics to be certified by one of the recommended international organizations will contribute to resolving the above issue.

The study of issues related to the prospects for improving medical services through accreditation in the hospital sector will be carried out using two types of questionnaires, one of which will be intended for clinic management, and the other for medical personnel. The purpose of compiling the questions is to find out to what extent medical institutions consider the introduction of international accreditation necessary, and we will also compile questions to determine how well they are aware of the accreditation requirements. The questionnaire will be

compiled for both administrative and clinic personnel. The purpose of the information obtained through the questionnaire is to find out how well clinics provide quality services to the population and how well they are aware of the role of hospital quality management structural units in ensuring the quality of medical services.

At the second stage, face-to-face interviews with hospital administration and clinical personnel will be conducted, and at the third stage, statistical processing of the survey results, analysis of the obtained results and their presentation will be carried out.

Currently, the Ministry of Health has recommended 6 international accreditation organizations, including:

1. Accreditation Canada;
2. American Accreditation Commission international (AACI);
3. Joint Commission International (JCI);
4. Cooperation for transparency and quality in healthcare (KTQ);
5. TEMOS International Healthcare Accreditation;
6. The Australian Council on Healthcare Standards International (ACHS International);

Clinics have the freedom to choose an organization from the list above that meets their needs and, after a period of preparation, obtain the appropriate certificate. This process is quite lengthy and involves certain financial costs and human resource mobilization.

The basic requirements of the listed organizations are the same, namely: patient safety, ensuring the protection of personal data, infection control, rational use of antibiotics, correct and complete production of medical documentation, the presence of high technologies, continuous improvement of the qualifications of doctors in leading foreign clinics, information technology support, etc.

Keywords: international accreditation, medical quality management, medical personnel, certification, healthcare

JEL Classification: M19, M190

ჟურნალი “ეკონომისტი”

მისამართი: თბილისი, 0105, გ. ქიქოძის ქ. 14; ტელ.: 293 34 44; 599 970103.

ჟურნალ “ეკონომისტში” სტატიების გამოქვეყნების წესები იხილეთ ვებგვერდზე:
ekonomisti.tsu.ge

Journal “**Ekonomisti**”

Address: Tbilisi, 0105, Kikodze street, tel. (+995 32) 293 34 44; 599 970103

Rules of Publication of articles in the journal “Ekonomisti” see: ekonomisti.tsu.ge

თსუ პაატა გუგუშვილის ეკონომიკის ინსტიტუტის გამომცემლობა

რედაქტორი ნელი ჯაფიანიძე

Publishing House of Paata Gugushvili Institute of Economics of TSU

Redactor Neli Qafianidze